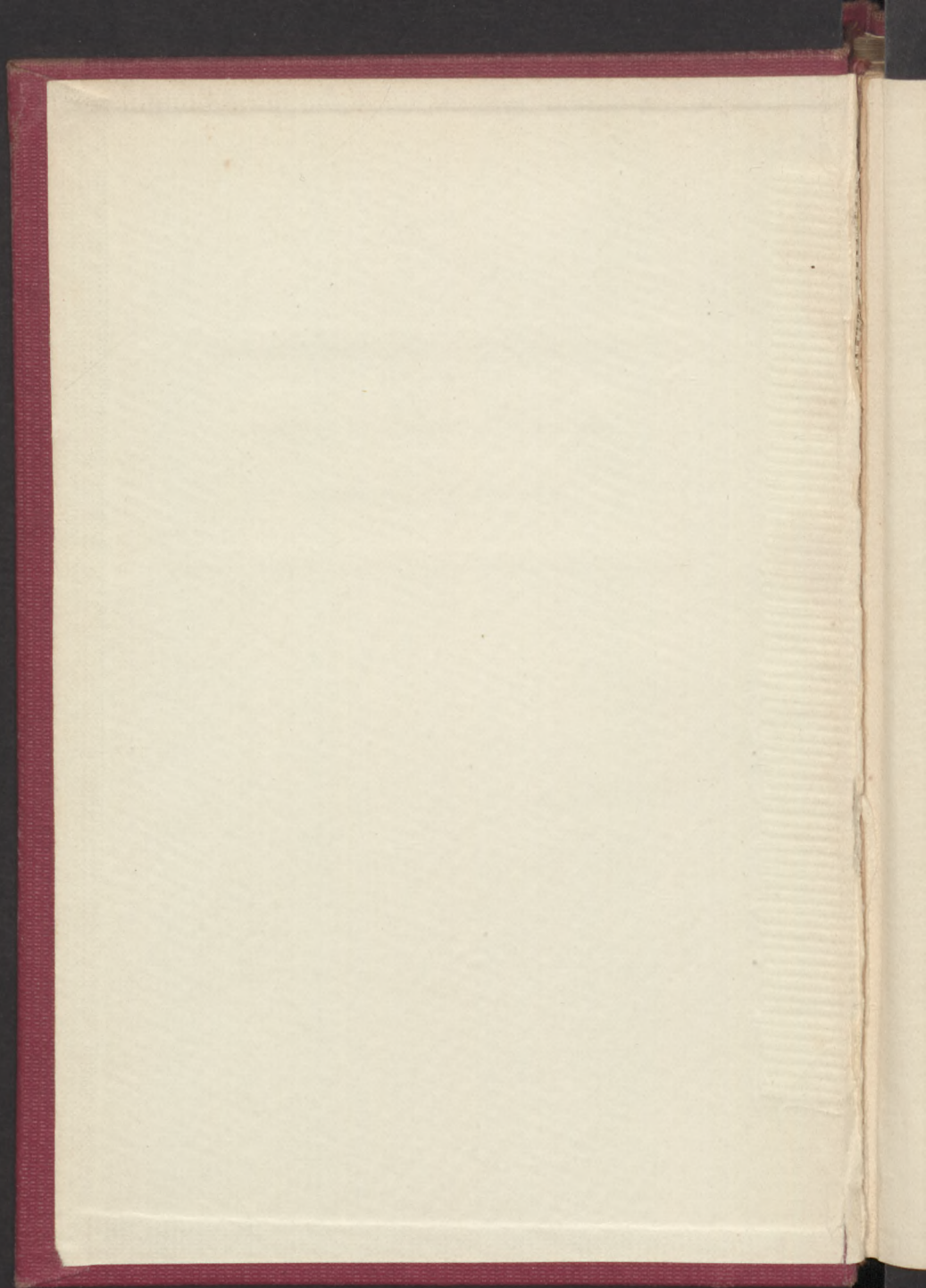
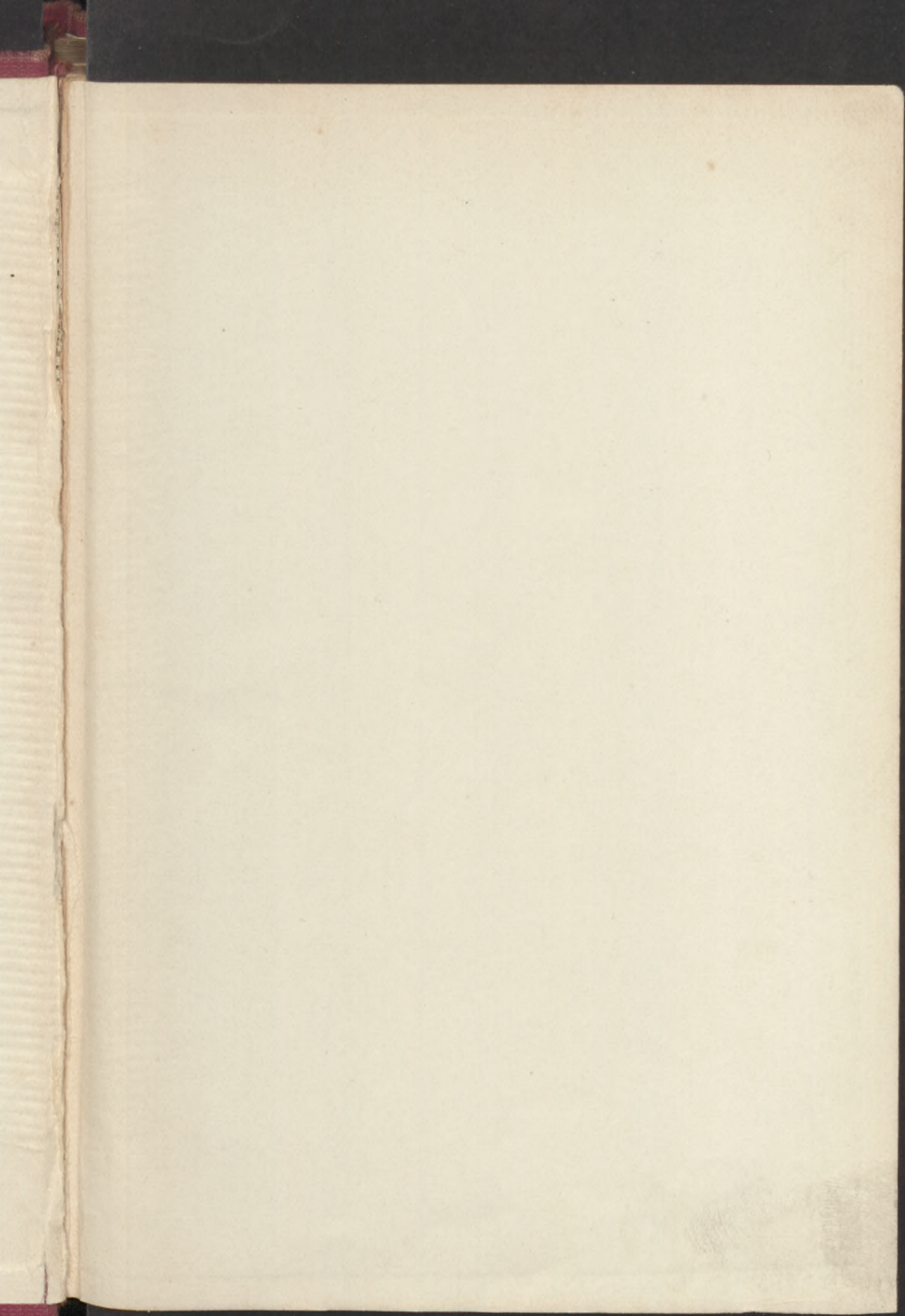
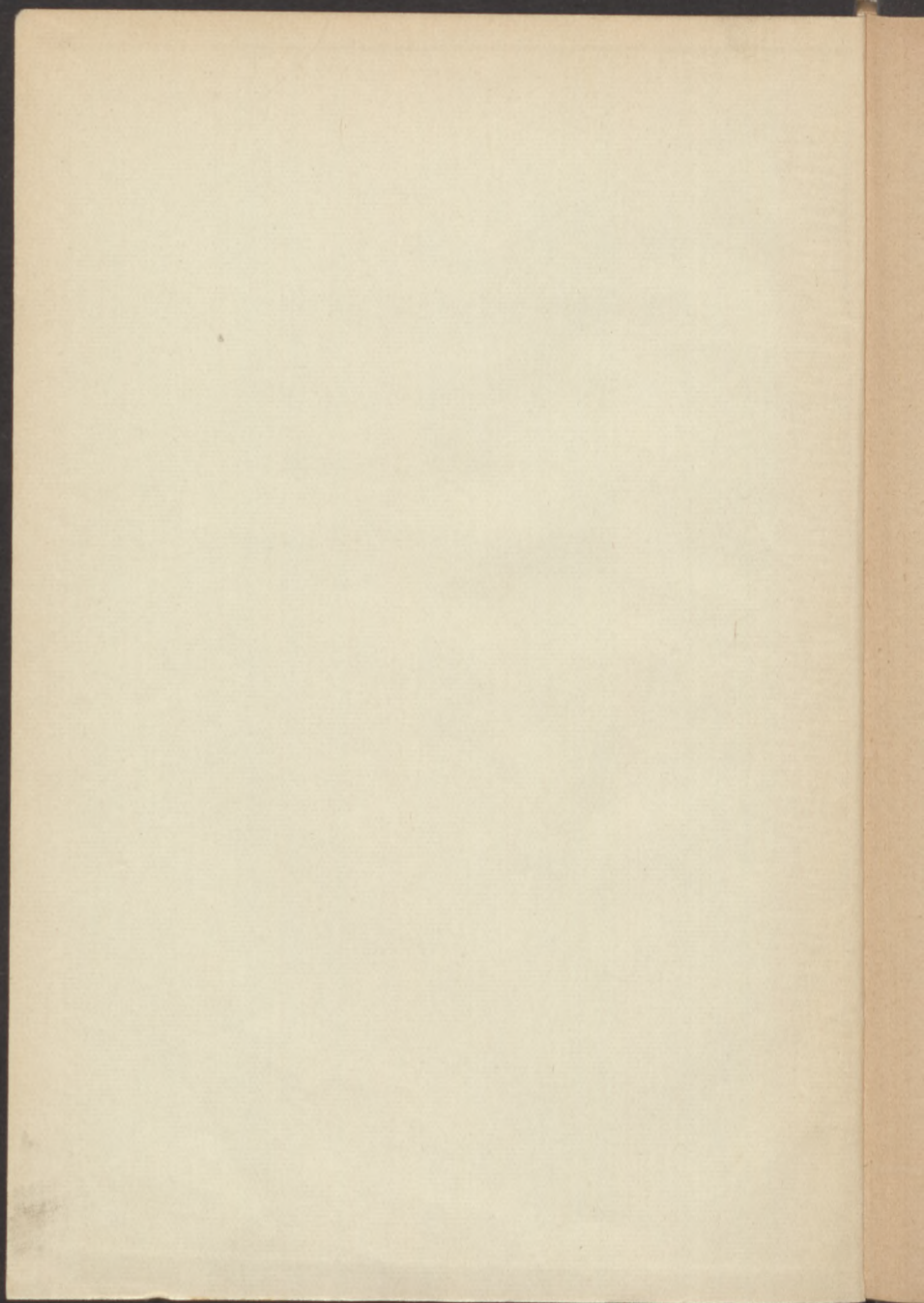

836.573/2

A JELENKOR
MESTEREI

vitéz SOMOGYVÁRY GYULA

(Gyula diák)

VIRÁGZIK A MANDULA...

REGÉNY

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST,
SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET R.-T.
KIADÁSA

Fenntartunk minden jogot, a fordítás, színpadra alkalmazás
és filmesítés jogát is.

Copyright by Singer és Wolfner Rt., Budapest, 1936.

836.573 / 2

2021

Budapesti Hírlap nyomdája.

XVI.

*„Az egekből záporosó patakzik,
Ferenc Jóska az oroszra haragszik.
Csillagtalan az éjszaka,
Masiroz a magyar baka,
Nem riad meg semmitől...*

(Bakanóta 1915-ből.)

Ostrauig vánszorgott a vonat.

Onnét valami szárnyvonalon megint sebesebben
lódult neki.

Reggel Oderbergben voltunk.

Este Krakóban.

Harmadnap délben pedig Lemberg üvegtetős
állomáscsarnokán szuszogott át, hogy valamelyik
külső vágányon megállapodjék.

Ostrauban rémhírek szállongtak, Oderbergben
nagy fölényesen elintéztnek mondták Brussilow
roppant támadását, Krakóban dideregve nyilatkoz-
tak a helyzetről, Przemyslben hümmögtek, Lemberg-
ben pedig tőlünk tudakolták, hogy mi újság Volhi-
niában?

Ezek után csakugyan tiszta képünk volt min-
denről.

A legénység mindenestre megalkotta már a vé-
leményét, miként azt a lengermi étkezőkiosztás
közben észrevétlenül kihallgattam. Tatár tizedes kor-
holta a kondér körül tolakodó embereket:

— Ne te ne, nézd a boglyasfejű mindenit! Ne
tolakoggy, hé. Bezzeg, ha majd lünek, akkor nem
melleszkecc ennyi igyekezettel. Láttalak is mán,

egész elsárgút a képed ott a semiszli állomáson, mikor az a sánta bakter riogatott a hírekkel. Pejg az is csak szakácslotyogás vót. Oda se bagózz rá. Pökty egyet, oszt levan. Vágd féré a sapkád, oszt ordíj, nótázz, hogy még idesanyád is meghajja, érted-e? Ha pejg az ellenség mégannyi vóna is: ne sárgujj, az anyád, ne sárgujj, mer szürke a parolid! Akár-mennyi vóna is: a muszka is csak ember, hát ordíj nagyobb, mint ű, oszt akkor ecceribe gané lesz a bátorsága. Hát azér mondom: nótát, furtonfurt nótát. Oszt ha mégis rádgyünne a begyulladás, gondujj rá, hogy honvéd vagy, hát ne sárgujj!

A tisztikar a katonai étkeztető tiszti éttermében kapott ebédet. Mire én is odaülhettem, már a levest kanalazták. Különösen Takáts, a csatornagyomrú.

Leültem Látrányi mellé s nekiláttam én is.

Abban a pillanatban lépett be Szebenics főhadnagy a feleségével. Szebenics, majd pedig Pákh sorra bemutatott bennünket. Volt még vagy félóránk a szállítmány elindulásáig, hát közénk ült a házaspár is.

Alig ismertem rá danei gazdámra. A régi, egykedvű kevésszavú és lassúmozdulatú ember helyett, derűs, életszerető, daliás férfi ült közöttünk, aki a gavallér öntudatlan, úri figyelmével vette körül az asszonyát. Talán csak két dolog emlékeztetett régi életére. A halántékán őszbevegylő haja s az a gyors, ösztönszerű mozdulat, amellyel a pohár felé nyúlt. Ám éppen ennél a mozdulatánál vettem észre, hogy éberén figyeli önmagát s háromszor is visszarántotta ebéd alatt a pohár felé lendülő karját.

Az asszonyka eleven, beszédes kis jószág volt. Öt perc alatt mindnyájan beleszerettünk és mégis vontatottan indult meg a társalgás.

Fejér meg Rudner látható zavarral küzdöttek. Csak ritkán szóltak, megjegyzéseik zavarodottak

és kurták voltak s kényelmetlenül feszengtek a helyükön.

Látrányi Miska láthatóan csak azon igyekezett, hogy rettentő lapátkezeit láthatatlanokká tegye s bárkanagyságú bakancsait is erősen a szék alá huzta. Valósággal megriadt, ha az asszonyka — aki mindenkihez egyformán kedves akart lenni, — hozzáintézett egy-egy szót. A kadétok, nos a kadétok nyomban elpirultak, ha tőlük kérdezett valamit Szebenicsné. S amellet akár azt mondták: „Igenis, nagyságos asszony“, akár pedig ezt: „Nem, nagyságos asszony“, mindjárt összekattantották a bokájukat az asztal alatt.

Csak Pákh, meg a kis Kürthy voltak a helyzet magaslatán. Kedvesen, elevenen mulattatták a szép-asszonyt, úgyhogy az idegenség jege csakhamar olvadozni kezdett.

Am, ha egy pillanatra mégis megállott a beszélgetés, nyomban oldalbanyomott a langaléta Látrányi:

— Beszélj, fűzfám, pofázz a teremtésit, pofázz, mert ha hozzám szól az asszony egyszer, biztosan valami disznóságot mondok.

— Már miért mondanál disznóságot? — dörmögtem vissza. — Hiszen olyan kedves, aranyos asszony.

— Persze, hogy az. Angyal. Éppen azért félek, hogy akármiről kérdez, valami durva szó, vagy trágárság csúszik ki a számon. Mert a fronton még az illemtanár is vademberré vadul.

— Hát ügyelj a szádra! — suttoztam.

— 'iszen ép az a baj hogy ügyelni akarok s mihelyt velem beszél, folyton erre gondolok. Emiatt aztán nem figyelek arra, mit is kérdezett, vagy mondott s ebből lehet a legnagyobb marhaság.

— Ejnye Mihály, ne légy gyerek!

— Könnyű ezt mondani. Jaj, most idenéz, éppen

rámnéz a lelkem. S mindjárt megszólít! Pofázz fűz-fám pofázz a keservit, mert megszólít!

De hiába vetettem közbe magamat, Szebenicsné Látrányihoz szólt át:

— Hallom az uramtól, hogy maga a helyettese.

— Igenis, keztesókolom, — dörmögte Látrányi elvörösödve.

Az asszonyka oldalt ejtette a fejét s a szeme sarkából nézett át az én égimeszelő barátomra. És valami nagy, nagy kedvesség csengett a szavában:

— Ugy-e, azért nem haragszik meg rám, kedves Látrányi, ha majd egészen magára marad a század? Mert én hamarosan hazarimánkodom ám az uramat! Hiszen nem is frontszolgálatos. Én most innét az első gyorssal Badenbe vágatok az Armeeoberkommandóhoz s addig nem megyek le a nagybátyám nyakáról. — tudja, az ott vezérkari ezredes, — amíg haza nem kergetik az én kisuramat.

Látrányi csak bólogatta a fejét s igyekezett kellemes pofát vágni.

Pákh fölemelte a poharát Szebenicsné felé:

— Könnyű az olyan férjnek, akinek ilyen öröngyal jár a hátamögött!

— Ó, ne mondjon ilyet. Én inkább olyan ostoba és lelketlen voltam! — S azzal az ura felé fordult:

— Ugy-e már nem haragszik érte, ugy-e elfelejti, örökre elfelejti, Kálmán!

Szebenics sugárzó szemmel nézett rá, Csak egyetlen szót mondott, azt is inkább csak a szájáról lehetett leolvasni, semmint hallani:

— Csacsi! — és megcsókolta az asszonya apró kezét.

Azután még tréfálkoztunk egy darabig. Pákh kívánságára jellemeznem kellett a tisztikart. Ezen aztán csengő hanggal kacagott Szebenicsné.

Kint az üvegcsarnokon túl, felharsogott a zászlóalj-kürt. „Menet“-et harsogott.

Fölállottunk s kiballagtunk a szállítmányhoz.
A bakák már a kocsikban álltak s félhangon fujták a nótát.

S aztán sípolni kezdett a vonatkísérő.

Pákh búcsúzkodni kezdett s utána a többi. És egymásután szálltunk fel. Már csak ketten állottak lent. Szebenics, meg az asszonya. S akkor búcsúzni kezdtek ők is. Az asszony mosolyogni akart, de mégis könnyek gördültek végig az arcán.

— Einsteigen! — És sípolás hasított végig a levegőn.

Szebenics szeliden lefejtette magáról a felesége karjait. Az asszony hangos, panaszos sírással zokogott.

Nekem is a szívemet remegtette ez a búcsú.

S mert vígasztalást akartam mondani, kamaszos éretlenséggel leszóltam a kocsiajtóból:

— Nagyságos asszonyom, nem szabad úgy sírni! Főként, ha ugyis hamarosan visszakapja az urát. Aztán látja: ez nem is volt katonacsók!

Szebenics félkábba a kocsilépcsőn állt. Most föl nézett rám mosolyogva, majd meg visszatekintett a feleségére:

—Hallja, Márika? A zászlós is kineveti. Én is mondtam magának, hogy nem szabad sírni. Aztán monddad csak fiú, — szólt föl hozzám újra — miért nem volt ez katonacsók?

— Mert a katonacsók a világ legrövidebb és legvidámabb csókja. A katonacsókot csak mosolyogva lehet adni.

Könnyei között is elnevette magát az asszony:

— Ó, a nagy csókszakértő! Vallja meg, hogy a mamáján kívül még nem is csókolta meg magát más nő.

Erre valami hencegő kijelentést kellett volna tennem, de mert éreztem, hogy elpirulok, ami viszont iszonyúan dühített: hát nem jutott eszembe semmi.

Ellenben ugyanakkor oldalbabökött Pákh százados:

— Olyan kotnyeles vagy fűzfa, hogy az már szemtelenség! Ne haragudjék rá, asszonyom, így született. Folyton beleszól a felnőttek dolgába!

Az asszony az ura kezét simogatta.

— Hogyan haragudnék, százados úr, — mondotta, — hiszen olyan gyerek. És csak vigasztalni akart. Maguk mind olyan kedvesek, hogy meg sem tudom köszönni igazában.

A vonat megrándult.

Szebenics még egyszer átkapta az asszonyt s vidáman kiáltott föl:

— Márika: katonacsók!

Hevesen, kurtán csókolta meg a feleségét s fölugrott az induló vonatra. Az asszony hősiesen erőltette a mosolyt, de a szemei tele voltak könnyel. Csak akkor rejtette apró zsebkendőjébe az arcát, mikor már oly messze voltunk, hogy integetni sem volt érdemes.

Zengett a nóta, mialatt áldott, sárguló rozstáblák között szaladt a vonat. Azon a vonalon mentünk, melyet már az oroszok építettek, mikor ők voltak az urak Galiciában. Ó, hogy ismertem ott a vidéket! Tavaly ilyen időtájban erre vérzett a tábori ezredünk.

Kamionka-Strumilowa előtt elláttam Batyaticzéig meg Zubowmostyig. Láttam harsogó zöldben a Bór za Grzeda erdejét, ahol talán éppen egy eszten-deje, olyan csúnya lest vetett egy kozákszázad, hogy hat járőrünk veszett el benne. Az én járőröm is csak Isten csodájával menekült meg belőle. Ejnye: eszébe jut-e az a meleg délelőtt Tatárnak is ott hátul, a nótától harsogó kocsiban?

... Azután átzörögtünk a Bug vashídján.

Hej Bug-folyó, Bug-folyó, de sok véres emléke-met ringatják siető habjaid!

Kamionka-Strumilowa. Állomás. A vonat fűjva vesztegel. Az állomásépületen friss vakolatdarabok. Ott mindenütt egy-egy gránátlyuk tátongott. Hej, Kamionka, dehogy is hittem volna tavaly, hogy egy év múlva „utasként“ vonatozom át rajtad. Holott akkoriban csak lopakodó járőrökkel oldalogtunk közleledbe, mert minden gallyroppanásra golyóval felelt a muszka.

Szalad a vonat. A kadétozok tovább verik a kártyát, Kürthy énekel, Mihály alszik, hogy még a nyála is csurog. Müller sóhajtozva nézi a mátkája fényképét, Rudner pedig a napsütötte, sárga rozstáblákat.

Befordultam a „zászlóaljkaavernába“.

Pákh mélázva nézett maga elé. Fejér nagyot húzott az üvegből. Szebenics lehunyt szemmel dőlt a háttámlának s mosolygott. Bizonyára az asszonyánál járt a lelke.

Öt óra felé járhatott, amikor megálltunk Stojanówban. Ez volt a végállomás. Galicia határa.

Elhagyott, karbolszagú állomás. Néhány didergő vasutas, hadtáptiszt s egy vezérkari tiszt a hadosztálytól.

Kirakodtunk. Azután: fejlődött-vonal, arccal északkeletnek, fegyvert gulába és szerelvényt le!

Tíz perc múlva sietve jött Pákh, Reiner kadéttal az állomásépületből.

— Kérem a tiszturakat!

Köréje gyülekeztünk.

— Tizennegyedik század fele fegyvert fog és ki-megy biztosításra az állomástól északra és északkeletre. Felállít négy tábori őrsöt. — És magyarázni kezdte a felállítási pontokat.

Müller ment ki a félszázaddal. Ahogy felszerelt, utána kiáltott Pákh:

— Futólépést!

Müller félszázada zörögve szaladt neki az állo-

más fölött levő rozstáblának, mi meg elnyult képpel néztünk egymásra.

Pákh tovább rendelkezett:

— A többi: tölteni-tölts, szuronyt föl és fegyverrel a kézben leül. Bevárjuk a másik szállítmányt!

Fejér és Szebenics csak intettek s már rohantunk Miskával a századok felé. Töltöttünk s baktattunk vissza a tisztcsoporthoz.

— Ganajvilág lesz itt, fűzfám, — dörmögte Látrányi. — Hát mi volt itt? Száz kilométerre vagyunk a régi front mögött s már itt is csataszag van?

— Röhögés. Azt hiszem, túlságosan begyulladtak itt hátul. Azért van ez a komédia. Képtelenség, hogy komoly oka volna mindezeknek.

Hanem a jókedv megcsappant.

Pákh folytatta az intézkedést:

— A zászlóalj még ma este eléri Ochlopówot s ott biztosító szolgálatba lép. Egyébként a továbbiakat majd akkor, ha a másik szállítmány is itt lesz. Most csak annyit: ellenséggel való találkozás máris lehetséges, tehát tiszt urak tartózkodjanak beosztásukban. Köszönöm, uraim, lelépni!

Tisztelegtünk s a századokhoz mentünk.

Hosszú ideig nem szólt senki. Csak Takáts po-fája ragyogott az örömtől: végre harctér!

A legénység csendben pipázott, mi meg egy talpfarakáson gubbasztottunk Látrányival.

— No, fűzfám, itt új élet kezdődik!

— Az ám s nagy jövőnk van. Azt hittük, nyaralni jövőnk s még csak ki se szálltunk a vonatból és máris: szuronyt föl!

— Csataszag van, mondom, csataszag.

Reiner kadét sietett el előttünk fontoskodó képpel.

— Guszti, te, — állította meg a létralábú hadnagy, — miféle marhaság készül itt? Száz kilométerre a front mögött.

Reiner közelebb lépett s hunyorítva, félhangon szólt vissza:

— Front nincs. József Ferdinánd főherceg egész hadserege — készen van. Százkilométeres résen özönlik be a muszka.

S azzal futott Pákh után.

Úgy éreztem, hogy meredező hajszálaim fel-emelik fejemen a sapkát s a hideg futkározik a hátamon.

Látrányi olyat mordult, mint az oroszlán.

— Höj, azt a keserves... No, fűzfám, egykomám, akkor szalutáljunk még egyszer Magyarország felé, mert a fogazatok itthagyatnak.

Valami bénító elhagyottság érzése szakadt ránk. Az árva, szomorú állomás jelzőharangjai bágyadtan kolompoltak s elhervadt minden jókedv. — A legénység is megérzett valamit, mert lassan-lassan szorongó bizonytalanság szállt meg mindenkit.

Befutott a másik szállítmány.

Bauer Ernő ugrott le elsőnek. Mintha csak a pesti villamosról lépett volna le az Oktogon sarkán. Bősztító nyugalommal és fölényes eleganciával. Remekszabású, új bőr lábszárvédője ragyogott, jobbkezén kissé visszahajlott a szürke szarvasbőrkesztyű, az ezerkilencszáztizennégyes tavaszi úridivat szerint s a monokliját egyetlen szemrándítással ejtette le a szeméről. De annyi előkelőséggel ám, hogy a walesi herceg elsápadt volna az irigységtől, ha látja.

Mondom: Bauer lépett le elsőnek a vonatról, éppen előttünk s leereszkedő dölyffel szalutált felénk.

És mialatt lekászolódtak a jókedvű századok s gyülekezni kezdtek mögöttünk, kegyeskedett közénk keveredni Bauer hadnagy úrnak is. Szabadon érvényesíthette egész pökhendi fölényességét, mert tudta, hogy a legénység előtt mégsem merjük megbúbolni a viszontlátás örömére. Pedig nagyon jól esett volna. Mert szerettük azt a gazembert mód fölött.

— Üdvözöllek, északi front, — mondotta széles kézlendülettel, — hareterek gyöngye, katonák szanatóriuma! Jövel, a nyaralni kívánók köszöntenek téged!

— Te örült! — dörmögte Miska. — Nem tudod, mit beszélsz.

— Ne zavarj, balga pór, — szavalt tovább Bauer, — elég, ha annyit tudok, hogy eddig a Doberdón voltam s ezután Volhinia idilli frontján leszek.

— Megvesztél, testvér? — röhögött Látrányi. — Hát tudd meg boldogtalan ifjú, hogy Müller Berci máris táboriörsön van s öt perc múlva ti is megkapjátok a parancsot, hogy tölteni és szuronyt föl!

— Mi? Micsoda? Hogyan? — értelmetlenkedett Pozsony legkényesebb arszlánja, mialatt józanodó képpel lépett közelebb.

— Vázzolom a helyzetet, — köszörülte a torkát Látrányi. — Tehát: ellenség száz kilométer szélességben hömpölyög előre. Saját erők: hadifogságban, hadseregparancsnok: útban a sárga fenébe. Szándék: hadosztályunkkal, azaz mondd és röhögj: tizenegy zászlóaljjal az oroszot visszaűzni s a rést betömni.

— Ez... ez igaz? — képedt el Bauer. — Hát nem állították meg az oroszot?

— Ajaj, de még mennyire nem! Legalább is a legfelsőbb rétegekben példátlan begyulladás jelei mutatkoznak.

Bauer elnémult.

Látrányiban már föl-kuncogott a jókedv.

— Most röhögj, pupák!

Ernő szemére erőltette a monokliját, cigarettára gyújtott s aztán ráripakodott a szakaszára:

— Mozgás, a keservit, mozgás!

Azután egészen közel lépett hozzánk és úgy dörmögte:

— No fiúk, ha ez igaz s ezt az egész disznóságot épségben ússzuk meg, akkor bűvészek vagyunk. Én

mondom nektek, hogy bűvészek vagyunk. Tegyétek rá!

Es nyujtotta a kezét.

Rátettük.

Negyedóra mulva szárazon, kurtán, recsegő hanggal intézkedett Fejér főhadnagy:

— Századunk a zászlóalj biztosító csapata. Előjárőr zászlós úr a negyedik szakasszal.

— Igenis! — harsogtam vissza.

— Jobboldalvéd Müller zászlós, az első szakasszal. A zászlóalj elindulásáig mostani helyén marad, akkor a második szakaszt visszaküldi, saját szakaszával pedig párhuzamosan követi a druszkopoli utat. Baloldalvéd: a harmadik szakasz első raja. Összeköttetések a harmadik szakasztól. Térkép nincs, csak ez a nyers útvázlat. E szerint menetirány: Stojanów—Druszkopol, azután le a műútról balra s a dülőúton Ochlopów. Én a harmadik szakasznál tartózkodom. Órákat igazítani. Öt óra ötvenkettő perc. Köszönöm, előjárőr indul!

Tisztelegtünk, Fejér húzott egyet a kulacsából, felkészülődött a lovára, szereltetett és fegyvert fogatott.

Vagy negyedórával később, átléptük némán az orosz határt s belemasiroztunk a mélabús volhiniai alkonyatba...

— — — — —
Lapos, széles dombok, kákás vadvizek, unkogó békaseregek, balkézről vörösen nyugovó véres napkorong s valami füledt, nyomasztó árvaság: Volhinia.

Bálint káplárral, meg két kölyök népfelkelővel haladok messze elől, a zászlóalj előtt. Mögöttem vagy száz lépésre a szakaszom, azután az összekötőemberek lánc, még hátrább Fejér főhadnagy lovasalakja meg a félszázad, majd újabb összekötők s messze, igen messze a zászlóaljzöm.

Jobbra, a halmok tetején, sietve vonul velünk párhuzamosan Müller oldalvéd-szakasza. Hol felbukkan s gázol kötésig vagy vállig a sárga rozsbán, hogy szinte csak a szuronyos puskavégek látszanak, hol meg eltűnik a hajlások mélyén.

Azt mondták: valami vékony fátyolozás, néhány lovasszázad még van előttünk. De egy lelket sem látni belőlük.

Sápadó zöldesarany kupolák: Druszkopol. Az első orosz község. A falu szélén embertömeg.

Állj!-t intek hátra és sietve loholok neki az éllel a falunak. A szívem hangosan ver, de már megint csak háború van s kezd minden mindegygéválni.

Nagyszakállú lengyelzsidók... Nagy ajvékolással fogadnak, csapkodják a kezüket, úgy érzem. örülnek nekünk, de egyetlen szavukat se értem. — A legrangosabb házon tábla: „K. u. k. Etappen-bezirkskommando Druszkopol“.

Valami hadtápőrmester siet elénk. Druszkopol hadtápkerületi székhely volt s a parancsnokság egy része még nem lógott meg. Igaz: befogott kocsikkal s futásra készen, de itt van.

A hadtáp-cseh povedálva magyarázza, hogy nyugodtan mehetünk, nincs ellenség. Bálint tizedest, meg az egyik embert mégis előreküldöm a községen túl lévő dombig, csak aztán intek hátra indulást az előjárőrnek.

Azután letérek északnyugatnak, a dülőútra.

Csönd. Béka-unkogás. Lihegve, szótlánul, a figyeltől kimeredt szemekkel baktatunk előre, bele az ismeretlen sötétbe. Még nagyon friss bennem a kipihentség s a hátsó élet képe, mert még át-átsuhannak az agyamon ilyesféle ostoba, céltalan s merőben civil-gondolatok: Voltaképen mi közöm van nekem mindehhez? Mit keresek én itt, idegen országban, ezen a szomorú, esteledő vidéken? Miért kell nekem

valami Ochlopów nevű csues-fészekbe baktatnom, mikor én nem idevaló vagyok s Pesten, a József-körúton lakom, ott vár rám az anyám és ilyenkor a szerkesztőségben kellene lennem?

De persze, ezek a gondolatok most mind marhaságok s Látrányi bizonyosan kinevetne értük.

Menni kell, menni kell, mert háború van. Hal-kan csörren rajtunk minden lépésnél a kulacs, meg a szuronyhüvely, vállunkat vágják a szíjjak, vigyázni kell éberen, tiszta fejjel s bátor szívvel, mert „... akármilyen záporosó patakzik... Ferenc Jóska a muszkára haragszik, csillagtalan az éjszaka, masiroz a honvédbaka s nem riad meg semmitül“...

És mi vagyunk az él.

... Kutyaugatás. Völgy. Koromsötét. Házak. Ochlopów.

Az elővéd átbetorkál rajta s túlhan fölkaptat a dombokra. Ott nyomban öt táboriörsöt és egy főörsöt állít.

— Szervusz Müller, — mit szól ehhez a menyasszonyod? — Az én járőreim balra tapogatóznak, mert arra majd az I. zászlóalj előörsvonala áll. Müller pedig jobbra keres érintkezést dandártestvéreink, a fehervári népfelkelők táboriörsei felé. — A zászlóalj többi századai szállásaikon pihennek a faluban.

Hűvös éjjel. Járjuk a vonalat. Étel nincs. A konyhák, fene tudja, hol kóvályognak!

... Napkelte után levágódom az egyik tábori örsöm mellett a répaföld szélére. Fáradt vagyok, éhes vagyok, — de elalszom. S álmomban érzem, hogy arcom cirógatja a gyenge hajnali napsugár...

XVII.

*Ja! de sokat ázunk, fázunk a nagy háborúba,
Mindig fegyver alatt járat öreg Ferenc Jóska.
Nehéz a fegyverem, jobb-vállamat nyomja,
De nehezebb sej haj az a bánat, ki szívemet nyomja.*

(Békebeli bakanóta hadiváltozata 1916-ból.)

Délben felváltott a Szebenics-század fele s mi lementünk a faluba.

Fáradt voltam s aludni akartam, de rövidesen fölvert Látrányi, meg Bauer.

— Ne dögölj fűzfa, gyere látogatóba, itt van az első zászlóalj is, meg az ezredtörzs is!

Elindultunk s végigjártuk a tiszti szállásokat. Kalteneckernél bort ittunk, Sósnál meggypálinkát, Simon Palinál törkölyt, Szabó gazdászati hadnagynál lembergi sört — jó melegen — a daliás Görög őrnagy pedig egyéb híjján rummal kínált.

Ezenközben pedig énekeltünk és röhögtünk annyit, hogy az oldalunk is megfájdult bele.

Végül azonban mindenütt kitelt a becsületünk s hazafelé tartottunk virágos kedvben. Csak még Salayhoz akartunk ellátogatni, mert hallottuk, hogy megvette a lembergi vasúti étterem egész szesz-készletét.

Éppen a szállását kerestük, mikor a zászlóalj-irodáról kitántorgott révedező szemmel, Kürthy hadnagy. Sápadt volt és görcsösen kapaszkodott meg a szomszédház kapufélfájába.

— Szervusz Sanyi — kurjantott rá Mihály — gyere Sallay szállására, lengyel-pálinkája van!

A kis aktív nem szólt, csak a mellét lapogatta.

— No gyüssz? — sürgette a nyakigláb.

Kürthy alig rebegett:

— Most nem lehet Mihály... most kérlek nem... mert... most nem lehet...

— Valami bajod van? — kérdeztük közelebb lépve.

Csak a fejével intett s összehajtott papírt vett ki a zsebéből.

— A... mamám... — nyögte.

Széthajtottuk a papírt. Távmondat volt. A dandártól adták le telefonon az ezrednek:

„Kürthy Sándor hadnagy értesítendő, hogy a hadosztályhoz érkezett távirat szerint anyja meghalt“.

Látrányi, Kürthy vállára tette a kezét.

Soká hallgattunk.

A vékony kis aktív nyelte a könnyeit és elmondhatatlan keserv volt a szemeiben. Hosszú idő után szólalt meg Bauer:

— Hazamégy pajtás? Csomagolnod kellene.

— Nem lehet — tördelte az árva gyerek. — Nem engednek. Szabadság-tilalom van.

Lehajtott fejjel kísértük el a szállására.

Ott leborult a piszkos, rongyos kis parasztágyra és úgy maradt mozdulatlanul.

Egy ideig még ott állottunk körülötte, forgattuk a sapkákat az ujjaink között, aztán lassan, szótlanul, lábújjhegyen kijöttünk.

És nem mentünk már Sallayhoz...

Rongyos, nyomorult, vályogközség volt Ochlopów. A csuesok valami félállati közönnyel bámultak bennünket. Kínzott a bizonytalanság, mert senki sem tudott semmit, szakácss hírek jártak közeli békéről, meg nagy vereségekről s ölt bennünket a hőség és a legyek miriádja.

Három óra tájt bevonult a községbe fáradtan, porosan a XX. menetzászlóalj.

Nyomban szétesztották.

S mialatt beleolvasztották a századokba, körül néztem az új emberek között. Velük jött Schmidt, a lóképű, aztán Koczás, a sárkányölő és Heller, a seviot.

Nagy örvendéssel szorongatták a kezem. De a szemükben már ott volt az a rejtett, kérdő szorongás, mely az egyre jobban ránknehezedő bizonytalanságból született.

Ezer kérdésünk volt egyszerre. Mi lesz, hogy lesz, mi hír az oroszokról, mi történt a régi fronttal? És a jó ég tudja még, mi mindent szerettek volna egyszerre tudni. Mintha én többet tudtam volna!

Páterkáról érdeklődtek. Mondtam, hogy tábori-örsön van a községtől északra.

Közben előkerült a kazángyomrú Takács is.

Az új legénység átvételére küldte vissza Szebenics az előőrsvonalból.

Persze megrohanták. A csatornabelű pedig adta előttük az öreg haretéri rókát, holott még puskaport sem szagolt.

Tornay apó nem jött ki a menettel. Őt még egy menetalakulással hátrábbvezényelték. A XXI. menetzászlóaljhoz.

Átvettük az új embereket. A tisztesek közül Heller Márkus került a mi századunkhoz. Koczást meg Schmidtet, Leitner főhadnagyhoz osztották, a 13. századba. Ugyanakkor szegény Kürthyt is áttették a 15. századhoz, Honti keze alá.

A századok létszáma vagy 170 puskára emelkedett. Ez volt az első menetalakulás, amely tábori-zöld ruhában jött ki az ezredhez. A régi csukaszürke századok most egyszerre tarkák lettek az új emberektől.

Alighogy összeírtuk az új szakaszelőadók, összehívatta a zászlóalj tisztjeit Pákh százados.

Mind ott voltunk, csak Szebenics főhadnagy hiányzott, azután Rátz meg Takáts hadapródok, akik táboriőrsön állottak, továbbá Látrányi, akit közben járőrbe küldtek Sielec felé, a fehérváriakhoz, végül Bauer Ernő, akit az ezredparancsnokság hivatott volt valamiért.

Fölálltunk félkörben, szalutáltunk.

— Uraim — kezdte a százados — parancsot kaptunk, hogy minden zászlóalj alakítson önként-jelentkezőkből egy-egy negyven fő erejű állandó járőrörsztagot, úgynevezett vadászkülönítményt. Mondanom sem kell, hogy ennek vezetése gyönyörű feladat egy ambiciózus, fiatal tisztjelölt számára. A különítmény tagjai bizonyos kedvezményekben részesülnek. Őrszolgálatot nem teljesítenek, állás-munka alól mentesek s a szabadságolásoknál is tekintetbe veszik érdemeiket. Ezekután lássuk: kik jelentkeznek önként? Tehát: előre ifjúság!

Igyekeztem nyugodt képet vágni, de a szívem úgy vert, mint a bolond. Ilyenkor nem lehet elmaradni a kiállással, mert becsület dolga, de azért — ej, hiszen mégis csak ember az ember — bizony nagy kő esik le a szívről, ha más is kiáll s mást választanak.

Különben is: az ifjúságot emlegette Pákh. Nos hát — és ez biztató vélekedés volt bennem — itt valóban sokan vannak, akikre még inkább ráillik az ifjúság jelzője, mint rám. Ígyhát olyasfajta nagy-lelkű mosolygással néztem a kadétokat, mint aki lemond valamiről s átengedi nekik a teret.

Félpere mozdulatlanság volt Pákh szavai után.

Azután kilépett Takáts Elek, nyomban utána Koczás Árpád, majd Schmidt Imre.

Pákh visszaléptette őket:

— Egészen haditapasztalat nélküli ember nem jöhet szóba.

Minden ideg pattanásig feszült bennem.

Ha most Iványi vagy Krizsanics jelentkezik, akkor nem kell kilépnem. De ha nem... akkor a zászlósokon van a sor.

Ujabb félperc. Krizsanics bambán bámult maga elé, Iványi lesütötte a szemét s keze öntudatlanul a zsebében lévő szájharmónikát tapogatta.

Pákh ember volt. Tudta, hogy mit vállal az, aki kiáll. Mégis valami kis csalódás volt a szemében. Éreztem, hogy itt a perc, amikor félsz ide, meggondolás oda: nem lehet többé halogatni a dolgot, a fene virtus, a legényhiúság, meg a katonabecsület csak kituszkolja az embert. A szívem a torkomban vert.

— Nos? — kérdezte Pákh.

Kiléptem. S mert haszontalan képmutató voltam, most hogy elvetettem már a kockát, dölyfös és fitymáló pofával néztem körül.

S nyomban utánam kilépett Müller is.

Pákh szeme melegen siklott végig rajtunk.

S abban a percben már úgy éreztem: magyarázatát kell adnom annak is, hogy miért nem állottam ki mindjárt.

— Elnézést kérek kapitány uram, de úgy véltem az imént, hogy csak a legfiatalabbakról lehet szó. Mert különben én mindjárt...

Pákh közbevágott nevetve:

— Tudom pajtás, ne is mondd tovább! Láttam rajtad.

Pedig ez a hősködésem is hitványság volt. Hazugság. Önáltatásból „vélttem“, hogy a felszólítás csak a kadétoakra vonatkozik. Én is éppen elég fiatal voltam ahhoz, hogy magamra érthessem az ifjúság jelzőjét. Ellenben igenis azért nem álltam ki mind-

járt, mert reméltem, hogy a kadétok megelőznek s köztük dől el a kérdés.

De hogy másképpen fordult az ügy, hát jelentkez-nem kellett s most ott állottunk egymás mellett Müllerrel.

Becsülő szemmel sandítottam rája. Ez igen. Ennek igazán nem kellett volna kilépnie a harminc évével és kopaszodó fejbúbjával. De jelentkezett. Mert legény! Százszor különb, mint én. Pedig olyan sápadt, mintha valami baja volna. Igaz, a tifuszcitás óta többször panaszkodott az egészségére.

Persze ezek a gondolatok a pillanat századrésze alatt suhantak át a fejemben, mialatt a többiek titkos megkönnyebbüléssel sóhajtottak föl.

Pákh tréfálkozni kezdett:

— Nos, hát most melyiket szeressem kettőtök közül?

Én — megint merő hencegésből — úgy mosolyogtam, mint aki jogot formál a kiválasztatáshoz, de belülről erősen kívántam, hogy bárcsak Müllert választaná a százados. Akkor a becsület is megvolna; a kiállás bátor póza meg a kétségtelenül több biztonságot jelentő, mostani századbeli beosztásom is.

Am Pákh másként határozott:

— Döntsön a sors!

Két gyufaszálat húzott elő. Az egyiket negyedében eltörte, aztán hátamögé tette a két kezét a gyufákkal.

— Aki a rövidebbet húzza, az a vadászkülönítmény-parancsnok.

Forrón szállt fel a szívemről a gyáva és önző vágy: ó, ha Müller húzná a rövidebbet!

Pákh elémtartotta a gyufaszálat.

— Húzzál fiú!

A rövidebb gyufaszálat húztam.

A százados kezét fogott velem, Müller meg sápadtan lépett hátra. De mintha valami hálaféle

csillant volna meg a szemében, amikor rámnézett mosolyogva.

— Köszönöm urak — szalutált Pákh. — Most pedig sorakozó a legénységnek itt az úton, persze fegyver és szerelvény nélkül. Összeállítjuk a különítmény legénységét is.

A tisztek szétmentek. Csak én maradtam a zászlóaljparancsnok mellett, meg a segédtisztje. Most, hogy túl voltam már minden s nem lehetett változtatni a dolgon, lassan megnyugodtam. A front „úgyis mindegy“-filozófiája szállt meg. Az a bizonyos „valahogy csak lesz“-elmélet.

Kis-Koczkás, Takáts meg Schmidt, hencegő vitatkozása nyomban kitört, mihelyt elhagyták a zászlóaljparancsnokságot. És lesajnálták irtózatosan Heller Márkust, aki szerintük „be volt gyulladva“.

Öt perc múlva állottak a századok. — Azaz hogy csak a Leitner-, Fejér- meg Honti-század. A Szebenics-századnak csak a fele.

Pákh eléjük lépett s messzezsengő hangon szólította fel a legénységet jelentkezésre.

— A különítmény parancsnoka a zászlós úr lesz — és itt rám mutatott — lássuk, hát ki a legény!

Egy szemhúnyásig csend volt.

Azután kilépett egy ember az arcvonalból s megállt a front előtt.

Tatár Mihály tizedes.

Nyomban utána még egy.

Tatár Péter őrzető.

És azután szótlánul, egymásután még vagy hatvanan. Széll szakaszvezető s Gölöncsér tizedes a Honti-századból, Beliczai meg Csordás népfölkelők a tizenharmadiktól s csaknem az egész régi szakaszom a Fejér-századból.

Fejér főhadnagy meg is jegyezte nevetve:

— Hallod-e fiú, hát mi marad nekem?

Büszke jóézés melengetett. Szerettem volna mind a hatvan embert megölelni.

A hatvan sok volt. Csak negyvenre volt szükség.

— Válassz! — biztatott Pákh.

Kiválogattam a negyven embert s véletlenül csupa szürkeruhás ember maradt a sorban.

Bauer, aki közben megjött az ezredtől, nem is állta meg szó nélkül:

— No fűzfa, most rácáfoltál Adyra?

— Hogy-hogy?

— Te leszel a szürkék hegedőse.

S ezzel ránkragasztotta a nevünket. „A szürkék.”

Összeírtam az állományt.

— A fene egye meg — bosszankodott Pákh nevetve — úgy megkopasztottad a Fejér-századot, hogy most meg már majd ki kell egyenlíteni a századok létszámát. No, majd a napiparancsban.

Am erre nem került sor.

Öt perc múlva lihegő küldönc állott meg Pákh előtt:

— Riadó!

Mint a darázs-fészek, úgy zúdult meg a falú. Futkosás, ordítás, szerelés. A kadétok futva vezették szakaszaikat a századgyülekező-helyekre s azután egymásután vonultak a századok a riadóhelyre: a község fölött lévő dombra.

Komorán, némán állott a zászlóalj, arccal északkeletnek.

Én a tegnapi főörs helyére kerültem a szürkéimmel.

Pákh lassan lovagolt végig Reinerral a századok előtt s a parancsnokok harsogva jelentették a létszámot.

Hozzám ért.

— Százados úr alázatosan jelentem, a járőr-osztag: egy tisztjelölt és negyven fő!

— Köszönöm.

És akkor föltűnt ezredparancsnokunk kis hő-mokfutó-kocsija. Fájó lába miatt kocsin járt a segédtsíztjével. Sebes ügetéssel röpitette elének a két sárga a könnyű kis kocsit s röviddel később kibuk-kant a falúból a két másik testvérzászlóalj.

Különös, de akkor láttam először együtt az egész ezredet. Az olasz fronton minden mozgás éjszaka bo-nyolódott le, de különben is: ott majdnem mindig v-nalban volt legalább az egyik zászlóalj.

Most hosszan kígyózott föl a falúból az I. zászlóalj.

Elöl, magas, sötét lován, a verhetetlen-jókedvű, daliás Görög őrnagy s mellette Kucséra hadnagy, a segédtsíztje poroszkált. Mögöttük egymás után a századok. Kaltenecker, Sós meg Hauer hadnagyok és Szabó főhadnagy századai, majd pedig Pogány Tibor géppuskái.

De szépek voltak, Uramistenem! Sok-sok új ismeretlen zászlós és kadét lépegetett a szakaszok mel-lett, de azért innét is, onnét is megvillant egy-egy hűségese szempár:

— Szervusz fűzfa! Hogy vagy kisöreg?

És jöttek utána dobbanó ütemmel a II. zászló-alj felejtethetetlen vitézei.

A sárgaszakállú, bikanyakú, rettentő szigorú-ságú Róka őrnagy. Csipőre tett kézzel ült a lován, elmaradhatatlan szivarjával a szájában. Így lóhá-ton talán még zordabb, félelmetesebb volt, mint máskor. Korláth zászlós lovagolt mellette, aki a sza-badságon lévő segédtsíztet helyettesítette. Korláth begyulladt képpel ült a lovon, nem tudom, hogy mo-gorva őrnagyától félt-e jobban, vagy a lovonülestől!

És jöttek, hosszú sorokban jöttek a századok. Vargha főhadnagy ötödik százada, azután Látrányi Miska egykori bandája: a híres, hetyke hatodik. Most egy újonnan jött főhadnagy járt előtte. A szá-

zad most is rátarti, büszke nép volt s ha valahol meglátta Látrányit, kihúzta magát mind s valósággal néma díszmenetet vágott ki a gémlábú hadnagy előtt, de a régi legénységből, amely annakidején csodákat tett a Podgorán, alig egy-két veterán volt már csak közöttük. És jött a hetedik is, a zömök Kiss főhadnaggal. Kurta angol-pipája most is füstölt s legendás furkósbotját úgy vitte a vállán, mint valami polinéziai emberevő a bumerángot. Mi mindannyian fokosfejű bottal jártunk, csak Kiss főhadnagy volt kivétel. Neki bunkója volt. El se lehetett képzelni nélküle. A századából még felém mosolygott néhány régi katonám, de nagyrésze már új ember volt. Hanem Bakonyi, az aranyérmes tiszthelyettes még mindig ott lépkedett a század végén, viharvert mundérijában s körül-plakettes sapkájában. Bakonyi múzeális érték volt az ezrednél. A legvénebb frontkutyák sem emlékeztek olyan időre, hogy Bakonyi ne lett volna. Voltak, akik azt állították, hogy ő alapította az ezredet a mozgósításkor. Azóta talán ötször is elpusztult az ezred, úgy hogy valósággal egészen újból kellett megszervezni, de Bakonyi mindig megmaradt, Bakonyi mindig élve került elő a legnagyobb disznóságokból is. Pedig ugyan nem válogatta a helyeket. Dehát: nem fogta a golyó. Bakonyi az élő csoda volt.

Rongyos köpenyét koszorúban hordta a vállán s híres kis karabélyát rendszerint úgy vitte, mint az erdőkerülők a flintát.

— Mi ujság öreg Bakonyi? — szóltam rá a csorba fogú ezredapjára, mialatt eldöngött előttem.

— Nincs semmi zászlós úr instállom. Megvolnék.

— S a várható körülállások?

A tiszthelyettes elmosolyodott, hogy a kivert, csorba fogai kivillantak.

— Tetszik tudni mit szokott mondani a hadnagy

úr Látrányi. Hát én is azt érzem most: csataszag van, zászlós úr!

— Az, az. Hát Isten áldja!

— A zászlós urat is!

A nyolcadik század csaknem csupa ismeretlen ember volt. Mert a tavasszal szinte egészen megsemmisült a huszonnyolcas kóte dombján, mikor az ellentámadást csinálta. Most valami fiatal tényleges főhadnagy volt a parancsnoka. Kemény fiú lehetett, mert érdemkeresztje, meg két szignuma is volt, de nem ismertem. S nem ismertem a tisztjeit sem.

Végül fölkecogtak Pintér főhadnagy gömbölyű géppuskáslovai is a dombra.

Tömegben állott a három zászlóalj.

A zászlóaljparancsnokok meg a segédtisztjeik az ezredparancsnok kocsija körül gyülekeztek. De a rendelkezésekből egy szót sem értettünk meg, csak azt láttuk, hogy Görög és Róka őrnagy meg Pákh százados erősen nézték a térképüket.

Pihenj volt s mégis mélységes hallgatással állott az ezred. Csönd volt az egész vidéken. Csak egy-egy lódobbantás meg a faluban oszlopba-hajtó ütközetvonal kocszörgése törte meg a csendet.

Valami sejtelmes feszültség nehezedett rám.

Akkor zörgött felénk a rozson át fáradt járórélvel Látrányi Mihály.

Miközben a százados felé baktatott, kérdő szemmel nézett rám.

— Kezdődik, — mondtam kurtán.

— Gondoltam, — dünnyögte a tepsitenyerű s megállott, mialatt a járór némán vonult a századok mögé.

— Arrafelé mi van? — kérdeztem.

— Csataszag. A fehérváriak is készülnek, de sejtelmük sincs a helyzetről. De mit keresel te itt? Miért nem vagy a beosztásodban?

— Önálló osztag vagyok. Vadászkülönítmény.

— Mi a fene? Magad jelentkeztél?

— Kellett.

— Más nem akadt?

— Uj kadét nem lehetett. Krizsanics meg Iványi nem állt ki, hát mi álltunk ki Müllerrel. S a kapitány úr gyufát húzatott velünk.

— S te kifogtad. Hm. Sajnállak fűzfám, de azért ne fázz. Itt úgysem lehet semmit kiszámítani. Tiszta lutri az egész. Hm. S Müller is kiállt? Igazán szép volt a kopasztól. De hogy Krizsanics meg Iványi?

S köpött egyet.

— Nincs igazad Mihály, — morogtam. — Krizsanicsnak egyik bátyja elesett, a másik meg fogásban van. Ő az utolsó.

— De Iványi!

— Az meg kölyök. Nem volt még mozgóharcban, hát beriadt.

— Azért még megmondom neki a magamét, ne félj, — dünnyögte a gémlábú. — A taknyos! Szájharmonikázni azt tud, de elnézi, hogy az idősebbek álljanak ki helyette. S épen te, fűzfám. Hanem hát megyek. Isten áldjon, kis fűzfa, tedd rá. És ne fázz, szürke a parolid!

— Isten áldjon!

Rátettük.

Méteres lépésekkel ment tovább a hórihorgas hadnagy s arra alább, szalutálva állott meg Szebenics előtt.

A zászlóaljparancsnokok ügetve jöttek vissza.

Pák hivatta a tisztikart.

— Ellenség: repülőjelentések szerint nagy erőkel Pustomity-Kolpytow környékén. Kisebb erőkel előnyomulóban a Beziemmenaja mentén. Hadosztályunk előnyomul a Markowicz—Skobiella—Staroslin—Cholomierka-vonalba. Ezredünk biztosított menetben Markowicz-re vonul. Elővéd: a IV. zászlóalj. Előjárőr: természetesen a vadászkülönítmény.

Jobboldalvéd: a tizenharmadik század, baloldalvéd: a tizenegyedik. Összeköttetések a tizenötödik századtól. Elővéd és főcsapat menetvonala: Ochlopów—Kolonie-Skaborowszczyzna—Porwancze—Mirków—Wierchostaw—Markowiczy. Jobboldalvéd e menetvonallal párhuzamosan, attól ezer lépésre, baloldalvéd ugyanúgy, az úttól balra. Én a tizenhatodik századnál leszek. Lőszeres málhásállatok századaikkal, mozgókonyhák a málhavonattal. Térkép, sajnos, nincs, csak az előjárórnek adhatok egy hevenyészett vázlatot. Órákat igazítani. Négy óra harminc. Köszönöm. Előjárór elindul!

Tisztelegtünk, átvettem a vázlatot, töltöttem, feltűztetem a szuronyokat s Isten nevében elindítottam derék szürkéimet.

A téglavetőnél kikülönítettem az élt Széll szakaszvezetővel, magam meg az osztagnál maradtam, hogy legalább menetközben s hevenyészve rendezem a beosztásokat. Három altisztem volt: Széll szakaszvezető, Tatár meg Gölöncsér tizedesek, azután három őrzetöm és 34 népfölkelő. Két járőresoportra s azon belül két-két járőrre osztottam a szürkéket. Tetszett nekik ez az extra-dolog s csillogó szemmel figyeltek rám.

— Ez az osztag pedig a zászlóalj eleje — mondtam — s aki nem pászol bele akármi hibája miatt is, az kihajítódik. A többiek már ránkragasztották a nevünket, hogy „szürkék“. Jó. Hát a fene egye meg, szerezzünk olyan becsületet ennek a névnek, hogy a sárgaság kerülgessen mindenkit irigységiben, aki nem szürke.

— Ügy lősz, zászlós úr! — zúgták rá halkan a emberek.

— Aki pedig begyulladt már, oszt megbánta tán, hogy jelentkezett, az az első pihenőnél visszakérheti magát a századhoz. Mert aki fél, az ne akarjon a szürkék között lenni. Nem igaz?

— Tiszta sor! — morogták az emberek.

S bizony jó volt ez a néhány szó. Nem a legényeknek. Nekem. Mert én, mi tagadás, féltem, olyan gyáva kutyamódra, hogy a világ leghitványabb fráterének éreztem magam. Jószerencse, hogy a szürkém mit sem láttak mindebből. Hej pedig de nagy hazugság volt az egész virtuskodásom!

Egyvágású emberek hamar összeszoknak.

Negyedóra alatt egymáshoz nőttek a szürkék.

A rozsveteses, széles halmokról lassan-lassan, egyre mocsarasabb erdővidékre értünk. S itt még inkább meg kellett lassítani a menetet, mert az oldalvédek előrejutását mindjobban akadályozta a terep.

Vagy ötkilométeres menet után, amint az előjárőr elérte Kol. Skaborowszczynát, megállítottak bennünket.

Csönd volt. Erdő, zsombék, süppedő rossz út, melynek legbizonytalanabb részeit rőzsével s dorongsorokkal támogatták meg valaha. De ez régen lehetett, mert minden korhadt és mohos volt. A tavalyi nagy harcok során teljesen elpusztult ez a vidék s hiába volt utóbb vagy egész esztendeig békessége, ember alig járhatott azóta e tájon.

Kol. Skaborlowszczyzna: néhány kormos fal s düledező kút. A kút vizén vastag lápmoha, békanyál. És sehol ember, sehol állat. Csak békaunkogás, szellő-suhogás és olyan leverő búbanat, amelyet sem elmondani, sem megmagyarázni nem lehet, de amelyet még riasztóbbá tett a háború szörnyű keze nyoma.

Skaborowszczynától kezdve még jobban belevesztünk az erdőkbe. E részen már akárhány helyen a mögöttünk jövő utászszakasznak kellett néhány gerendával megtámasztani, kitatarozni a roskadozó hidakat, hogy átmehessen rajtuk a vonuló ezred.

Egy ilyen elkorhadt híd épen alattam roskadt

össze. Mellig estünk Gölöncsérrel a békanyálas vízbe, hogy utána úgy ráztuk magunkat, mint a megúsztatott kutya. De azért csak neveltünk rajta.

Szóltalanul, zajtalan haladtunk át a néma erdön. A nap már leszállott s csak egy-egy sugara égett még fönt a legmagasabb fák sudarán. Egyre több árnyék borult a rengetegre. Néha kibukkant itt-ott valami ritkásabb domboldal vagy egy-egy lapos tisztás, de élet, vagy mozgás — sehol. A tisztások fölött is tejfehér pára úszott... mocsarak esti göze.

És csönd, végtelen csönd.

Csak a kulacsok zörögtek halkán, csak a szíjak nyikorogtak s csak a fáradó testek lihegték. Mert a szögesbakancsok, meg csizmák dobogása elveszett a süppedő út avarjában.

Minél mélyebbre kanyargott az út az erdőbe, minél sötétebb árnyak borultak reánk, annál jobban hatalmába ejtett az az érzés, hogy talán nem is katonák vagyunk, nem is földi világban járunk, hanem valahol valami mélabús, szomorú és elátkozott mesevilágban. Valahol Moha-országban, ahol minden sötétzöld, minden nedves, minden mohos. A fák, a föld, az út, a roskadozó hidak s tán még mi magunk is, akik apró manók és törpék hangtalan ösvényén osonunk bele az erdei éjszakába.

Ugy kellett kivennem ezt az érzést a fejből s előrementem a három emberből álló élhez, hogy erősebb figyelésre kényszerítsem magam. Nem, nem volt szabad megfélemleni arról, hogy háború van, hogy valahol ellenség les ránk s hogy mihelyt egymásrabukkanunk, habozás nélkül beléje kell puszkáznunk vagy szuronyvégre kell vennünk.

Am e titokzatos bűvöletből nem volt olyan egyszerű a szabadulás, bár az erdő egyre ritkult körülöttünk s végül egészen elmaradt. Mert a bokros dombok, elhagyott ligetek, sásos, békanyálas tocsoók között, egyszer csak kibukkant valami faluféle.

Igen: házak, tetők, falak, pajták, kerítések. Mint bármely más faluja a világnak. Csak éppen hogy égett falu volt ez. S csak éppen egy nem volt benne: élet. Hova hajthatta el lakóit a háború? Rejtelem. Pedig régóta, legalább esztendeje halott lehetett ez a falu, mert az udvarokat s padlózatlan szobákat térdigérő gaz verte fel, az omladozó kerekcsutakba belezuhant szétmállott kötéléről a vödör, a tárva-maradt ajtóknál pókhálók csillogtak s egyik mohos konyhaküszöbön, hosszúszarvú csigabiga húzta maga után ezüstnyálas uszályát. Valamelyik udvaron roz-zant szekérke roskadt féloldalt, mert csak három kereke maradt s a rúdja végén búsuló kis járom alig látszott ki a magas gyomból. Egy-egy viskóban még némi bútor is maradt. Asztalok, lécák s kifosztott ágyak álltak a felburjánzott gazban. S az egyik égetthéjú házban riasztóan hevert a földön egy kifordított böleső.

De mindez valami mesebeli valószínűtlenséggel állott előttünk, mert mindent benőtt a gaz és minden zöld volt a mohától és penésztől.

Borzongtunk és olyan szomorúak voltunk, mintha némaságra kárhoztattak volna bennünket.

Örültem, mikor Széll, aki óvatosan végigkutatta a házakat az éllel, menetet intett a túlsó faluvégről.

Sietve húztunk végig a halott falun s hosszan kígyózott utánunk az ezred.

Egyre jobban esteledett.

Később kiértünk az erdővidékről, dombok, rozstáblák közé értünk, áthaladtunk néhány rongyos falun, riadt lengyel parasztok nézték vonulásunkat, elhagytuk Porwanczét, Mirkówot, Wierchostawot, a Beziemmienaja mocsaras erének hídját, Markowicz nyomorult viskóit s megállottunk éhesen és fáradtan valami ismeretlen tarlón.

Akkor már nem tudtam hol vagyunk. A Leitnerszázad táboriőrsre ment, a többi századokat összéb-

vonták s úgy, ahogy voltunk, hanyattvágtuk magunkat a földre és ziháló melletl bámultuk a csillagos eget.

Fáradtak voltunk, árvák s a gyomrunk hangosan korgott. Pipázni, tüzet gyújtani tilos volt. Még a káromkodásra is sajnálták a szót az emberek. Pedig csak alig tizenöt kilométert tettünk meg.

Voltak, akik úgy tudták, hogy tartalék vagyunk s előttünk vannak a fehérváriak; mások azt állították, hogy előretolt seregrészként a muszkák szájában heverünk, egyesek úgy vélték, hogy híre sincs ellenségnek, mert közben Hindenburg agyonverte egész Oroszországot s néha mégis az a nyugtalanító érzés futott végig rajtunk, hogy holnap mind meghalunk.

Meg akartam keresni Mihályt, hogy néhány szót váltsak vele, mert kellett valami biztató szó. S belebotlottam a szegény kis Kürthybe. Péterkával heverték egymás mellett. A fejük alatt a kadét hátizsákja volt s a hadnagy feje Rátz vállán feküdt. Csak zümmögött a páterka s mégis símogató volt a hangja.

A csillagokról beszélt Kürthynek, a csillagokat igazító értelemről s a fűszál sorsát irányító akaratról. És a kis hadnagy hallgatta, hallgatta, mint a gyerekek a mesét.

Tovább botorkáltam, mert nehéz volt a szívem. És borzongtam egész testemben, mert még mindig csatakos voltam.

Horváth Zoltán szótlantul gubbasztott a horkoló Sallay mellett s kissé odább Látrányi Miska dúdolt halkan valami ismerős melódiát. S ahogy ráismertem arra a dalra, meghökkenstem. Cavaradosi áriája volt.

Ehhez a dalhoz régi babona fűzött. Akarva, akaratlanul, mindig ez búgott fel bennem minden harc előtt. S így volt vele Miska is. Sokszor elgondolkodtunk rajta, miért van ez? Ma, öregebb fejjel, tudom a nyitját. Nincs muzsikája a világnak, amely mé-

lyebben s egyszerűbben szánná a veszendő életet, mint ez. S amelyben forróbb kívánnással buggyana fel az élet vágya. „Úgy vágyom élni!“ — Ösztön daltatta velünk ezt az olasz földön sarjadt s mégis mindenütt örökérvényű muzsikát.

Most megborzasztott. Mert ha ez a dal felbúgott bennünk, az csalhatatlan volt. Valami nagy vihar előtt vagyunk. Mint a bajt szimatoló kutya, úgy megérezte a régi frontkatona a háború feszültségét.

Megrúgtam a gémlábút a sötétben.

— Ne voníts Mihály, mert csata lesz! — dörmögtem.

— Te vagy fűzfa? Heverj le. Bizony csata lesz, mert csataszag van.

Ledőltem melléje.

És fűjtük, dúdoltuk azt a bolond dalt.

Végre megszólalt Látrányi:

— Röhögsz mi?

— Megvesztél? Miért röhögnék?

— Hogy ilyen fene jó sorunk van. Tegnap délbén még szalvétás pincér szolgált ki Lembergben s ma már fütyülünk a vacsorára és kevély fattyúként heverünk valami tarlón, amelyről a fene se tudja, hol van. Hát röhögsz, mi?

— Csakugyan. S közben vacogok attól az akaratlan fürdőtől és úgy sajog a lábam, mintha napok óta nem lett volna lent a csizmám.

— Aminthogy úgy is van. Mert utoljára tegnap reggel húztad föl a vonatban, Grodek táján s azóta nem volt lent a lábadról. Mert mellőzöd a higiénia szabályait, meggondolatlan fiatalember. Ahelyett, hogy esténként kávéházban ülnél otthon; elitélendő módon duhaj verekedési alkalmat keresel. Ringó ágy helyett, éjszakázó táboriörsökön mulatod át zsenge ifjúságod éjjeleit. Finom porcellán mosdótál helyett, a tenyeredbe köpött vízben mosdasz, ha egyáltalában mosdasz, disznó. Hihetetlen züllés ez fiam! Marha.

vagy fűzfa, velem együtt. De azért tedd rá. Mert még mindig jobb marhának lenni, mint gazembernek. Igaz-e komám?

— Igaz.

Rátettük s röhögtünk.

Azután megkerestük Sallayt s fölrugdaltuk al-
mából.

— Örültek vagytok, tisztára örültek — motyogta álmosan.

De mi nem is hederítettünk e sértésre, hanem megittuk két kulacs lengyel pálinkáját. Igaz, hogy attól még éhesebbek lettünk, de legalább elbutultunk kissé.

Később valami begyulladt jelentést kaphatott valahonnét az ezred, mert a Róka-zászlóalj fegyvert fogott s előrement valami útlezárásra. S nekünk is erős készenlétet rendeltek el. De azért horkolt az egész banda. S az éhes gyomrok úgy korogtak, mint holmi katonazenekar.

Visszamentem a szürkéimhez.

S mialatt odabotorkáltam a sötétben, az elboruló ég alatt, megvillant az égbolt és villám suhant végig rajta.

A fénye két alvó emberarera villant, Kürthy hadnagyéra és Rátz hadapródjelöltére.

Síma, nyugodt arccal szendergett mind a kettő. Kürthy balkeze a mellén lévő Signum laudiszt markolta lágyan s a feje félrebillenve feküdt a kadét erős vállán.

Odaértem a szürkéimhez. Horkoltak mind.

A legényem egy kévényi rozst szerzett valahonnét s rávetette a pokrócomat. Ledőltem. Alig egy-két csillag látszott már csak a felhők közül.

Valaki megfordult mellettem, fölült s betakart a pokrócom kimaradt szélivel. Azt hittem, hogy Feri. De nem az volt, mert ahogy mozdult, érmek csörren-

tek a mellén. Az én Ferimnek akkor még nem volt érme.

— Ki az? — motyogtam.

— Én vagyok zászlós úr, Tatár tizedes. Tessen betakarózni, mer esső lösz.

— Köszönöm, hogy gondja van rám. De tán csak nem ázunk meg. Hiszen még csillag is van.

— Mán csak egy láccik instállom. Attul meg igen csak löhet esső. Mer annak az egy csillagnak oll természettye van, hogy akkor is akárhányszor láccik, ha a többi mind fellegbe bújt.

— Hm — morogtam félálomban. — Különös egy csillag lehet. Miféle csillag az?

— Katonacsillag instállom. Mifelénk Jászságba úgy híjják. Nem tom másféleképen mi neve van, de nálunk csak asszongyák rá: katonacsillag. Az amék a Göncöltül úgy féljobbra-előre van.

Kipislogtam, föl az égre.

Egyetlen csillag égett fölöttünk.

Aztán elaludtam.

Később, félálomban még hallottam, ahogy Tatár fölnozogatja a legényemet s rámterítettte vele a sátorlapot is, mert akkor már esett az eső. De mindez már összekeveredett valami álommal, melyben előbb rengeteg túrósesuszát ettem, utóbb pedig tündöklő palotában jártam, rettentő nagy úr palotájában, akit úgy hívtak: katonacsillag...

XVIII.

*Diófából seje-haj
Diófából nem csinálnak koporsót.
A bakának seje-haj
A bakának nem írnak búcsúztatót.
Aggyugolyó lesz annak a búcsúztatója
Barna kislány seje-haj, barna kislány
 lesz az elsiratója ...*

(Bakanóta 1914-ből.)

A legényem rázott föl. Szemergélő eső kopogott a ránkteregtetett sátorlapokon.

Forró kulacsot nyomott a markomba a fiú.

Ó, milyen mohón kapaszkodtam abba a kulacsba! Csecsemő nem tapadhat több féltéssel az életadó anyamellbe. Pedig az én kulacsomban csak katona-kávé volt.

S azután aztunk. Később elállt az eső, majd meg újra nekieredt. S ezt váltogatta úntig. S ebben a ködben és szürkességben már nem tudtuk, hajnal van-e vagy délelőtt, délután-e, vagy esti szürkület?

Mégis: az még hajnalban lehetett, amikor az első puskázás zaja hozzánk ért. Valahogy nagyobb megilletődéssel illett volna fogadni ezt az első fegyverropogást az olasz front óta, de mi csak még jobban a fülünkre húztuk a sátorlapot. S hortyogtunk tovább.

Am attól kezdve, hogy a forró kulaccsal visszaszállt belém az élet, már csak olyan háromnegyed-ébrenlét formában gunnyadtam a sátorlap alatt. Mert lassanként forgolódni, fészkelődni kezdett az

egész tábor. Kulacsok csörömpöltek, ide-odamászkáló bakák topogtak-cupogtak a tarlón s arra alább föl-fölnyihogott a sötét Rudner egy-egy géppuskás lova, mialatt északkelet felől egyre távolabbról, szaporán pattogott a puskatűz. Egyszer-egyszer gépfegyverek is beledadogtak a gyalogsági tűzbe, de úgy látszott, nem sok alkalmas célt láttak, mert hamarosan elhallgattak.

Nem lehetett többé aludni.

Kibújtam a sátorlap alól s nyújtózkodni kezdtem.

— Jó reggelt szürkék! — kiáltottam rá a vidáman esajkázó emberekre.

A szürkék felémfordultak s összevágták a bokájukat. És úgy villant rám a szemük, mintha ezeréve összetartoztunk volna.

Pákh hivatott. Félig leégett község, legszélső, düledező pajtája előtt találtam. Térdigszáros eszímában ült valami málhakosáron s nagyokat nevetett az öreg Honti tréfáin.

Tele volt a ruhájuk meg a hajuk szalmával, szénaival. Nyilván boglyában aludtak az éjszaka.

— Gyere csak, gyere! — kiáltott rám már messziről a százados. — Nem lehet mindig lógni!

— Alázatosan jelentem: nem érzem bűnömnek a lógást. Alighogy kirakodtunk Stojanówban, aló, előre élnek, aztán éjszaka tábori-örsön, délután kifogom a rövidebb gyufát s nyomban utána megint — előjárőr...

Pákh elnevette magát:

— Hiszen éppen azon mulattunk az imént, hogy rádjár a rúd. No, majd most pihenhetsz. De előbb eredj még hátra az embereiddel a faluba. Kicsereélték a puskaítokat karabélyra. Rendelet van rá, hogy a vadászkülönítmény karabéllyal legyen felszerelve, a hátizsák helyett még még egy kenyértartisznyát kaptok.

— Igenis.

Lementem a faluba az ütközetvonathoz, átszereltünk. Ott hallottam, hogy az ezred hadosztálytartalék s hogy a fehérváriak meg a tizenkilencedik hegyidandár hajnal óta támadnak.

Visszafelémenet ráncbaszedtem egy kicsit a bandát. Egy-két kemény fegyverfogással, meg zártrendű mozdulattal. S a zászlóaljparancsnok pajtája előtt olyan fővetést vágtunk ki, hogy a kapitányunk utánunk kiáltotta:

— Jól van fiúk, a teremtésit! Jól van!

Déltájban elállott az eső s megszikkadtunk kicsit. De a párás levegő miatt azután is alig láttunk valamit.

Elöl még egyre szólt a puska, sőt egyre jobban megerősödött a tűz. Mintha megtorpant volna a támadás. S ebédkanalazás közben híre is jött, hogy a muszka makacsul tart valami erdőszélt, ahonnet nem lehet kipiszkálni. Nyomban utána fölriasztották a Görög-zászlóaljat s az sietve elvonult keletnek. Hanem még el se haladt mellettünk, már miránk is sor került.

— Fölszerelni! — harsogott szerte a parancs. S mialatt fegyvert fogtunk, századtól-századhoz ügetett Reiner hadapród:

— Menet! Irány: az első zászlóalj után. Oszlop-sorrend: tizenhat, tizenöt, tizennégy, tizenhárom, vadászkülönítmény és gépfegyverosztág. Lőszeres málhások a századokkal, gépfegyvertűzlépcső az osztág mögött. Menetközben besorolni!

— Kezdődik a bál! — dörögte Látrányi, mikor a Szebenics-század elhaladt előttünk.

Szebenics főhadnagy komoran sietett emberei élén, az úton poroszkáló Pákh meg Reiner után s némán csatlakoztak a századok a mindhosszabbra nyúló oszlophoz.

Sárosak voltunk, gyűröttek s a szakállunk ütközni kezdett. S éppen azért röhögnöm kellett, ami-

kor megláttam Bauert, az oszlopba soroló Leitner-század elején. Mert a pozsonyi korzó e gyöngyének egy sár volt az új sárgabőr lábszárvédője, de a kesztyűje most is hanyag eleganciával hajlott vissza a kezefején s oly fitymáló képpel fricskázta le balkarjáról a ráragadt szalmaszálat, mintha teljes szalonképességének egyetlen akadályja csak az az egy szál törek lett volna.

— Mit mulatsz, fűzfa? — kérdezte elmenőben, miközben rakoncátlan monoklija miatt olyan ferde pofát vágott, mintha valaki jól képentörülte volna.

— Téged nézlek, pajtás. Az eleganciád még mindig szédítő!

— Ja, az úr, az még Volhiniában is úr. De miért van rajtad karabély? Parasztnak maszkirozod magad, hogy a muszka ne nézzen tisztnek? Megnyugtatlak: nincs rá szükséged. Ugyis madárijesztőnek néz majd.

Nem válaszolhattam, mert ránk került a sor: beleléptünk a menetoszlopba.

A Leitner-század végén a kis sárkányölő haladt a lóképű Schmidt-tel.

Schmidt sápadt volt és savanyú, Kis-Koczkás meg piros, mint a cékla.

— Mi az testvér, lumpoltál? — kérdeztem a rőfösarcútól.

— Miért, kérlek?

— Olyan a képed, mintha dohánylevet itattak volna veled.

— Á, dehogy, — szólalt meg a kis szóke, — begyulladt az ipse.

— S te még nem gyulladtál be? — fordítottam feléje a szót.

— Eddig még nem, zászlós úr. Inkább az boszszant, hogy még mindig nem láttam semmit. Hát ez háború? Sokkal murisabbnak képzeltem,

— Jó, jó, majd lejjebb adod.

Vagy félórás menet után megállott az oszlop. Lapos domb terpedt tőlünk északkeletre, annak a lejtőjéhez húzódtunk.

A harci zaj most hirtelen megélénkült és sokkal közelebbről hallatszott. Mindenki fölfigyelt rá.

Ugyanakkor hat mély dörrenés hallatszott meszsiről s a dörgést morajló zúgás követte. Nyomban utána erősödő süvöltés száguldott felénk a levegőben, hat fehér felhőske támadt messze az égen s hat pukkanás hangja olvadt bele a szélesen elhúzódó morajlásba, mely úgy megzengette a levegőt, mintha valami óriási mángorlóval dolgozott volna valami másvilági hatalom.

— Hohó, a muszinak ágyuja is van!

A két kadét düledt szemmel nézte az új csodát, a mind veszekedettebbé váló harci zajban.

A kis szöke majd kibújt a bőréből izgalmában:

— Ugy-e... kérlek, zászlós úr, ez már háború? Ugy-e, most már mondhatnám, hogy voltam háborúban.

Túlánan egyre több orosz üteg avatkozott bele a harcba, mert most már alig értették egymás szavát a szakadatlan dörgéstől.

— Most kezd muris lenni! — lelkendezett sipításba váltó hangon Koczás. — És nem is vagyok begyulladva, fogd meg a kezem, zászlós úr s lásd, hogy nem reszket... 'sten bizony nem vagyok begyulladva, 'sten bizony!

Elöl menetet intettek s a századok tovább vonultak. Vetéseken, legelőkön húztunk át valami Janin nevű tanyáig s ott megint lehevertünk.

És ott sápadt el először a kis sárkányölő. Mert az a tanya a fehérváriak egyik segélyhelye volt. Csapatostul szállingóztak hátra a járnitudó, löttkarú vagy löttlábú, de mégis bicegő sebesültek s egyik hordágy a másik után tért-fordult a hamuszín-arcú veres emberroncsokkal. És voltak, akiket már csak a

major mögé fektettek le a gyepre. Ezeknek már nem kellett kötés. Feküdtek némán, valami különös, me-rev vonással az arcukon.

Schmidt úgy nézte a képet, mint a szűkülő kutya, a sárkányölőnek pedig reszketni kezdett a szájaszéle.

A major tulsó szélén három-négy kocsi álldogált a kazal mögött. Rakták rájuk a nehéz-sebesülteket. De aki menni tudott, az igyekezett hátra, mihelyt bekötözték. Ezek csoportosan s bizakodva botorkáltak tovább valami gyalogcsapáson, amely délkeletnek vitt. Szerettünk volna híreket hallani tőlük, de rövidesen továbbvezettek bennünket. Keresztetünk egy széles kocsiutat, melyen csak úgy özönlött hátra a sebesült; jobbkézről hagytunk egy ismeretlen nevű községet, majd váratlanul kibukkantunk a dombok közül egy műútra.

S onnét már láttunk valamit.

A Görög-zászlóalj már nem volt a menetoszlopban.

Balról nedves, zöld rét húzódott. Északkelet felé némi szelíd pereme volt s azon túl nagy erdő sötétlett. A peremről kétségbeesetten puskázott az orosz s előtte, egyenként felugrálva, ment előre a mieink rajvonala. De biz az már csak nagyon gyéren mozgott. Annál több szürke bakaköpeny hevert mozdulatlanul szerte a réten. Az út árkában pedig dúlt képpel, sárosan és véresen bukdácsoltak hátrafelé a sebesültek.

S a rét felett szüntelenül pukkadoztak az orosz srappelfelhők.

Az oszlop megtorpant egy pillanatra.

S mialatt ott feküdtünk lihegve az út mentén, előttünk pattogott, zúgott az ütközet.

Hirtelen új rajvonal bukkant föl a rét valami mélyedéséből s futva haladt előre. Ez aztán előresodorította az előllevő ritka vonalat és megint gyors-ütemben hömpölygött előre a támadás.

A peremen most hirtelen kattogni kezdett az orosz gépfegyver s meggyorsult a kispuskatűz is. Am ez már vége lehetett a harcnak. Mert a gépfegyver néhány sorozat után elhallgatott és ritkulni kezdett a gyalogsági tűz. Látszott, hogy most már csak utóvéd harcol a peremen.

Ugyanakkor előbukkant a domb mögül a Görög-zászlóalj is. Egyenként, szakadozva, oldalmenetben húzódtak a századok a réten az útig. Még szabad szemmel is meg lehetett ismerni a zömök Kaltenecker hadnagyot, amint nagy lépésekkel gázolt előre, aztán a Sós-század vonalát, majd Hauert meg a délceg Szabó főhadnagyot. Sietve húzták hosszanelnyúlt századaikat az útig s akkor balra-arcot intettek s most már nekihajtottak ők is a peremnek. Négy rajvonal haladt egymás mögött az erdő irányába.

Akkor ért föl a támadó vonal a peremre.

A puskázás még egyszer fölesattogott, aztán egy elnyújtott távoli: rajta... rajta-a-a! — s megszűnt a tűz. A Görög-zászlóalj századai nyugodt menetben folytatták az előnyomulást s egyik rajvonal a másik után tűnt el az erdőben.

Annál jobban szaporázta a muszka tűzéréség. Egész tüze ráfeküdt a rétre s hol itt, hol ott maradt fekvé egy-egy ember a vonalakból. A Szabó-század balszárnyán egy egész raj mozdulatlan maradt.

Nem tudom, meddig bámultuk a csata képét.

Egyszer csak menetparancsot adtak hátra előlről, Pákh százados átugrotta az útárkot s előre intett. Nyomban lódult utána Szebenics főhadnagy is, majd meg a gémlábú Miska. S mialatt két ember ügésben vezette hátrafelé az úton Pákh meg Reiner hátsólovait, szaporán kaptatott föl az árokból az úttestre a zászlóalj s indult rajta északkeletnek.

— Kik vagytok? — kérdeztem az árokban lapuló meg hátrafelé húzódó sebesültektől.

— Szabadkai hatos népfölkelők. De vannak itt mások is. Csupa tizenkilencedik hegyidandárbeliek.

— Mi volt itt?

— Reggel óta próbáltuk azt a partot, de csak nem engedett a moszkáli.

Egy szakállas, vállonlőtt ember villogó szemmel magyarázta:

— Mink bírtuk vóna, de arra jobbkézre ahun-e, a szárnyon, ott akadt el a támadás.

— Sok veszteségük volt?

— Ezen a részen nem lett vóna sok, ha szaporán rámegyünk az oroszra, de mer a jobbszomszéd miatt itt köllött rostokolni az aljba, hát jócskán megritkított a slafner. Hogy az istennyila pusztítaná el...

Elhagytuk őket. Aztán megint új csoportokra bukkantunk. Fegyver nélkül, egymást támogatva s nyögve húzódtak hátra.

Akkor már mélyen bent az erdőben zengett a harc s a muszka ágyuk is elnémultak.

Mentünk.

Sántikáló kadét bukdácsolts velünk szembe. A combján fekete volt a nadrág a vértől.

— Mi baj, testvér? — kérdezte tőle Bauer.

— Most már semmi, — lihegte fáradt mosollyal a fiú. — Megy már a bűdös ész nélkül. De ugyancsak megizzasztott bennünket.

— S a sebed?

— Remek. Tiszta húslövés. Csont semmi.

— Húszezerkoronás?

— Az, hál' Istennek.

— Gratulálok hozzá. Isten áldjon!

— Köszönöm. Katonaszerencsét!

Mentünk.

S mellettünk húztak hátrafelé a sebesültek.

Egyszer csak: állj!

Leheveredtünk az út mentén. Csak Rudner géppuskás lovai álltak az úton, hosszú sorban.

Sápadt, lázasszemű hadnagyot hozott hátra két tépettruhájú honvéd. Olyan „golya viszi a fiát”-formán hozták. A fegyverükön ült a hadnagy s karjaival az emberek nyakába kapaszkodott. A lábaféjén akkora kötés volt, mint egy nagy fehér bunkó.

Bauer persze ezt is megszólította s cigarettával kínálta.

— Tedd a számba, égve, pajtás, — nyögte a hadnagy, — mert kapaszkodnom kell.

Bauer a szájába nyomta az égő cigarettát.

— Fáj? — kérdeztem.

— Cefetül, — sziszegte a sebesült.

— Erős harc volt?

— Azt mondják, hogy a jobbszárnynak borzalmas veszteségei voltak Oszczew előtt. Hű a lábam! De itt megugrasztottuk őket.

— Miféle ellenség?

— Kozákok meg amúri süccök. Kemény katonák. Pogányul verekszenek. De hiszen csak ágyúnk lett volna!

— Hát az, úgy látszik, nincs, — vélte Bauer.

— Persze, hogy nincs. Egy szál se. Odaát meg még tarackütegek is dolgoznak.

— De most azok is pucolnak hátra.

— Hála Istennek!

Ebben a pillanatban nagyot dörrent az erdő, vonítva húzott fölénk két srappel s Rudner gépfegyverei fölött pattant szét.

Az emberek szétugrottak.

Cigarettára gyújtottam. S abban szempillantásban pipát csiholt és cigarettára gyújtott köröskörül mindenki.

— Nincs semmi baj, — jött hátulról a hír. — Magasan robbantak.

Rudner riogatni kezdte a lövezetőket, hogy lehúzassa a lovakat az úttestről, de ugyanakkor térdreerogyott az egyik páncélvívő kis sárga ló. Nagy

erőlködéssel akart újra fölállani, de egyre bizonytalanabbul próbálkozott s egyszer csak összeroskadott.

S jött a második srapnel-pár. Az már alacsonyabban zúgott, de nem tett kárt, mert a lovak is fedve voltak.

Rudner káromkodva állt az úttesten s az emberei fürge kézzel szíjjazták le a megmerevedő sárga lovacska terhét és vitték a páncélt, a fegyvervivő ló mellé.

Csönd.

A sebesült hadnagy sápadtan kínlódott az árok fenekén.

— Menet! — jött előlről a parancs.

Egyenkét-szakadozva húzódtunk előre az árokban.

Az erdőből még egyre zúgott a harc, egyszeregyszer gépfegyverek pöröltek össze nagy feleseléssel s immár egy-két fáradt golyó is belevágódott körülöttünk a földbe, suppanó hanggal. De volt olyan is, amelyik még túlment rajtunk. Hol itt, hol ott szólalt meg egy-egy baka:

— No nézd csak. hát nem itt surrog a fejem körül?

— Ehun-e, most meg itt fittyentett a rusnya!

Kis-Koczkást majd a fene ette meg, hogy az ő füle mellett még nem suhant el egy sem.

De egyszer csak elkiáltotta magát:

— Jaj, most hallottam, 'sten bizony itt fütyült el a fejem mellett!

Az öreg bakák csendesesen mosolyogtak a bajuszuk alatt. A kis szőke pedig olyan diadalmas lelkesedéssel mesélte legújabb élményét, hogy csak úgy csillogott a szeme:

— Igazán olyan érdekes. Csak együtt valami sziszegés s ahogy elsuhant, éppen úgy hangzott, mintha azt mondotta volna: „fiú“. Igazán naccerű!

A Honti-századból kibukott egy fiatal honvéd.

Mire odaértünk, két szanitéc volt mellette. A nyakát kötözték, de a szegény gyerek már alig mozdult.

A szanitéc a nyak ütőerére mutatott és sajnálkozva csóválta meg a fejét, mert az ujjnyi vastag kötésen bíborosan vöröslött át a vér.

A sárkányölő elhalványodott s többé nem szólt.

Elöl zúgott a harc s mi valami község elé értünk. Azt mondták, hogy Tereszkowicz a neve. Egy-két ház füstölgött, de lángra nem kapott. A reggeli eső nedvessége még úr volt.

A községből nagy rajokban jöttek a sebesültek, ám minket kissé beljebb vittek az útról, a mezőre.

A széles mezőn akkor szedték össze s hordták egy helyre a holtakat meg sebesülteket.

Nyugatról kisütött az alászálló nap. Piros sugarai frissen ragyogtak a nedves fűszálakon. Csendesen hevertünk a mezőn s hallgattuk a távolodó harc zaját.

Azután előreküldték a Szebenics-századot, mely csakhamar eltűnt az erdőben.

Elöl hosszan, dühösen kelepeltek a gépfegyverek s új erővel dördültek meg az orosz ágyúk.

Röviddel később előreparancsolták a Honti-századot meg Rudner gépfegyverosztagát is.

A harc dühöngött. Egyre jobban szoruló szívvel hallgattuk.

A Fejér-századot már futólépésben vonták előre. Az erdő irgalmatlanul nyelte a századokat.

Már csak a Leitner-század maradt ott, meg az én különítményem.

Alkonyatkor azután elindítottak minket is a többiek után.

Mire az erdőbe értünk, csendesedni kezdett a harc, csak a szerteszét heverő sebesültek kiáltoztak és nyöszörögtek a sebesültvívők után.

Szótlanul, szorongva siettünk át az erdő sűrűjén. A túlsó szél csalitos volt. Ott találtuk a Görög-zászló-

alj századait, a testvérdandár csapataival összekeveredve.

Izgalom, futkosás, rendetlenség. A tisztek mérgesen rendezgették embereiket.

— Előre második szakasz, a bokrok elé!

— Hatosok, ide hozzám!

— Mi van avval a géppuskával? Innét semmi kilövése nincs!

— Boros-század jobbra húzódik, továbbadni, halló!

— Beásni, beásni, a teremtésit!

— Hol az alezredes úr? Hé, emberek, nem látták az alezredes urat?

— Szanitéc, ide, ide a hordággal, Huszár hadnagy úrért! Itt fekszik a fatörzs mögött.

Bábel volt ott.

Minket egy ideig hevertettek a rendezkedő rajvonal mögött s aztán: föl, menet!

Zörögve botorkáltunk jobbkéz felé.

Kiértünk a csalitosból. Jobbról ott volt a falu. Hol nekilódultunk, hol pedig megtorpantunk. S jött az ellentétes parancsok özöne:

— Állj! Rajvonal, északnak, beásni!

Nyomban utána:

— Menet, jobbra húzódunk!

Majd meg:

— Állj, vissza az egész!

Így ment egy ideig fullasztó izgalomban.

Végre előkerült a balszárnyról Pákh százados és rendet teremtett.

Ásni kezdtünk abban a vonalban, amelyet kijelölt. Előttünk lassan emelkedő, széles, lapos domb volt, azon húzódott vagy ezer lépésre tőlünk az orosz főállás. S a mező tele volt sebesültekkel.

Ástunk, azaz, hogy csak minden negyedik-ötödik ember ázott, mert a régi legénységünknek nem volt ásója. A Doberdón nem vettük volna hasznát, hát

nem volt. Szurorrrnyal, körörrmmel pizskálták, turkálták most a földet s marékkal, meg csajkával merték ki a lassan mélyülő gödrökből a meglazított rögöt.

Csurgott rólunk az izzadtság.

Akkor már csendesebb volt a világ. Az orosz ágyúk elhallgattak s a gyalogság is ritkábban lőtt. Az előttünk lévő mezőről párák szállottak föl és szürkülni kezdett.

S mialatt izzadó arecal, kapkodva túrtuk a földet, innét is, onnét is hallott az ember egy-egy szót. És lassankint tisztázódott a kép.

A feherváriak meg a testvérdandár egész nap kemény harcot vívtak. Amazok hosszú ideig küzködtek a délnyugati erdészélért, mert ott pogányul tartotta az orosz a Tarnowka-majort, meg a mellette levő vadászházakat. A mi Róka-zászlóaljunkat is ott vetették harecba. Délután kettőre sikerült elfoglalniok a majort s viisszaszorították az erdőbe a muszkát. Róka őrnagyot súlyos sebbel vitték hátra s zászlóalja is nagy veszteséget szenvedett. A hatosok átnyomták az erdőn is az orosz, sőt azon túl is előre-törték, de azután viissza kellett jönniök s most itt beássák magukat.

És jöttek, szállingóztak más szomorú hírek is.

Kaltenecker elesett.

Németh hadapród. Somogyi zászlós, Werner zászlós a Róka-zászlóaljból — halottak.

Sírás fojtogatta a torkom. Szegény, derék Kaltenecker! Mennyi szörnyűségből megmenekült a Doberdón s itt egyszerre vége van. És a kis, karikalábú Németh...

És Róka őrnagy! Ez a vakmerő, villogó-szemű vas-katona. Mondják, hogy úgy ment a rajvonallal a major ellen, akárcsak valami szakaszparancsnok.

Ástunk izzadva s a veríték ellepte a szemeimet.

Sötétedett, mikor híre jött, hogy Görög őrnagynak a lábafejét lötték szét a támadás utolsó percei-

ben. Mellette sebesült meg a segédtisztje, Kucsera hadnagy is.

Szívenvágott ez a hír. Szörnyű! Hát, hát mi van itt?

Ástunk. Sziszegve szállottak fölöttünk a golyók s koppanva csapódtak be a fába. Nekünk tilos volt a tüzelés, mert a harcjárőreink még előttünk voltak.

Lassan, pirosan kelt a hold.

S mi ástunk.

Emberek mozogtak előttünk.

Fegyverhez kaptunk.

— Halló, — jött a hang előlről, — ne löjjetek! Én vagyok, Sallay zászlós, járőrből jövök.

S nyúló árny baktatott el előttünk Tereszkowicec felé.

Ástunk. Már térdelni lehetett a gödrökben.

Akkor jött Pákh parancsa, hogy terjeszkedjünk ki ezer lépést balra, mert a dandár visszavonul s az első meg a mi zászlóaljunk marad utóvéden a visszavonulás fedezésére. A Fejér-század a dandár elvonulása után, tüntető támadásba kezd a községtől északra, hogy az esetleg üldözésre induló ellenséget lekösse.

Széthúzódtunk s megkezdődött a visszavonulás.

Messziről, lehetett az tán kétezer lépés is, egyre pattogott az orosz, jobbról pedig vörös lánggal lobogott Tereszkowicec néhány égő háza.

S ebből a riasztó, tüztől piros háttérből indult támadásra Fejér főhadnagy.

Nagy zajjal, hajrával lódult neki a század a mezőnek. S a következő szempillantásban szállani, szikrázni kezdtek az orosz rakéták, messze a dombtetőn s szapora villogásba kezdett egy hosszú-hosszú tűzkígyó, amelyet eddig eltakart a sötétség.

És zuhogni kezdett a tűz, mintha valami pokoli varázslat szabadult volna föl az éjszakában!

Mi magunk alig lóhattunk, mert nem tudhattuk,

hol van előttünk a Fejér-szárad, így hát csak feküdünk előremeredő szemekkel s az izgalom lázától didergő testtel. Még azt sem vettük észre, mennyi véres halott hever körülöttünk az erdőszélen s az előttünk levő mezőn. A testvérdandár halottai.

S aztán szivárogni kezdtek a Fejér-szárad sebesültjei is az elől levő zengő, ropogó, csattogó sötétségből, melyet csak másodpercekre tudott megszakítani az orosz rakéták sora.

Egyszerre aztán elhallgatott az orosz vonal s röviddel később a mező közepén lángolt fel a harc. Csak úgy villogott a mező a puskák toroktűzétől.

A szívünk a torkunkban vert.

Mi ez?

Negyedórahosszat ropogott a fegyver, alig ötszáz lépésre előttünk. Hol közeledett a zaj, hol meg távolodott.

És senki sem tudta, mi van elől?

Aztán csendesedni kezdett a tűz s később újra messze, fönt a dombon szólaltak meg az orosz fegyverek.

Hosszan, végtelennek tűnő ideig, lapultunk ott az ismeretlen erdőszélen, a torkunk kiszáradt s minden nyelésnél úgy fájt a garatunk, mintha zsineggel szorították volna össze.

Végre küldönc esetlett-botlott hozzánk a jobbszárnyról. Félhangon dörmögött.

— Hé emberek, mellik század ez?

— A tizenharmadik.

— Gyülekezés a jobbszárnny felé. Hát a járőr-osztag merre van?

— Itt van. Csak erre, komám, — morogták a legények. Ihol a zászlós úr.

Föltápáskodtam a fa mögül.

— Itt vagyok: Mi az?

Sötét árny bukdácsolt elém:

— Zászlós úr, alázatosan jelentem, gyülekezés a jobbszárny felé.

Botorkálva, fába verődve, bokrok közt, tüskék közt, vergődttünk a jobbszárny felé, miközben belebelebottlottunk egy-egy heverő emberbe is. Azok már nem mozdultak.

Akkor már nem világított a láng. A leégett házak izzó zsarátnokká roskadtak össze.

Végre kiértünk a község alatt az útra.

— Állj, leülni! — suttogták hátra.

Káromkodás, rendezkedés, lóprüsszögés, fegyverzörgés. De mindez oly fojtottan hangzott, mintha nem is e világon lettünk volna.

Isten csodája, hogy még ebben a vak bizonytalanságban is, amelyben senki sem tudott semmit, rend teremtdött.

Lovakat vezettek előttünk az úton hátrafelé. Megismertem Rudner káromkodását. A géppuskás-osztag volt. Szaporán kocogott vissza az úton.

S utána sorra összeverődtek és elindultak a századok is. A tizenhat, tizenhárom, majd a tizennégy. S végül én.

Mögöttünk, a kiürített erdőszélen, pattogni kezdett a figyelők lövése.

Mentünk.

Elöttem Müller haladt, a Fejér-század végén.

Sóhajtvá karolt belém, mikor egymásra akadunk a sötétben.

— Mi van? — kérdeztem.

— Megyünk vissza, testvér.

— De valami csapat még maradt ott?

— A Honti-század. Azok csak este tizenegykor vonulnak vissza.

— Tizenegykor? Hát még éjfél előtt vagyunk?

— Persze.

— Hány óra lehet?

— Isten tudja. Nem lehet órát nézni, mert tilos világítani.

Dideregve mentünk. Lihegés, nyögés és sóhaj.

— Mi volt veletek? — kérdeztem.

— Örült história. Tüntetésnek indult, azzal, hogy csak egy keveset kell előremenni. Aztán váratlanul rábukkantunk egy erős orosz különítményre s összekaszkodtunk vele. Erre még kettőt magunkra csődítettünk balról. Nyilván üldözésre indultak. Lehettek vagy három századra való erő.

— Hm. Hát azért nem lőttek a főállásból.

— Persze. Akkor már vissza kellett volna jönnünk, de a főhadnagy úr azért sem tágitott s egyre azt ordította abban a fene puskázásban, hogy előre. Mentünk is és nyomtuk őket hátra. De a végén már három oldalról lőttek. Iványi szakasza szétugrott, Kónya őrmestert lelőtték. És Fejér még mindig erőszakoskodott. Úgy ment előre, mint a megdühödött sárkány. Végre hátrálni kezdett a muszka s visszament. Ideje is volt, mert már attól tartottam, bekerít.

— Sokan vesztek ott?

— Nekem vagy tíz emberem hiányzik. Iványi szakaszából alig vannak itt húszan, de lehet, hogy a többi is megkerül még. A szegény Kónya embereiből is vagy tizenötörről nem tudunk. Heller alig veszített, mert jó terepük volt.

— S Iványi hol van?

— Ott megy valahol elől. Sírógörcsöt kapott, mindjárt az elején s eltűnt. Itt a gyülekezésakor akadunk rá a szélső ház előtt. Fejér majdnem megölte. Hadbírássággal fenyegetőzik.

Hallgatva marsoltunk tovább.

A fejem olyan volt, mintha abroncs szorongatta volna.

... Kaltenecker, Németh ... meg az a két ismeretlen hadapród, a Róka-zászlóaljtól, akiknek nevét is

akkor hallottam először... És Kónya őrmester. A harsabajuszú, kemény Kónya...

Elakadt bennem a Miatyánk. Olyan váratlanul zuhant ránk ez a nap, hogy alig fogott az eszem. Nem fért a fejembe, hogy Kaltenecker, Németh, meg Kónya már — nincsenek. Hogy élettelenül hevernek ott azon az erdőszélen, meg a mezőn!

Nagysokára szólalt meg Müller újból:

— Szegény Kónya, hónaljba kapta a lövést. Maga mondta a szanitécnek, hogy vége van. Kár bekötni, főeret ért. Csak még arra kért: az óráját meg az iratait juttassam el az asszonyához. Aztán üvegesedni kezdett a szeme s vége volt.

Rajvonal keresztezte az utat. Sötét bakaárnyak hányták a földet lázasan.

— Kik vagytok?

— Hatosok meg tizenkilencesek. Mi van elől?

— Ne féjjetek, — kiáltották vissza Müller emberei, — nem gyün máma erre a muszka. Jól meg-nadrágoltuk a különítményeit!

— Nem is félünk. Agyonverjük a nyavalyást.

— Van-e kosztotok?

— Úgy mongyák, máma előregyűnnek a konyhák. De lesz addig reggel is, hogy a rosseb enne meg!

— Mink is bőjtölünk testvér, — szólott vissza valaki a szürkéim közül, — oszt nem smákol ez az állapot...

Mentünk dobogva a sötétben.

Végre valami községbe értünk. Alig egy-két ház volt az egész.

Sötét lovas állt a szélén.

Pákh százados.

Menetközben irányított bennünket. Kit erre, kit arra.

Én valami szérűskertbe kerültem a szürkéekkel.

— Fegyvert gúlába! Szerelvényt le! Sátorverés!

Csöpögni kezdett az eső s az emberek szaporán verték a sátorcövékeket.

Végigjártam őket, szót váltottam a legtöbbel s még csak azt sem ígérhettem, hogy megjönnek a konyhák. Pedig Pákh nekihajtotta minden jelentőlovasát, de még a segédtsíztjét is az éjszakának, hogy előkerítsék őket.

Úgy hírlett, hogy az I. és II. zászlóalj védőállást ás Markowicztyól északra, mi meg hadosztálytartalékban vagyunk.

Bebújtam a sátramba és hanyatvágtam magam.

S mielőtt elaludtam volna, — mert az éhség soká nem engedte szememre az álmot, — végigsuhant a fejemben kietlen sorsunk. Hogy úgy hullunk, mint a légy ősszel. És eszembe jutottak a legutóbbi szép idők. A nótás hajcihő az utazás alatt, a vigalzanói bolond napok, a duinói nyaralás és Dane.

Igen: a danei tavasz. És Nanni...

Teremtő Isten! Milyen irtózatoss messze volt már mindez. Mintha esztendőkkal öregedtem volna azóta. Hát még az anyám s az otthon! Már csak úgy éltek bennem, mint fakuló, régi emlékek. A testvéreim arcát erővel kellett keresnem az emlékezetemben, oly messze voltak tőlem. Vajjon élnek-e még? S vajjon látom-e őket valaha?

Bús sejtés remegett végig rajtam: meghalunk, mind meghalunk itt. Mert martaléknak vetettek ide bennünket: maroknyi magyar hadat Ázsia óriási népcsordái elé.

A szomszéd sátor Heller Márkusé lehetett. Megismertem a seviot hangját. Koczkással bujhatott össze, mert időnkint áthallatszott a kis szőke izgatótt hadarása.

Nagy szünetekkel, megrendülten tárgyalták a harcot. Aznap láttak először halódó férfiakat, üvegesedő szemeket s mozdulatlanra dermedő életet.

Eső kopogott a sátorlapon és szél dúzzasztotta-horpasztotta a libegő vásznat.

Később megint megszólalt a sárkányölő:

— Azért valld be, Márkus, hogy be voltál gyuladva!

— S te talán nem?

— Nem nagyon, — hencegett a kis szőke. — Csak úgy félig.

— Én nagyon, — suttogta Heller.

— De azért nem tehetsz róla, — vigasztalta nagy-lelkű leereszkedéssel a jószívű Koczás, — nem mindenki bírja a tüzet.

— Én rettentően szenvedtem, — sepegte a zsám-bokrėti rőfös fia. Majd hirtelen daccal, szenvedélyesen suttogta:

— De azért ha beledöglöm is, ott leszek! Minde-nütt ott leszek! Rajtam nem fog csúfolódni Takáts Elek! Ha már az a négy zsidó el is lógott, akikkel együtt voltunk a menetben, hát én . . .

— Hogy-hogy: ellógtak? — kérdezte Koczás.

— Hát ellógtak. Ki vezénnyelssel, ki betegem. Szóval egy sincs már itt közülük az ezrednél. S Takáts úr volt szíves már az első öt percben az orrom alá dörgölni a dolgot. És ez . . . ez szörnyű! De majd meglátjátok, majd, majd . . .

Erős szélroham zúgott el fölöttünk. A sátrak panaszosan nyöszörögtek s a csattogó vásznak zajában elveszett a kadétok dörmögése.

Dideregtem. Mintha lázam lett volna. De lehet, hogy csak a fáradságtól vacogott össze a fogam.

Mély, nagyon mély sóhaj szakadt föl a mellem-ből.

És erővel kényszerítettem magamat, hogy másra gondoljak, mint ami körülvett. Másra. Valami szépre. És festegetni kezdtem hűnyt szemmel, minden katonák örök álmát: ha majd hazamegyünk! Győztesen, büszkén. És láttam magam. Zúgó, mámoros tömegek

sorfala között vonulunk a körúton... És hull a virág... és a csók... És bűnbánó szemekkel néz rám valaki a tömegből. Valaki, aki egyszer igazságtalan volt hozzám s akinek a nevét azóta nem ejtettem ki...

Vitt az álom. S annak a valakinek lassanként Nanni-arca lett...

A sátor vadul csattogott, nyöszörgött a szélben, de én már zenészóra léptem a pesti utcán s virágözön hullott a lábaim elé...

XIX.

*olényia csatatere
Ellenséggel körülvéve,
Fejem fölött, fejem fölött kard megfordul.
Piros vérem, piros vérem földrecsordul.
(Bakanóta.)*

Virradt, amikor fölkeltett az éhség s valami irgalmatlan didergés. A fejem zúgott és fájt minden tagom.

Vagy huszonnégy órája nem ettünk. S olyankor már fáj az éhség.

A szürkéim is nyugtalanul hányták-vetették magukat köröskörül.

Kévényi rozsot vetett volt álám az este a legény.

Most kimorzsolgattam érett kalászaiból a magot s azt eszegettem.

Kedvetlen voltam, fáradt, bús és nyűgös.

És egyre rázott a hideg.

Messziről, álmosan hangzott egy-egy halk „pik-pak“, mint amikor békés vadászok puffogatnak az erdön.

Hat óra tájban becsörömpöltek a konyhák. A jó Isten tudja, merre tévelyegtek egész nap! A századparancsnokok ordítottak, agyonlövetést ígértek a szakácsoknak meg az élelmező altisztnek. De végre is elült a vihar. Az éhes zászlóalj mohón, szó nélkül hörpölte, rágta, nyelte az ételt.

Teremtőm! Milyen áldás az étel! Hogy elcsitul a gyomor égő, vonagló kínja! S hogy megbékél tőle az ember!

Én azelőtt sohasem szenvedtem éhséget. De a háborúban már huszonnégyórás koplalások után is megértettem a barbár világok emberét, aki kínjában harcot visel a falatért. Mi valójában sohasem tudtuk azelőtt, hogy mekkora áldás egy karaj kenyér. Odakint a fronton megmutatkozott: vigasztalás, öröm, jószág, orvosság, élet! És egy csapásra megértettem a Miatyánk kétezeréves mondatának forró könyörgését a mindennapi kenyérért.

Ettünk, ettünk pukkadásig. S a tovatűnő kinnal és éhséggel nőtt a kedv. És mire fölszáradt a harmat, már bolondoztak a szürkék.

Dideregve bandukoltam végig a falut. No, nem volt nagy sor. Alig tizenöt ház. Reinertől hallottam a nevét: Skobielka. Mocsaras víz mentén húzódott. A mocsáron hosszú töltés és híd vezetett át a déli partra. Ott valami Gorochów nevű nagyobb falu terpedt egy erdős domb alján.

A tegnapi nap valahogy halkabbra hangolta az embereket. Még Látrányi Miska is melázóbb volt, mint máskor. Fejér többet ivott, Rudner még keserűbbre vonta a száját s a kadétok is úgy jártak, mintha fejbeverték volna őket. Iványi egyre nyöszörgött, Bauer meg Sallay szakadatlanul aludt, Rátz Laci pedig Prohászka Ottokár filozófiájáról rajongott szegény kis alvajáró Kürthy Sanyinak.

Valami bajom lehetett, mert Miska is megjegyezte:

— Nem fáj semmid, fűzfa? Olyan gyanúsán lógsz.

— Á! — legyintettem, — csak ez a mosdatlan, piszkos, gyűrött, borostás állapot. Hiszen olyan a szakállunk, mint az öregerdő. Nézd meg: még a tejfölösszájú kadétok is szőrösek.

Megfogta a kezem.

— Fűzfa, te lázas vagy. Tegnapelőtti mocsár-

fürdöd, úgy látszik, betett neked. Utána rajtad száradt meg a ruha. Eredj a doktorhoz.

— Hogyne, megőrültél? Még akkor sem tehetném, ha félholt volnék. Most? A komoly hadműveletek előtt lógiak el? Örökre rajtam maradna a foltja, hogy egyik nap: önként-jelentkezés, másik nap: ellógás.

— Mit törödsz azzal, hogy mit lotyognának mások? Mi régiek ugyis tudjuk, ki vagy. Az újak, ez a sok kadét, meg előbb szagoljanak puskaport, mielőtt kritizálnak.

— Nem is ezek előtt röstelleném.

— Hát? — nyitotta kerekre a szemeit a gém-lábú.

— A szürkék előtt. Ezeknek javarésze miattam jelentkezett. Nem hagyhatom őket cserben.

— Az igaz, — bölintott Mihály. — De azt bevalod, hogy rosszul vagy.

— Hát... nem mondom, hogy táncrea való kedvem van. Fáj, húzódik minden tagom. De hát: szármárság erről beszélni.

— Ugy-e, mondtam! Látni rajtad. De akkor legalább igyál s feküdj. Ki tudja, meddig teheted?

Nagyot húztam a pálinkájából s megfogadtam a tanácsát.

Lefeküdtem a sátorban. S még a három pokróc alatt is borzongtam.

Valami félálom-féléberség közt hevertem déli ételosztásig. Szerettem volna megszabadulni a tegnap kinzó emlékeitől s arról, hogy egyáltalán háborúban vagyok, de nem ment. Sehogyan sem ment. És ha el is aludtam kis időre, az is inkább csak kábultság volt, mint álom.

Déli ételosztáskor alig ettem valamit.

Utána nyomban hivatott Pákh.

Fölcsatoltam a derékszíjam, nyakamba vetet-

tem a pisztolyzsinórt, kézbekaptam a fokost s tá-molyogva mentem a zászlóaljparancsnokságra.

Rozzant kis esuesházban volt a szállása. Az ajtó előtt találkoztam Fejér főhadnaggyal. Ő is úgy volt mint én: pisztolyosan, teljes tábori szerelvénnel.

A szeme vörös volt, a tekintete homályos.

— Szervusz fiú, — dörmögte, — te is?

— Én is, főhadnagy úr.

— Azt hiszem, kiküldenek, — mondotta s le-nyomta a rozsdás ajtókilincset.

Beléptünk.

Pákh borral kínált s eligazított, mialatt Reiner Guszti vázlatokat hevenyészett egyetlen térké-pükről.

— A dandár, — kezdte a százados, — két külö-nítményt küld ki erőszakos felderítésre. A megerő-sített vadászkülönítményt s egy félszázadot. Fejér főhadnagy, századának két szakaszával a Skobielkáról Tereszkowiecen, Bludówon át Luckra vivő műút mentén, a járőrosztag pedig, megerősítve Heller had-apródjelölt szakaszával, a Skobielkáról, Tarnowka majoron át Kol. Pustomityre vezető kociúton nyo-mul előre. Feladat: előrejutni addig, ameddig csak lehet, harcok árán is. Sőt a harc keresése egyenesen kívánatos, hogy az ellenség minél több ponton el-árulja helyzetét. Mindkét osztag két-két dalmát lo-vas-lövészt kap a hadosztálytörzstől, hogy jelenté-seit lovassal küldhesse hátra a dandárnak. A dan-dár két ezrede a különítmények elindulása után két órával nyomon követi őket. További parancsokat közvetlenül a dandárparancsnokságtól kapnak, a beküldött jelentések alapján. Térkép nincs, csak nagyvonalú ceruzavázlat. Indulás délután három óraker. Most: két óra negyvenhárom perc

Egy szemhunyásig fülfedt csend volt. Csak Rei-ner kadét gyors radirozása hallatszott. A szívem fölvert a torkomig, forróság lepte el egész testemet

s éreztem, hogy a térdeim remegni kezdenek. Nem értettem mi ez, mert máskor sohasem történt velem ilyesmi.

Pákh százados mosolygott. De valami kínos, erőltetett mosoly volt ez.

Azután Fejérhez lépett. Megrázta a kezét:

— Katonaszerencsét!

S átnyújtotta neki a vázlatot.

A főhadnagy gondosan összehajtogatta, zsebre dugta és szalutált. Keményen, mozdulatlan arccal.

Ó, hogy irigyeltem abban a pillanatban! A keménységét, konokságát, bátorságát.

Döngő léptekkel indult.

De az ajtóból még visszaforult.

— Szervusz, zászlós! — és a kezét nyújtotta.

Megszorítottam erős tenyerét s összevertem a bokám. És az az érzésem volt, hogy soha többé nem látjuk egymást.

Aztán becsukódott mögötte az ajtó.

Én még vártam a vázlatot.

Pákh elővette a cigarettatárcáját s hosszasan ütögette fedeléhez a kivett cigarettát. Úgy tűnt, mintha mondani akart volna valamit. S éreztem, hogy lopva figyeli az arcom.

Végre megszólalt:

— Te zászlós, nincs neked valami bajod?

Rekedten zökkent ki belőlem a felelet:

— Nincs, kapitány úr!

És éreztem, hogy egész testem reszket a gyengeségtől.

Reiner elkészült a vázlattal.

Kezet fogtak velem.

— Katonaszerencsét!

— Köszönöm.

Tisztelegtem, fordultam, mentem.

S a léptem éppen olyan keményen döngött, mint az imént Fejér főhadnagyé.

De amint becsukódott mögöttem az ajtó, szédülni kezdtem.

— Csak most ne, Teremtőm, csak most ne legyen semmi bajom, — riadt bennem a gondolat. De akkor már forogni, sötétedni kezdett körülöttem a világ. Árnyas fa volt az udvar közepén. Abba még megkapaszkodtam, de azután hullani kezdtem valami sötét ürbe...

...A fa alján feküdtem, mikor visszatért az eszméletem. — Úristen, mi volt ez? — suhant át ijedten az agyamon, az első értelem. Elaléltam? — De csak nem látta senki, az Istenért?! S mennyi ideig tartott ez a szégyen?

A karórámra esett a tekintetem. Két óra negyvenöt perc volt rajta. Két óra negyvenháromkor igazítottuk. Akkor búcsúzott Fejér. Igen, igen, akkor még várni kellett s a kapitány úr a cigarettával játszott... még azt is kérdezte, nincs-e valami bajom... azután készen lett Reiner Guszti a rajzzal, átadta, búcsúztunk... igen, igen és most kettő negyvenöt van. És lám csak, még látom Fejért, ahogy megy ott a sarkon, alig ötven lépésre... De hisz akkor talán csak egy századmásodpercig tartott ez az egész bolondság. Ó, milyen szerencse! Nem is látta senki. Be jó! Még azt mondták volna rám: a fűzfa úgy begyulladt, hogy nyomban elájult.

Fölálltam, nagyot lélekzettem. Erősen, tele tüdővel. S éreztem, hogy erősödöm.

Elindultam. A testem egy veríték volt, de a meleg szél gyorsan szárította gyöngyöző homlokomat.

Mire a szürkéhez értem, Fejér főhadnagy már fegyvert fogatott a Müller- meg Iványi-szakasszal. Iványi sápadtan, vonagló szájjal állott az emberei mögött.

Kábultan, zsongó fejjel riasztottam föl a szürkéket is. Sebesen bontották a sátrakat s gyors kézzel hajtogatták koszorúba a köpenyeket. S mialatt tétova

szemmel néztem, néztem a szürkéket, anélkül, hogy észrevettem volna, mi van körülöttem, egyszer csak mélyről, nagyon mélyről fölbúgott bennem búsan, forrón, kísértetiesen a hátborzongató dal: Cavaradossi áriája.

Heller Márkus bakancs-sarkai koppantak előttem s jobbkeze a sapkájához lendült:

— Zászlós úr, Fejér főhadnagy úr parancsára alázatosan jelentkezem. Szakaszom menetkész, létszáma: egy tisztjelölt s negyven fő.

— Köszönöm, Menetsorrend: vadászkülönítmény, majd a te szakaszod.

Allottak a szürkék is. Komolyan pislogtak rám hűséges szemekkel. Mögöttük várt a Heller-szakasz.

— Szuronyt föl!

Dobbanva eresztették lábuk mellé a fegyvert, sittyenve rántották ki hüvelyeikből a szuronyokat s halk kattanással tüzték fel őket a puskák végeire. — Azután csönd.

— Tölteni, tölts!

Két dobbanás: a szuronyos puskák előrevágódtak, a második sorok ütemesen léptek előre, fegyvereik „készbe“ lendültek s a barna katonakezek keményen pattantották bele a tölténytárakat a puskákba. Azután csattogva záródtak a dugattyúk és vállra suhant minden fegyver.

Fejér főhadnagy rekedten vezényelt menetet fél-századának s elindult.

Egy villanásig még ráesett a szemem. És abban a pillanatban pontosan, az ösztön megmagyarázhatatlan bizonyosságával éreztem meg újból, hogy soha többé nem látom őt, sem Müllert, sem a nyolcvan embert.

Ám akkor nem lehetett mélázni. Az idő sürgett. Tíz mondatban elmondtam a feladatot, kijelöl-

tem az élt, meg az oldalvédeket s Gölöncsér elindult a Tatár-járőr felével előre.

Mialatt megvártuk, míg kellő távolságra jut, súlyos kéz nehezedett a vállamra. Látrányi Miska keze. Sallayval meg Rátzzal lödörgött arra.

— Szervusz, fűzfa. Hallottam a feladatodat. Nem mondható nászútnak. De azért ne fázz s okos légy, kiskomám. Bizonyosan megúszod ezt is.

— Bár már látnám! — mondtam erőltetett nevetéssel.

Sallay a kulacsát kínálta. Még mindig volt lembergi pálinkája a gazembernek. Húztam belőle, de a torkon úgy reszketett, mintha mérget kellett volna innom.

Végül Rátz Lacira esett a szemem. Szánalom és biztatás volt a szemében.

— Szervusz, páterka, — kiáltottam rá hetykén, hogy lássa milyen kemény fattyú vagyok. De ő belémlátott pontosan és csalhatatlanul, látta belső, titkolt remegésemet, mert nem ugrott bele a dévaj hangba.

Csak kezét szorított velem. Komolyan, melegen, biztatóan:

— Isten áldjon, zászlós úr!

Miska meg Sallay csak úgy a maguk módján, a front nyers férfibúcsúzásával indítottak utamra. Azaz: jól hátbavágtak, hogy szinte felnyűszítettem a kintől.

— Hű, az iskoláját, — nyögtem. — Megálljatok, majd visszaadom még!

— Jó, jó, várunk! — röhögték hangosan s a nevetésükön megérezett: boldogok, hogy bizakodva látnak.

Gölöncsér már vagy negyven lépésre járt az éllel. Indulnom kellett. Rászalutáltam a fiúkra s útnak eredtem embereimmel.

A falu szélén két zöldhajtókás, karabélyos lovas hevert a fűben, nyergelt lova mellett.

Ahogy megláttak, fölugrottak, elkapták a kantárszárat s tört nemetséggel jelentkeztek. Az én dalmátjaim voltak.

Valamivel arrább, rossz kis kerekeskút árválkodott a tűző napban. Megtöltöttem a kulacsokat s aztán szaporán nekivágtunk az útnak. Jobbról szél-malmot hagytunk el. Ütött-kopott szárnyai hervadtan álltak a hőségben.

Lapos homokdombra nyujtózott föl az út, de mielőtt fölért volna, kétfelé ágazott. Az egyik észak-keletnek haladt, Tereszkowiec felé, a másik észak-kelet-északnak, a Tarnowka-major irányába. Nekem ezen kellett haladnom.

Előrefutottam az élhez. A főcsapatnál seviót maradt.

Jó negyedóra mulva értünk fel a dombra.

Ott, hevenyészett állásban, a fehérváriak unatkoztak.

— Szorul-e a zabszem, komák? — kiáltottak rá az él embereire.

— Jászkunok vagyunk, tezsvér! — bökött vissza az egyik szürke. — Mink nem üsmerjük a sárgaságot.

— Akkor jó, mer nagyon sok ám a muszka, oszt nem kaláccsal vár benneteket!

— No, ha kalácsa nincs, mazsolát mink viszünk neki. Öt szem mán a karabélyunkban van, vagy kétszáz meg a kenyérzsákba.

Eféle hencegéssel ugrottunk át az árkukon, de a századosuk még rámkialtott:

— Ne félj kadét, egy csöppet sem! Rövidesen indul a rajvonal is. Egy batalionnal, meg hat gépfegyverrel megyek majd mögöttetek. Hát csak: ki a mellel!

— Meglesz, kapitány úr!

— Katonaszerencsét, fiúk!

— Köszönjük, kapitány úr!

Szaporán kiléptünk.

Akkor már más voltam. Semmi egyéb, csak parancsnok. Nem voltam többé az anyám fia, a külön-életű, különgondú legény, csak a második számú földérítő különítmény parancsnoka. Valami könnyű, friss üdeség, vállalkozó bátorság, hencegő harcikedv lett rajtam úrrá, akárcsak Gölöncsér tizedesen, meg a többieken.

Mögöttünk volt már az egész monarchia, Ferenc Jóska egész hadsereg-gépezete s nem tartoztunk már sehova. A senki-földjén jártunk, a két ellenfél között. Azon a területen, ahova már csak a maga esze, szeme, ügyessége kísérhette el az embert.

Akkor már csak szemből és fölből állottunk valamennyien.

Jobbról-balról előresietett a két oldalvéd-féljárőr is és zizegve taposta a rozsort.

Előttünk, vagy öt kilométerre, erdő sötétlett. Három-négy ház állott a szélén. A híres Tarnowka-major. Messze, jobbra, a tereszkowieci úton még láttuk egy darabig Fejér főhadnagy különítményét. Elöl az élt, aztán az oszlopban vonuló zömöt s annak végén a két, lovát vezető dalmátot. Később eltűntek valami hajlásban.

Csönd volt. Egyetlen lövés sem csattant, csak messze északról hallatszott valami halk morajlás.

Tűzött a nap kemenceforrósággal s izzadni kezdtünk kegyetlenül. Ám mindezt alig éreztük, mert figyelmünk előre feszült.

Vagy ötszáz lépésre lehettünk az erdőszéltől, amikor halkán elkiáltotta magát az egyik kölyök-népfölkelőm:

— Kozákok!

S abban a pillanatban már én is láttam őket. Tizenöt-húsz lovas bukkant ki a házak mellett az erdőből. Az elsők nyomban vállukhoz kapták kara-

bélyaikat, fehér füst lobbant fel az arcuk előtt s nyomban elfütyültek a golyóik mellettünk: fiu... fiu... A dörrenést csak jóval később hallottuk. Am ugyanakkor dörrent már Gölöncsér karabélya is s az előlévő kozákok lovai ágaskodva emelkedtek a levegőbe.

Szempillantás alatt hason feküdtünk és csattogni kezdtek a fegyvereink. Még a Heller-szakasz is előre-rohant, hogy puskázhasson.

A kitóduló muszkák egy ezredmásodpercig arra gondoltak, hogy rohamot lovagolnak ellenünk, de azután, hogy egyik társuk a ló nyakára borult, egy másik alatt pedig a ló roskadt össze, nagy kiáltozással megfordultak s — vissza az erdőbe. A sebesült lehanyatlott nyergéből s elterült a földön, míg a ló nélkül maradt kozák földobta magát a gazdátlan papiára és hajrá: a többiek után.

Mindez úgy pergett le előttünk, mint egy ártatlan film, mialatt szüntelen durrogtak a szürkék karabélyai.

Sebtiben jelentést írtam a dandárnak s egyik dalmát visszaügetett vele. Mi meg továbbvonultunk.

Tarnowkánál az úton ott hevert az orosz lovas. Már halott volt. Nem kozák volt. Ulánus. Fiatal, serkedőszakállú legény. A hóna alatt kapta a lövést. Földszínű zubbonya jobboldalt csupa vér volt.

A major házeit ugyancsak helybenhagyta a tegnapelőtti ütközet. Falaik rücskösek voltak a golyóktól. S egész sereg új sír domborodott körülöttünk.

Rajvonalba rendeltem a különítményt az erdő szélén. Jobbról a szürkéket, balról a Heller-szakaszt. S azután: harejárörök és az él — előre száz lépést az erdőbe. Ott: feküdj s egy-egy ember visszajön jelenteni.

A járörök ropogva, csörtetve tűntek el az erdőben.

Kisvártatva megjött a jelentés: semmi gyanus.

Sűrű rajvonalban mentünk utánuk s ahogy elértük őket, megint megállítottam a rajvonalat, harcjárőrök pedig újból — előre száz lépést.

És így ment ez tovább is.

Lehet, sőt bizonyos, hogy a Szolgálati Szabályzat nem így rendelkezett. „Erdőn való áthatolási alakzatban“ kellett volna mennem. A Fejér-különítmény bizonyára abban ment. De az én tartalékos észjárásom most így diktálta. Ebben a sohasem hallott, sohasem látott formában. Kétségtelen, hogy így lassabban haladtunk előre, de a csapat nem hullott szét, hanem a kezemben maradt.

Magam a bozótos, kanyargó, erdei úton mentem a rajvonal közepével. Mögöttem egykedvűen vezette a lovát, a dalmát.

Öt óra lehetett, amikor világosodni kezdett a túlsó erdőszél. Még egy százlépéses rugaszkodás és ott leszünk. De az út még egyet kanyarodott s nem láthattam végig rajta.

Álltunk, vártunk.

És akkor messze, jobbról, hirtelen erős puskázás zaja hallatszott. Néha elgyengült, de aztán újból vadul, elkeseredetten ropogtak a fegyverek.

— Ahán — dünnyögte Széll szakaszvezető figyelő arccal — Fejér főhadnagy úr különítménye már hajbakapott a moszkálival. Itt, előttünk sem lesznek már messzire az oroszok.

Vártunk. És egyszerre csak, jelentés helyett ropogni kezdett az én harcjárőreim karabélyja is és szapora golyók füttyögtek a fejünk körül.

— Előre az egész! Futólépést! — ordítottam bele az erdőbe s nyomban csörögni kezdett a targonca. Villogó szemmel törtetett előre a rajvonal, mialatt egyre füttyögtek s csapódtak nagy koppanással a fákba az orosz golyók.

Lihegés, törtetés, bukdácsolás.

Végre... láttunk!

Erdőszél... utána balról csalit... elől menedékes lapos domb... mindjárt az elején krumpli — majd kukoricatábla.

A kukoricás szélén földhányás, fölötte füstgomoly. Abból puskázik veszettül a muszka. Gölöncésér pedig fák mögé hasalva durrogtat közéjük.

Amint kibomlunk a sűrűből, még vadabbá válik a tűz ott a kukoricásnál.

Jajkiáltást hallok... szitkokat... a rajvonal zuhanva vágódik le az erdőszélre, a nagy, erős, barna katonakezek rángatni kezdik a karabélyok dugattyúgombját s pillanat alatt egyetlen, fülsiketítő zengéssé válik a világ.

Lapulok egy vastag tölgy mögött. A szívem a halántékomban ver, egész testemet valami remegő izgalom rázza, homlokomról gyöngyözik a veríték, de ez most mind semmi, harc van, ütközet, marakodás.

A pillanat századrésze alatt látok mindent.

A kukoricás mögött napégette, tar mező, arra húzódik föl az út. S vagy nyolcszáz lépésre tőlünk, a lapos domb élvonalán, véges-végig sárga földhányás. Az orosz főállás. Előtte erős drótakadály.

Közvetlenül előttünk, a kukoricás szélén, csak egy szakasznak vagy félszázadnak való előretolt állás van... pontosan látom a szárnyait. A Hellerszakasz ugyan még nem érkezett be, így szinte erőkülönbség sincs köztünk, de azért legyűrjük.

Forró vérhullám csap át rajtam, gögös bizakodással dobban meg a szívem, tele tüdővel fujok a sípomba s elbőgöm magam — rekedt, idegen hangon, régi, barbár törzsfőnökök tülökzengésű kurjantásával:

— Tüzet szüntess! Roham! Rajta-a-a-a!

Elkéstem. Mert mielőtt még talpraugrana a szürkék rajvonala, hat-nyolc ember vágat a jobb-szárnyamról az orosz földhányás oldalába. Meggör-

bült háttal, ordítva rohannak a mokány kis kunok előre, csak egy ember fut köztük felmagasodva, hatalmas szökésekkel, a bátorság gyönyörű szilajságában: Tatár Mihály tizedes. Már megkerülte az orosz szárnyat.

S mialatt lenyügz ez a kép, az előttem hasaló közép, a parancs ellenére, újból vad tüzelésbe fog, Gölöncsér, Tóth, Lestár, de még az én kölyökképű Ferim is ragyogó szemmel durrogtat bele a kukoricás füstgomolyagába.

Már csak huszonöt lépésre vannak... már csak húszra... s Tatárék vad hallalija túlordítja a fegyverropogást és ...

...és most nyüzsögni kezd az orosz földhányás, rögszínű emberek perdülnek ki belőle s tűnnek el pillanat alatt a kukoricásban. Lehettek vagy negyvenen.

Tatár rádobban a sánc mellvédjére, szeme végigfut az árkon, átugorja az állást s eltűnik a kukoricaszárak között. A többiek utána.

Lohol már az egész rajvonat az erdőszélről. Benne a Heller-szakasz is. Már a kukoricásban járunk. A zizegő, éles levelek megmetszik az arcunkat, de mi csak megyünk, megyünk, bukdácsolva, zihálva, a diadal forró lázában, mialatt az előttünk esőrtető Tatár-féljárőr utánaló egyet-egyet a menekülő oroszoknak!

Hajtjuk az ellenséget.

Az út felé töröm át magam a kukoricáson. S ahogy a szélére érek, vagy öt lovas robog el mellett az úton. Por, száguldó paták zaja... Zöldhajtókás lovasok. Dalmátok. Elöl egy pirosarcú tiszthelyettes, pisztollyal, mögötte kardvillogtató legényei... Most elérik a kukoricásban loholó oroszokat, mert beugratnak a zöld szártengerbe s ordítva esapkodnak kardjukkal. Csak a fejüket, vállukat s a csillanó kardjukat látom.

De ez sem tart csak egy percig. Mert egyszerre csak dadogni kezd egy távoli gépfegyver, balról, a messzi dombháton levő orosz főállásból. A dalmátok fordulnak s dühös arccal ügetnek vissza.

Mi még nyomulunk előre. Az út mentén, a kukoricás szélén bujkálok. Az út túlfelén Széll szakaszvezető hajtja előre a szürkék balszárnyát. Azon túl meg a Heller-szakasz töri a kukoricást.

Széll előreles. Villog a szeme, mint a vadúzó Hunoré vagy Magoré. Röhögnivaló, hogy most, itt, a távoli gépfegyver egyre közeledő golyózuhataga előtt Hunor és Magor jut az eszembe, a második elemista olvasókönyvemből, igen, abban volt, egy baloldali lapon kezdődött alul s jobbkézről volt a kép... a menekülő vad... s nyomában a villogó-szemű Széll szakaszvezető... Ördögöt! Hunor és Magor!

Törtetünk, csörömpölünk s a muszka gépfegyver egyre közelebb hozza a tüzet. A főállás őrsége még nem lő, nem akar kárt tenni visszavonuló bajtársai-ban. De az a gaz gépfegyver onnét balról, mindjárt belénkkaszál...

Ziháló, fiatal honvéd robog utánam az úton.

— Hé, emberek! Hol a parancsnok úr?

— Itt vagyok, bujj le!

A fiú levágódik és lihegve hebegi:

— Zászlós úr, kérem, azt üzeni a kapitány úr: vissza az erdőszélre.

— Miért? Milyen kapitány úr?

— Podhrányi kapitány úr.

Persze: a fehérváriak zászlóaljparancsnoka. Aki mögöttem jön előre.

Csak azt nem értem, mért kell visszamennünk?

Hanem hát: parancs — parancs.

Vijjogva hasítja sipom a levegőt s belekiáltok a kukoricásba.

— Vadászkülönítmény és Heller-szakasz vissza

az erdőséltre! Továbbadni! Vigyázni a szárnyakra! Továbbadni!

S mialatt egyre halkulóbban távolodik tőlem az emberről-emberre tovaszálló parancs és mialatt egy másik orosz gépfegyver is rázendít éppen az út hosszában; visszafelé gördül az egész rajvonal.

Begörbült háttal igyekszünk vissza. A gépfegyverek a kukorica hegyét kaszálják már. A fene egye meg: mindjárt nyakoncsipnek bennünket.

Beugrunk az elfoglalt orosz árokba. Töltényhüvelyek, üres patrontáracok, véres kötszerdarabok s három halott orosz. Az egyik összegörnyedve ül az árok fenekén, a másik hanyattfekszik, földbevájó göresös kezekkel, a harmadik a kukoricás szélén nyúlt el. Ezt, szegényt éppen akkor lőtték le, amikor megkezdték a hátrálást.

Gubbasztunk az árokban, míg fölviharzik fejünk fölött a gépfegyverek harci kedve. A bakák nézegetik a halott muszkákat. Mind a csizmákat nézik. A szép, erős, puhaszárú, bagariaszagú orosz csizmákat.

Gubbasztunk. Már a Tatárféle féljárőr is itt van. Banyiknak kötésben van a csuklója, de azt mondja, csak bőrrhorzsolás.

A szemük ragyog és dicsekedve gyűjtanak a pipára. S én is milyen nyugodt vagyok. De jó ez az érzés!

— Létszám! — kiáltom jobbra-balra.

És mialatt számolják őket, hátravizsgálódom. Nyolevan lépésre van tőlem az erdőséltre. A fehérváriak lázas sietséggel ássák ott be magukat, mert a muszka géppucik már odaeregetik golyóikat. Az én dalmátom is behúzódott a lovával a fák közé.

Jön a jelentés: a szürkék közül csak egy ember a veszteség. Kulai Gyula. Lábonlőtték még az erdőséltre. Azóta bizonyosan hátraszállították a fehérváriak. Aminthogy két orosz sebesültet is azok vittek hátra, innét az állásból.

— S a Heller-szakasz?

— Három sebesültjük volt. Egy őrzető, meg két népfölkelő.

— Súlyosak?

— Csak az őrzető. Az haslövést kapott, szegény.

Egy pillanatra belém markol a gondolat: ezek az én parancsom miatt sebesültek meg. Ha ottmaradok az erdőszélen, tán semmi bajuk sem lesz. — De nyomban lehurrogja ezt a gondolatot egy másik: engem is hajtanak. A nagy Muszáj hajt, a háború. Parancsom volt, hogy előretörjek, amíg csak lehet — hát előre-törtem. S mentem volna még tovább, ha vissza nem rendelnek. — Ez az egész és pont. Látrányinak bizonyára eszébe sem jutnak ilyen töprengések.

Közben lassan, egyre továbbharapódzva, tüzelni kezd az egész orosz főállás.

— Hm, — dörmögi Tatár, — mán beérték a mi komáink is. Akiiket innejd ugrasztottunk ki az imént. Mán nem féltik őket az állásbéliek.

...Végül mégiscsak megcsöndesedett valamelyest a tűz.

Kiadtam a parancsot:

— Egyenként hátrahúzódni az erdőbe.

Ott, a fehérváriak mögött összeszedtem őket.

Megint megsebesült egy emberem: a nagy-bajuszú Kaszás András. A combján érte a lövés, a hajlás alatt. Sok vért vesztett, amíg a fehérváriak szanitécei bekötötték. De azért mosolygott, amikor tréfálkozva elbúcsúztam tőle. S hálásan rebbent meg a szeme a zsebébe esúsztatott fél-marék cigarettáért.

A szürkéket s Heller embereit leültettem egy védettebb helyen, magam meg Podhrányi százados-hoz indultam.

Alkonyodott.

Vén, odvas bükk alatt ásott gödörben találtam meg a zászlóaljparancsnokságot.

A segédtiszt — egy ismerősarcú hadnagy —

éppen nagy telefonálásban volt, ám a százados vidáman kiáltott rám:

— Szervusz, kadét! Gratulálok. Szépen csináltatok. Láttam a tarnowkai intermezzót. Ez a két muszka sebesült meg, akit itt találtunk az erdő előtt, az mondja: úgy mentetek rájuk, mint a sárkányok. Félperces tűz után már rohamoztatok.

— Nem én, a tizedesem.

— Ne szerénykedj, a muszkák mást mondanak. Mi a neved?

Megmondtam. A százados föliratta a segéd-tiszttel.

— Nagyezüst lesz ebből, kiskomám. Az első nyugodt percben felterjesztelek. Mert okosan, ügyesen, bátran dolgoztatok.

Elszégyletem magam. S megfogadtam, hogy Tatárt meg akkor én terjesztem fel — aranyra. És még akkor sem leszünk egyensúlyban, igazság szerint.

— A másik különítmény nagyon ráfizetett, szegény, — tette hozzá előbbi szavaihoz a százados.

— Fejér főhadnagy úr? — rebegetem.

— Az. A főhadnagy is ellenségre bukkant, még az erdő előtt. A esetepatéban mindjárt meg is sebesült. Csunyan szétlőtték a lábafejét. Akkor aztán valami zászlós vitte tovább a különítményt. De Tereszkowiec mellett hirtelen rajtaütöttek jobbról s az egész társaság szétugrott. Legnagyobb része fogásba esett, sokan elpusztultak s csak tizenöt-húsz ember tudott hátramenekülni.

— Teremtőm! Müller zászlós... Iványi hadapród.

— A zászlósról biztos hírt hozott a két jelentőlovás. Látták, mikor elfogták az oroszok. De a kadét, az elesett. Fejlővést kapott.

Behunytam a szemem, mert szinte szédültem. Hát ezek is? A szerelmes Müller... Meg az ijedt

Iványi, a szájharmonikájával. Most ott fekszik valahol Tereszkowiec körül az erdőben s a zsebében ott van a szájharmonika. És soha többé nem fujja, nem rezegteti. Soha többé...

Megborzongtam.

— Hja, háború — háború! — sóhajtotta a kapitány. — De ti jól csináltátok. Már jelentettem is a dandárnak. A hadosztály különben előnyomult s most itt állunk az erdőszélen. Én vagyok a balszárny-zászlóalj. Jobbra tőlem saját ezredem többi százada, azután a te ezreded: a jászkunok. Végül Tereszkowiecen túl a tizenkilencedik dandár.

Mialatt ezeket mondotta, arra gondoltam, hogy mi most, — miután feladatunknak eleget tettünk s az érinkezés az ellenséggel megvan, — természetesen hátrakerülünk. Hiszen a vadászkülönítmény kiváltsága éppen az, hogy mikor elvégezte a dolgát, akkor nyaral. Se őrszolgálatot, se állás munkát nem végez, sem a rendes csapatok harci műveleteiben részt nem vesz. Pákh százados világosan megmondta. Sőt a hadosztályparancsból olvasta ezt fel. Tehát bizonyos, hogy most: tartalék, nyugalom... ó, de jó lesz! Ugyis úgy zúg a fejem.

Már éppen jelentkezni akartam, hogy most bevonulok ezredemhez, mikor megszólalt a kapitány:

— Veled úgy intézkedett a dandár, hogy mivel az én szárnyam balról lóg, Kolpytow felé te fedezzed.

Azt hittem: nem jól hallok. Ám a százados nem is engedett szóhoz jutni. Térképe nem volt, csak egy ceruzavázlata, arról kezdett magyarázni.

— Van nyolevan embered. Annak felével meghosszabbítod az én balszárny-századomat ezen a csaliton át, a többiből pedig három erős táboriőrsöt állítasz, úgy, hogy a legszélső a skobielka—kolpytowi utat is zárja.

— Igenis.

— Hát még egyszer köszönöm, pajtás. Elindulni.

A felállításról jelentést kérek. S mondom: gratulálok a nagyezüsthöz.

...Este volt.

Meleg, júniusi csillagok ragyogtak az erdő fölött. És mi morogtunk veszettül, mert éhesek voltunk. Sürgettem én hússzor is a konyhákat, de végül is a kikülönítettek közös sorsába estünk. Saját ezredek úgy tudta, hogy a fehérváriak élelmeznek, mert hozzájuk osztottak be, a fehérváriak pedig a jászkunezredet szidták, mert annak kellett volna gondoskodnia rólunk.

Tehát koplaltunk. S közben megint rázott a hideg.

A Fejér-századra gondolni sem mertem. Mert nyomban belémsajdult szomorú vesztük.

Kétszer vagy háromszor is végigjártam éjjel a vonalamat. A figyelők szaporán puffogtattak, innen is túlán is s a muszkák sűrűn rakétáztak.

— Fél a muzsi! — mondogatták az emberek s ez adott bátorságot az elszoruló szíveknek. Mert elgondolni is riasztó volt, hogy alig tizenkét gyöngeszászlóaljjal állunk itt Volhinia déli csücskén, hogy tüzéség nélkül, éhesen és szomjúságtól tikkadtan rávessük magunkat Brussilow generális előreözönlő, roppant seregeire.

Az éhség kínját még nem is éreztük olyan különösképpen. Hiszen elindulásunk előtt jól teleszedtük magunkat. De a szomjúság egyre jobban sanyargatott bennünket.

Éjfél után leheveredtem. Aludtam is valamit, de csak aféle front-alvással. Feküdtem kábultan, félálomban s hol a danei idill emléke zsongott bennem halk és édes fájdalommal, hol meg belémnyilalt a gond: Uramisten, mi lesz velünk holnap? És erővel hitegettem magam, hogy még hazakerülök a Józsefkörútra, az anyámhoz és besüt majd a nap a szo-

báinkba és füttyülnek, trilláznak anyám vidám kanárimadarai.

Aztán átjött a szárnyról a seviot-gyerek azzal, hogy Podhrányi hivat. Tudtam miért. Támadunk.

Botorkálva értem el a zászlóaljparancsnok fedezékét. A gödör fölé akasztott sátorlap alatt megvillantotta lámpáját a százados. Körülötte guggoltak már századparancsnokai. Mint valami titkos indián haditanácskozáson.

Jelentkeztem s közéjük ereszkedtem. A lámpa kihuny.

Halkan, mormogva rendelkezett a kapitány a sötétben:

— Ellenség: a Swiniuchy—Korytnica—Kol. Pustomy—Kol. Dabrowka—Ulgowka vonalon. Előtűnk, a 265-ös magassági ponton: megerősített állásban van. A hadosztály hajnali négykor megrohanja az orosz állást. Megadott jelre a századok zajtalanul, gyors ütemben előrenyomulnak s lehetőleg rajtaütéssel hajtják végre a támadást. Irány: a kilencedik század, jobbszárnyával a 265-ön levő bokorcsoportha. Én az út mentén vonulok előre a tartalékkal.

Aztán újból megvillant a kapitány lámpája.

— Te pedig, — fordult most hozzám, — szoros csatlakozásban az én tizenegyedik századdal s baloldali meghosszabbításodban, egy, még az éjjel megérkező, lórólszállt dragonyosezreddel, ugyancsak megindulsz. S ha igaz az a hír, hogy a kétszázhatvanötös ponttól nyugat felé megszakad az orosz állás és csak a kolpytowi erdőben van újabb ellenséges támpont: akkor igyekszel a dragonyosokkal együtt nyugat felől a kétszázhatvanötösön levő állás jobboldalába kerülni s a szárnyat átkarolni. Mindenesetre nagyon vigyázz balfelé!

— Igenis.

A villanylámpa apró fénykörében néztük a kapitány vázlatát.

— Kinek van még kérdése?

Hallgatás.

— Nos?

— Nekem volna, kapitány uram, — dörmögtem.

-- Bár ez nem is vonatkozik a rendelkezésre.

— Mi az?

— Azok a dragonyosok — milyen nemzetiségűek?

A kapitány arcán fáradt mosolyt világított meg a gyöngye villanyfény.

— Kár volt kérdezned. Sejtheted.

Hm. Tehát csehek. Nagy jövőnk van!

Valaki a tüzérség után érdeklődött.

— Az nincs!

Egy zömök kis hadnagy, a tizedik század parancsnoka szólalt meg:

— Bocsánat százados uram, már tegnapelőtt is láttam jobbra-balra vonuló ütegeket mögöttünk. Még dühöngtünk is, hogy nem lőnek.

— Bár a muszkák is elhinnék, hogy azok igazi ütegek — morogta Podhrányi. — Sajnos, csak álütegek. Kocsikerekekre kötözött fatönkök, melyeket az ellenség megtévesztése végett vonultatnak ide-oda. A fél-hadosztálytrén lovai ezzel játszanak. Azért olyan remek az ellátásunk, hogy a fene enné meg!

Hallgattunk egy darabig, majd elszéledtünk a sötétben. Az oroszok figyelői nagy-ritkán lőttek egyet-egyet, a mieink hallgattak.

Lassan pirkadni kezdett.

Összehivattam az altiszteket s eligazítottam őket.

Utána pedig vártunk. Már az óralapot is ki lehetett venni a szürkületben. Félnégy volt. És a dragonyosok sehol.

Feküdtünk seviottal a gödrömben. És sóhajtottunk rettentő nagyokat. Még húsz perc s azután...

Még tíz perc.

És a dragonyosok sehol sem voltak.

Arra gondoltam, hogy Hellert itthagynom a szakaszával, magam pedig eltolódom a szürkékkel balra, hogy ha a dragonyosok nem is jönnek, mégis oldalába kerülhessek a kolpytowi erdőn át, az oroszok jobbszárnyának.

Már indultam is volna, amikor elért Podhrányi parancsa: a támadás elhalasztódik.

Örület. Világos nappal kell majd előremennünk!

...Reggel hét óráig még háromszor halasztották el a támadást. Félig hülyék voltunk már az izgalomtól s a pokoli szomjúságtól. Nem bántuk volna már, ha halomra lőnek bennünket, csak történe végre valami.

Hét óra tájban végre megjöttek a dragonyosok. Rajvonalba vonultak előre s befeküdtek a mi vonalunkba. Jobbszárnyuk a fehérváriak szélső századához ért. Átszortosításra már nem volt idő, csak az én szürkém hátravonását rendelte el Podhrányi.

Húsz lépéssel fekvődtünk most a dragonyosok tűzvonalára mögött.

Félnyolckor végighullámozott a vonalon a parancs: előre!

A Heller-szakasz, meg a fehérvári ezred neki-lódult. És abban a pillanatban föltámadt a pokol. Az orosz állás ontani kezdte a tüzet, tüzérsége pedig dühöngő srapel- és gránát-zuhatagot zúdított az erdőszélre.

A dragonyosok fekvő maradak.

Tisztjeik hiába üvöltötték, hogy: Vorwärts! Napred! — a kövérre hizlalt legények konokul lapítottak.

Közben pedig a golyók ropogva tarolták az erdő lombját, fák, ágak zuhantak jobbra-balra, sötét föld-oszlopok dobbantak az ég felé s ráncszakadt a gránát-tűz egész iszonyata.

Öt perc alatt húsz helyről is kiáltozni kezdtek

szanitéc után. Főként a fehérváriakat s arra tovább, a hozzájuk csatlakozó saját ezredemet gyilkolta az orosz tűz.

Ordítás, dörgés, fegyverropogás, por és füst...

S közben szabályos szaporasággal zuhognak a gránátok, fülrepesztő robbanással.

Végre egy pillanatra eltisztul kissé az erdőszélt megülő por és füst. Kilátok. A Heller-szakasz egyenként előreszökellve halad előre, de a fehérváriak szomszéd százada már csak hasonmászik. Mégis előremegy. Lehetnek már vagy hatvan lépésre tőlünk. És mögöttük halottakkal meg jajgató sebesültekkel van tele a mező. S Őristen, még vagy hét-száz lépést kellene megtenni az orosz állásig! Lehetetlen! De a magyarok azért megpróbálják.

A dragonyosok lapulnak az erdőszélen.

Pedig itt sokkal gyöngébb a tűz.

Mégsem mennek.

Tatár káromkodik.

Visszanézek a mögöttem fekvő szürkére.

Hallgatnak. Húséges szemük szakadatlanul rajtam függ s tele van riadt kérdéssel.

Ott jobbra halomra hűl a magyar, a dragonyosok meg nem mozdulnak. Végtelen keserűség fojtogtja a torkom a hare idegölő lázában.

Elordítom magam:

— Előresodritjuk a dragonyosokat. Rajvonal!

A szürkék villogó szemmel ugranak szét s már rajvonaltan feksziünk a csehek mögött.

— Előre! — üvöltöm rikácsoló hangon s rohanni kezdünk az erdőszél felé.

— Vorwärts! Előre! Napred! — zeng az erdő...

... Erdőszél... tisztás... rekettyés... ordítunk. biztatjuk egymást, zihálva levágódunk, felugrunk, szaladunk, majd megint levágódunk...

Itt-ott fekvemarad egy-egy ember, de azért halad, hömpölyög előre a támadás. És amikor egy pil-

lantra megbujunk egy lihegésnyi időre, valami kis fűcsomó mögött s hátranézünk — a dragonyosok még mindig az erdőszélen lapítanak.

Ó, a gazok! A gazok! Most is fekvemaradtak! Cserbenhagytak!

Mindegy! Előre!

Még fed a rekettyés mi még előrejutunk, még ott jobbról a Heller-szakasz is mozog, de azontúl a fehérváriak támadása már összeomlott. Rajtuk fekszik az egész orosz tűz.

Egy pillanatra felkönyökölök s végiglátok az erdőszélen egészen Tereszkowiecig. Arrafelé, amerre az én ezredem pusztul. Golyók suhognak a fülem körül: fiu-fiu-fiu-fiu... visszakapom a fejem s behúnyom a szemem. Szörnyűt láttam. Az erdőszéleü végesvégig dühöngenek az orosz gránátok. Hogy pusztulhatnak ott az emberek, teremő Úristen! És nekünk egyetlen ágyunk sincs. Sírni tudnék.

Fekszem hason s görcsösen markolok a földbe. Hó, de ez így nem maradhat. Ordítani kezdek a fül-siketítő zajban:

— Előre! Továbbadni!

Felugrom, futok tíz lépést s levágódom.

A húséges szürkék mégegyszer előre-lendülnek.

Aztán megtörik az erőnk. Mert se jobbról, se balról nem jön velünk senki. Az orosz állás még vagy öt-száz lépés.

Es most látom, hogy a fehérváriak egyenként szivárognak hátra. Majd a Heller-szakasz is. És jön felém a szájról-szájra adott parancs: vissza az erdő-szélre!

Továbbadatam balra a Tatár-járőr felé, aztán megtapogatom édesanyám szent-olvasóját a nadrág-zsebemben: Szűz Anyám segíts! — és hatalmas iramodással neki az erdőszélnek. Mellettem vágat hű-séges Ferim.

Fiu-fiu-fiu-fiu-fiu — füttyögnek fejem körül a

golyók aztán egy zuhanás még — s bentfekszem a dragonyosokkal dugigtele lövészgödrökben. Az erdőszélen. És élek. És ép minden porcikám.

És az erdőszélen lihegnek már a szürkék is a lyukakban. A dragonyosokkal összekeveredve...

Félóráig dühöng még a tűz, aztán csendesedni kezd. A sebesültek jajgatása hangosabbá válik, de már alig tudunk egyetlen gondolatra fölcusodni. Meg kell döglennünk ebben a pokolban...

Tizenegy órakor újra kitörünk az erdőből.

Könyörülő Isten, de megritkultunk! Pedig már az utolsó zászlóalj-tartalékokat is bevetették.

Megint föltámad a borzalmas orkán.

De a nagyja a fehérváriakra, meg az én ezredemre zuhog, arra Tereszkowiec felé.

— Előre! Vorwärts! Napred!

Féherhajú, öreg törzstiszt — talán ezredes — liheg előre. A dragonyosok ezredparancsnoka. Mellette zihál segédtsztje: fiatal, széparcú főhadnagy. És biztatják a dragonyosokat.

Mi már megint előttük vagyunk. Abban az átkozott rekettyésben, ahol sáskarajként zümmög a fegyvergolyó.

Egyetlen szót sem hallani a fülsiketítő zajban. Vagy negyven gépfegyver kopog mindkét oldalról, lélekzetállító szaporasággal.

Az utolsó bokrok előtt levágódom s hátranézek. A szürkék csaknem egyvonalban vannak velem, de a dragonyosok csak most lóduznak előre. Kelletlenül, dacosan, riadozva, mint valami megszorított csorda. Tisztjeik, altisztjeik üvöltve hajtják őket előre. Szavukat nem hallani, de kiáltásra torzult arcuk maga is ordít.

Fekszem és fekszenek a szürkék is.

Nem, nem megyünk előre addig, amíg ezek a hitvány rongyok is itt nem lesznek!

Vége beérnek. Fújva vágódnak le közénk.

Öreg ezredesük elfulladtan kocog utánuk s időnkint hátrakiált a mögötte loholó gépfegyverosztagra. Mert az osztag minduntalan elakad.

És az orkán szakadatlanul bömböl.

A Heller-szakasz nagynehezen egyvonalba ér velünk, ám a fehérváriak nem tudnak kijutni az erdőszélről. Ki-kitörnek néhány lépésre, egyre ritkább rajvonalban, de aztán visszaperdül az egész, mint a karika. Mindig kevesebben rontanak ki és még kevesebben iramodnak vissza. Visszaveti őket az irtózatoss tűz. Hát arra lejjebb, Tereszkowiec felé mi lehet? Ahol legvadabbul őrzöng az orosz gránátzuhatag! Fák, gyökeres tuskók s hatalmas földkoloncok röpülnek ott a légbe s hullanak vissza fekete porfellegekben. Istenem, én Istenem, mi marad meg ott?

S közben már fölöttünk is egyre szaporábban pukkadoznak a srapszelek, tüzes csattanással. Mögénk szórják golyózáporukat.

Egyik elkapja a dragonyosok gépfegyverosztagát. Éppen az ezredes feje fölött villan el.

Az osztag ordítva terül el a magas fűben.

S mire az ezredes újra hátraint, már csak négy-öt ember ugrik föl. A páncélvívő, az állványhordó, meg három löszervívő a töltényes rakaszokkal. Az irányzó s a fegyvervívő véresen hempereg.

Már nem gondolkozom. Egyetlen lüktetés és zibongás az egész testem, minden egyes porcikámban érzem a szívem megriadt dobogását s ami ezután történik: az már olyan, mint valami örült és zavaros film.

— Maschिंगeweher vorwärts! — hallom az ezredes rekedt hangját... Egy szakállas hadnagy, az osztagparancsnok, fölkapja a gépfegyvert, átveti a vállán s előre rohan. Mögötte az állványvívő s egy löszeres. Zörögve vágódnak le mellettem. Lázasan dobják a fegyvert az állványra, a hadnagy mögéje guggol, gyors rántással húzza bele a töltényheve-

dert és: ta-ta-ta-ta — dadog a géppuska kétségbeesett erővel...

A fehérhajú ezredes éppen felugrik, hogy továbbhajtassa embereit, de féltérdről visszazuhan. Szép, fehér haján ömlő vér... Elhallgat a géppuska is. A szakállas hadnagyot torkonlőtték. Ott vonaglik a fűben. A szája tátog, levegő után kapkod, de nincs hangja. Látom Kocsist is, a szürkék közül hátramászni. A ballábát tehetetlenül vonszolja maga után...

És látom arra alább Podhrányi századost is. Föl-fölugrik, előre mutogat... A Heller-szakasz szívósan halad a kábító zajban és ordítani kezdek én is:

— Előre, szürkék!

Gölöncsér előreszökik az embereivel. Sánta honvéd kihullik közülük, de a többi előrejut. S tíz lépés után levágódva, tüzelni kezd. Már kint vannak a rekettyéből: van kilövésük.

— Vorwärts! — bömbölök rá a körülöttem lapuló dragonyosokra. Rámnéznek. Konok gyűlölet és állati félelem reszket a szemükben s nem mozdulnak.

Fejembe tódul a vér, irtózatoss düh fog el, föl-emelem a fokosomat s egész erővel rásujtok a legközelebbi dragonyosra. Egy század-pillanatig látom felémfordult, eltorzuló arcát, megvillan bennem valami homályos érzés, hogy ime megbotoztam egy embert; de már nem gondolok semmire: csak csépelem magam körül ezeket a hitvány frátereket a fokosnyéllel, hogy csak úgy porzik a nadrágjuk. Golyó, vér, harc, halál minden megszűnt körülöttem, csak a fojtó düh ordít belőlem szívszakasztó keserűséggel.

— Kutyák! Kutyák! Kutyák! Kutyák! Kutyák!

És végig a rajvonalon suhog a bot, zuhog a karabélytalp a dragonyosokon. A szürkék verik, botozzák, dögönyözik előre a cseheket. Tatár husángot tör magának, egész alakkal fut végig a vonal mentén s elkékült arecal suhogtatja.

És — a dragonyosok előremennek. Hátra-hátra-nézve, rést keresve, ide-odacikázva, de előremennek. Egyik kadétjuk dobogva fut el mellettem, rámnéz, az arca merő szégyenkezés, de nem mer szólni. Nem szólhat. Előrefut s beugrik valami gödörbe.

Szakadatlanul tart az itéletidő, de előre kell menni. Ez az egy érzés, vagy gondolat él még bennem. Talán nem is gondolat, hanem csak hajszólo ösztönné homályosodott fél-öntudat. De erősebb mindennél. Eltörpül mellette minden egyéb. Előre! Vorwärts! Napred! — És semmi más. Néha átvillan rajtam, hogy Uristen még mindig élek, ép vagyok, nem fog a golyó s hogy mindez milyen irtóztató esoda és mégsem csodálkozom rajta.

Gödörsoron ugrálunk át. A Gölöncsér-járór északai táboriörsvonalának lövészgödrei. Most a csehek szoronganak bennük. Állati félelem izzik föl a szemükben, ahogy meglátnak bennünket. De mi nem állunk meg, hanem előre, előre, előre, döglségig előre, mert most kell szorítani a dolgot! Négy száz lépésre vagyunk az átkozott orosz állástól, ferdén, átkaroló helyzetben. Bal-meghosszabbításomban a kolpytowi erdőben a dragonyosoknak kell lenniök. Eddig már az ellenség oldalába kellett érniök. Hiszen az erdőn át fedetten mehettek előre. És semmi. A muszka árok rendületlenül ontja a tüzet. Irtóztatos! Hát mi-kor lesz ennek vége!

Egy pillanatig lihegek még a csupasz legelőn. Jobbra semmi sem mozdul. A Heller-szakasz sem. Az erdőszélen változatlanul tobzódnak a gránátok. Végképp odaszögezték szerencsétlen dandárunkat. Élő ember nem juthat át azon a borzalmas tűzfalon.

Fölremeg belőlem valami keserű zokogásféle. Hát hiába! Nem bírunk nem bírunk ezzel a lapos, nyomorult dombbal!

És akkor még egyszer fölugrik Tatár tizedes.

Nyomban utána Tatár Péter, majd arrább a karesú, acélos Gölöncsér és mesébeillő szépséggel, a bátorság és virtus istenadta fölmagasodásával előrerántják a szürkéket. Nem tudom hányan vagyunk még, de előre megyünk. És akkor egyetlen lendülettel előreszökik a Heller-szakasz is.

Megint fekszünk s lihegünk.

Háromszázötven lépésre vagyunk az orosz állástól.

De csak mi.

Senki más.

A dandár ott vonaglik tehetetlenül az erdőszélen, a dragonyosok jobbszárnya mögöttünk a lukakban s a balszárny? Könyörülő Isten, hát ott semmi sem történik? Hát azok a dögök ott a kloptowi erdőben nem mozdulnak? Hiszen akkor mind elpusztulunk itt ezen a tenyérsima, kopár legelőn!

Tíz lépésre előttem kis gödör feketéllik, benne félig kifejtett fatuskó. Oda kell jutnom, mert itt szítává lőnek. Ugrom s bent vagyok. Ugrás közben két pattanást éreztem. Egyet az ásóm nyelén s egyet a jobb lábamon. Megnézem: az ásónyel tövén durva horpadás a vasban. A jobblábamon fityeg a csizmám szárának saját-találmányú szorítócsattja.

Golyó érte. Az a pimasz gépfegyver ott fönt az út mentén.

Mindegy, most jó helyen vagyok.

A szürkék is előremásznak még tíz lépést és durrogni kezdenek karabélyaik. És itt vannak Heller emberei is.

Ez volt az utolsó lendület.

Az orosz ütegek egy része most ellenünk fordul. Egyelőre rövidet lőnek.

Mindegy. Már mindegy. Minden mindegy. Nincs több erőm.

Félig hanyatt fekszem a gödörben. Fölnézek az égre, a szakadatlan zúgásban, morajban. Fönt, egész

magasban: szép kék. Verőfényes, Lejjebb, itt-ott pá-rás, foltos. Azt az emberek tették. A srapnelfelhők füstje, meg a gránátok pora. És rohanó gondolat-fosztlányok libegnek öntudatom előtt... Szebenicsné búcsúzó zsebkendője . . . Uristen, mi van Szebenics-csel? Megszabadult-e már vagy elpusztult? Vagy ott vergődik a tereszkowieci erdőszél poklában? Sikerült-e az asszony terve? Számolni próbálom, hány nap telt el azóta? Megjöhett-e Szebenics felmentése? De nem tudom kiszámítani. Mintha évek mul-tak volna el a lemergi ebéd óta. És páterka. És kis-Koczkás. És a többiek. És Nanni. És a József-körút... Nem nem erre most nem szabad gondolni! Mert megőrjít . . .

Felrázom magam. Hó! Csata van!

Az órára esik a tekintetem Az imént is néz-tem. Tíz másodperc sem telt el ezekben a céltalan gondolatokban. — Csata van! Csata van! — esz-mélkedem.

Kinézek a lyukból. A szürkék tüzelnek, Féri a tuskóhoz lapulva durrogat, az orosz srapnelek köze-lebb jöttek.

És látom, ámulva látom, hogy seviot fut felém a jobbszárnyról. Tenyerét odanyomja a bal arcához. Megáll fölöttem. A keze alól szivárog a vér és dadog valamit:

— Zászlós úr... zászlós úr... átlőtték az arcom. És csak azért, azért jöttem... — s köpi szájából a vért.

A fatönkön megperdül egy odacsapódó golyó, gurulatot kap, seviot könyökén lereped a kabátujj s nyomban csöpögni kezd belőle a vér.

— Te örült! — és már rántom is le magamhoz a gödörbe. — Mit szaladgálsz itt teljes alakkal eb-ben a baromi golyózáporban? Most bekaptad a má-sodikat is!

Értelmetlenül néz rám. Nem érti, hogy mért csepeg a zubbonyujjából is a vér.

Gyors rántással kapom ki zsebéből a sebkötöző csomagot, a fogammal tépem föl és csavarom a karjára a gézt. Csak úgy inggel együtt. Gyorsan.

A fiú sápad már, csak a szeplői barnák s még mindig csak az arcával törődik.

— Az arcom, — motyogja, de inkább csak sejtem mit mond a szakadatlan zajban.

— Az semmi! ordítom — de a karod? Tudod-e mozgatni a kezéd?

Mozgatja. — Hála Istennek!

És most ráripakodom:

— Mi jutott eszedbe, te szerencsétlen, hogy idejössz, helyett, hogy az átlótt pofáddal hátramentél volna? Most még a karodba is kaptál egyet.

Kiköpi szájából a vért és hebeg a véres nyelvvel, véres fogaival, véres szájával:

— Csak azért zászlós úr kérlek, hogy... hogy te is lássad, hogy én itt voltam... és megmondhassad... hogy megmondhassad kérlek Takáts Eleknek... hogy... ha a menetszázadbéli zsidók el is lógtak... én itt voltam...

— Bolond! — mérgeskedtem, mert mit is mondhatnék erre. De ugyanakkor fölmagasodik előttem az áldozat misztikus régióiba ez a szegény, szeplős zsidó fiú, a zsámbokréti rőfös fia, aki fajtája hitványainak gyöngeségét, bűnét akarta expiálni a maga elkeseredett hősiességével.

Csendesedik a tűz. Az orosz látja, hogy támadásunk összeomlott, hát ritkítja golyóit.

— Ne félj Márkus, nem lesz semmi bajod, — vigasztalom a fiút ordítva, — hátra tudsz menni?

A fejével int s készül.

Kezet szorítunk.

— Isten áldjon Márkus!

— Isten veled zászlós úr! — és kimászik a gödörből.

Rákiáltok a tőlem nem messze heverő Sándor honvédre:

— Kisérd a hadapród urat!

A honvéd fölugrik s már mennek bukdácsolva, föl-fölszökve és eltűnnek a rekettyésben.

És most újra gondolkozom. Itt nem maradhatunk. A kolpytowi erdőben semmi mozgás. A derék cseh lovasok hívek maradtak erényeikhez. — Sőt onnét az oroszok kerülhetnek mögénk.

Tovább akarom adadni balra a kérdést, hogy mi van a szárnyon, de már kiáltozzák is az emberek:

— A dragonyosok visszamentek, továbbadni! Lóg a balszárnyunk, továbbadni!

Akkor hát: vége.

Kiáltanék, de alig forog a nyelvem. Olyan, mintha valami száraz bőrdarab sajogna a számban. És tűz a nap és még mindig hull a golyó. De az orosz ütegek csak elvétve lőnek.

Fölrázom magam s kiáltozni kezdek:

— Vadászkülönítmény, vissza az erdőbe! Továbbadni! Egyenként szökellve! Továbbadni!

S nekivágtatok a rekettyésnek. Szaladok, levágódok. Szaladok, levágódok. Itt-ott egy-egy mozdatlan test.

És húzódik vissza az egész.

Akkor kap észhez az orosz. A 265-ös domb egész orosz vonala ránk vadászik. S megdördülnek az átkozott ágyúk is.

Már bent lihegünk a bokrosban. Magas, hűs fűben vágódunk le, Isten tudja hányadszor. — Egyre árnyékosabb helyek. De jó volna itt pihenni egy kicsit! De nem lehet, hajt a tűz: fiú-fiú-fiú-fiú-fiú — és mérges srapnelek csattannak fölöttünk és szórják szét kopogó golyóikat, hogy csak úgy csapódik a fű, akár a ritkaszemű jégverés alatt.

És piros a fű. Mitől? Teremtőm: számóca. Rengeteg számóca!

És akkor már tüzelhet, gyilkolhat az orosz, nekihasalok s nem kézzel tépem, hanem csak nyelem, falom levelestül, száraztul, Isten áldott ajándékát. Ha itt veszem is: habzsolni kell, nyelni kell, mert szörnyűbb úr követeli, mint a tűz: az őrjítő szomjúság. S mialatt lázasan közelebb csúszom hason egy-egy pirosuló számócás folthoz, eszembe jut, hogy legalább húsz órája szomjazunk s hogy eddig, ott elől, csak az izgalom miatt nem éreztük. Pedig milyen kín s ó, milyen áldás rá ez az eszeveszett legelés...

Csattog a srapel, füttyög a golyó, de mindegy: amerre nézek — hasalva, csúszva legel az egész bandám, hogy szinte röhögnöm kell rajta. Isten érthetetlen csodája, hogy nem történik sebesülés.

...Tizenkét óra. A szürkék a reggeli gödrökben az erdőszélen. A dragonyosok eltűntek. Csak a halottaik maradtak itt.

Megyek az erdőbe a jobbszárnyra. A fehérváriak felé. Sóhajtozó sebesültek és sárgaarcú halottak. A Heller-szakasz vagy harminc emberre olvadt le. Szabó tizedes jelentkezik mint parancsnok. Már tudja, hogy Heller hátrakerült.

Bicegek tovább. De miért bicegek? Persze, a csizmacsatt. Megnézem. A rézcsett fityeg. Megpiszkálom. A csatt törött, mellette a csizmabőrön kékes-fémes ütődés. És ott nyomja valami a lábamszárát. Benyúlok a csizmaszárba. Meglapult golyó akad a kezembe a nadrágszár és a csizmaszár között. — Köszönöm mennybéli jó Anyám! A térdemet is szétvihette volna.

De azért bicegek, mert jócskán megütötte a csontomat. Annyi baj legyen!

A Heller-szakasz a fehérváriak tizedik századához csatlakozik. A zömök kis hadnagy jön elélem.

— Megvagy fiú? — kérdi. — Szerencséd volt.

Cigarettával kínál.

— Sodorj!

Nem fogadom el tőle. Alig egy csipetnyi dohánya van.

— Mennyi a veszteséged? — kérdi.

— Még nincs pontos jelentésem. Most szedik össze.

— Itt negyven százalék. De a hatodik századnál ötvenöt. Két kadét elesett, egy megsebesült. Nekem is három szakaszparancsnokom ment el. Kettő sebesülten, a harmadik idegsokkal. Sírt, őrvjögött s a ruháját tépte. Pedig birkozóbajnok.

— S most mi lesz?

— Éppen amiatt akartam átmenni a szárnyra. Mi van ott?

— Semmi. Tőlem balra semmi.

— Hát a dragonyosok?

— Ellógtak.

— Akkor jól sejtett a százados úr. Intézkedtél valamit?

— Nem. A legjobb altisztem van ott. Tatár tizedes. Tudja a dolgát. Jobban mint én.

— Hát akkor ide figyelj. Helyzet: a dandár támadása összeomlott. Veszteségei igen nagyok. De a tőlünk jobbra levő tizenkilencedik honvéd hegyi-dandaré még súlyosabbak. Balra tőlünk egész Swiniuchy-ig: tátongó rés. Legfeljebb ha lovasjárőrök vannak benne. — Ha az orosz ebben a helyzetben támadna, kizárt dolog, hogy helytállhassunk. A dandár tehát visszavonul. Az én ezredem fedezésére az én századomat hagyták itt utóvédnek, meg a te különítményedet. A tűzvonal-századok félegykor kezdik meg a visszavonulást.

— S meddig kell nekünk utóvéden maradni?

— Délután ötig.

Végigfutott rajtam a hideg, pedig meleg volt. S a fogaim szinte vacogtak.

— Megértettem.

— Föl a fejjel, testvér, — vigasztalt a hadnagy, — ezen már nem lehet segíteni. Káromkodj egyet, aztán leván. S ha jószerencse kerülget, még ezt is megúszhatod.

Kötekedésnek éreztem ezt a jószívű biztatást. Az Úristennel való kötekedésnek. Mert képtelenségnek véltem, hogy csak azután a roppant esoda után is, aminek életbenmaradásomat tartottam, még egyszer mellém szegődjék a szerencsés véletlenek apró sorozata. Lehetetlen! Lehetetlen! Elvégre mindennek van határa. Lám, szegény Kalteneckert is elérte a végzet. Pedig húsz hónapja volt már a harc téren. Úgy hírlett: nem fogja a golyó. — Hát lehetetlen, lehetetlen, hogy mindig megússza az ember, hogy éppen én...

Búgva, sejtelmes borongással támadt föl bennem a hátborzongató ária. Cavaradossi éneke. A mi baljóslatú, csatajelző melódiánk.

— No, zászlós! — ébresztett fel a hadnagy. — Mi van veled?

— Semmi, hadnagy uram, csak fáradt vagyok. És hülye vagyok az éhségtől, szomjúságtól, álmatlanságtól, meg izgalomtól.

— Hajnalban nem volt konyhátok?

— Az este sem.

Jószívvel kiáltott a legénye után.

— Nem, nem kell, — motyogtam. — Nem menne le egy falat se a torkomon, mikor a legényeim kopálnak.

Vállat vont de becsülő szemmel nézett rám.

Akkor már elült a harc. Csak az orosz gyalogság lött egyet-egyet a 265-ös domb árkaiból.

Jobbra tőlünk, vonuló csapatok zörögtek az erdőben. A fehérvári ezred húzódott hátra.

— Intézkedj pajtás! — rázott föl megint a hadnagy. — Az én századom már kiterjeszkedik vagy

nyolcszáz lépés szélességre. Te is húzd szét az embe-
reidet legalább háromszázra. Persze, csak támpont-
szerűen szálljuk meg a vonalat. De a balszárnyra
erős rajt állíts s több harejárórt is küldj ki Kolpy-
tow meg Jeziereczy irányába. Aztán gyere vissza.
Mi itt leszünk a közép mögött.

Elbotorkáltam az embereimhez. Apró tisztáson
vágтам át. Négy halott feküdt rajta egy fa tövében.
Szépen, kinyúlva, egymás mellett. Sebesültvívők
hordták volt össze őket, hogy később majd eltemetik
szegényeket. — Most már így maradnak. Vagy az
oroszok temetik el őket, ha előrejönnek. De az is
megeshetik, hogy hetekig itt hevernek majd. A légy-
rajok már rájuk akadtak. Százával járnak viasz-
sárga arcukon, megtört szemgolyójukon, alvadtvérű
sebeiken. Mert nincs árvább a halott katonánál, akit
visszavonuló társainak el kellett hagyniok. Idegen
erdő sűrűjében. És soha senki nem tudja majd el-
mondani róluk, hol fekszenek. Csak a targally, az
erdő avarja. S az nem árulja el senkinek. Meg sem
hallja azt a távoli, nagyon távoli zokogást, amely
annyi panasszal sírdogál majd valahol messzi or-
szág csendes falucskájában...

S azok ott a tisztáson legalább hárman vannak.
De emez itt, aki az erdőszélen, a bükkfa tövéből tü-
zelt, amíg csak el nem tépte nyakerét a golyó, — ma-
gában hever. A fegyverét, lőszerét, pokrócát már
elvitték a társai s csak kilőtt töltényhüvelyei marad-
tak vele. Milyen új bakancsai vannak. A ruhája is
alig gyűrött. A legutóbbi pótlással jöhetett. Igaz,
hogy az is száz évnek tűnik, de ha fogna az eszem s
ki tudnám számítani, mikor jött az utolsó menet-
század, igen, igen: Ochlopówban volt ez, akkor ki-
tűnne, hogy nevetségesen rövid idő — alig néhány
nap telt el azóta.

Szorul a torkom, de nyelni nem tudok, mert a
nyelvem: száraz cipőtalp. Azon veszem észre ma-

gam, hogy a Miatyánkot mondogatom. De nincs értelme, mert nem tudom szívvel követni. Minden halottért szoktam imádkozni s most nem megy. Szavak, csak szavak. Végtelen szomorúság zsong körülöttem a koradélutáni erdőn. Vagy nem is szomorúság? Csak fáradtság? — Mindegy. Egyáltalában az is marhaság, hogy még valamin töröm a fejem. Minek? Lehet, hogy félóra mulva már én is így fekszem, sétáló léggel a pupillámon s nem legyintem le soha...

Erre föllázad bennem egy hang: nem, nem! Hiszen még nem is éltem. S annyi minden van még bennem. Annyi vágy és annyi terv.

— Hülye! — hurrogom le magam hangosan. — Mit meditálsz? Katona vagy s amig kezéd-lábad bírod: parancsolnak veled. A többire senkisem kíváncsi. És fel kell állítani az embereket utóvédelmi állásba.

Áttörök még egy sűrű bozótot, arcom, kezem megkarcolja a gally meg tüske — s kint vagyok az erdőszélen a gödröknél.

Gölöncsér jön felém pipázva.

— Mennyi a veszteségünk? — kérdem tőle.

— Alássan jelentem, ép az imént üzentek meg Tatár is. Az ü járőréből két halott, öt sebesült, az enyimből egy halott, hat sebesült. Széll szakaszvezető úr eltűnt. Tatár előrement a rekettysbe, hátha meglesi a szakaszvezető urat. De nem hiszem, hogy élne. Mer aki kiáltozott, azokat már hátracipeltük.

Olyan törött vagyok, hogy már semmin sem csodálkozom. Csak nagysokára kérdek meg Gölöncsértől:

— Kik estek el?

— Tóth Ambrus, Klincsek János, Tohai Sándor. Meg alkalmasint a szakaszvezető úr is. Megsebesült Lestár, oszt Banyik, aki mán tennap is sebes vót a kezén — most az oldalába kapta, de jókedvvel ment

hátra — oszt Berényi, Varga, Kádár, Kocsis, Barta Sándor, Sánta, Majer, Baka, meg Szegedi. Az, szegény, aligha marad meg. Fejlövést kapott.

— A halottak?

— A dragonyosok vitték őket hátra. Úgy lógtak meg a tűzvonalból, hogy a sebesülteket meg halottakat cipelték vissza.

Sokáig nem fogott az értelmem. Erővel kényszerítettem magam eszméletre. Tehát: Tóth Ambrus, a hűséges, mindenhezértő Tóth. Aztán Klincsok János, a mindig vidám, sárgahajú tót honvéd. A tornóci juhász, aki váltig várta a felmentését. Haza is küldték szabadságra, hogy megsürgesse. Aztán mégis, megint csak kiküldték és Segetiben osztották be a Fejér-századhoz. Ochlopówban az elsők között jelentkezett a szürkék közé. — Most már hiába jön a felmentés. — És Tohai. Tempós, higgadt, szüksézává legény volt. Halálíg megbízható magyar. Maga a megrendíthetetlen nyugalom. S végül Széll... Rettentő, hogy ő sincs többé. Ő, aki mindig mindent tudott. Létszámot, löszert, konzervát. S aki úgy ismerte régi századának, majd utóbb a járőrosztagnak minden emberét, mint a figyelmes órá s a bonyolult óraszerkezet minden kerekét-tengelyét. — Még nem volt róla pontos hír, de a sejtelmem végzetes bizonyossággal súgta, hogy — soha, soha nem látom többé élve Széll szakaszvezetőt.

Úgy jártam-keltem, mint a holdkóros. Nem vettem észre még azt sem, hogy golyók suhognak az erdőszélen. Alvajáróként botorkáltam el a kolpytowi erdő felé. Halott dragonyosokon léptem át s úgy zúgott a fejem, mintha valami roppant orgona búgta volna egy egész világ rekviemjét.

Arra riadtam föl, hogy Tatár tizedes áll előttem s jelent valamit.

— A szakaszvezető ú r elesett. Hátrahoztam. Itt van a bokor mögött.

Két lépéssel ott voltunk.

Sárgán, mozdulatlanul feküdt. A napba nézett. Félig húnyt szeme mintha hunyorgott volna. És a tört szemek tele voltak csodálkozással.

Szótlanul állott fölötté Tatár. Az arca nem mozdult. Valami pogány ázsiai nyugalom volt a képén. Az ősi magyar harcos fatalizmusa. Hol volt ettől Achilles őrzöngő siralma és átkozódása a holt Patroklos fölött? Azok görögök voltak. Ezek itt magyarok. Széll halott és Tatár ott áll fölötté. Komoran. Szótlanul. Az örök katona rendíthetetlenségével. Attila állhatott így a katalauni hún halottak hekatombái fölött. Vagy Bulesú, a kölni, reimsi, vagy riadei roham halott magyar lovasai fölött. Sötétén, szótlanul, konok keménységgel. Valami olyan merev arccal, mintha fából lett volna.

Lehajoltam Széllhez. Nem tudtam, mit akarok, de éreztem, hogy... hogy így nem mehetek el. Nem hagyhatom itt Széll szakaszvezetőt ebben az idegen orosz erdőben szó nélkül, minden nélkül. — És aztán mégsem mondtam neki semmit. Mit is mondhat az élő a halottnak, ami nem volna hiábavaló? Mit adhatok én még Széll szakaszvezetőnek? Mikor olyan végtelen fáradt, árva és gyöngé vagyok?

Csöndesen felemeltem merev, sárga kezeit s összetettem őket a mellén. Ekekormányzó, kaszaforogató, fegyvermarkoló erős kezei olyan furesák voltak ebben az imádkozó összekulesolódásban. De a szemei, csodálkozó szemei mintha megrebbentek volna még egyszer, hálás, hűséges pillantással.

Aztán fölálltam. De csak nagysokára jött szó a számra:

— Temessék el, Tatár. Visszavonulás van. Utóvéd vagyunk. Szanitéc már nincs itt elől. Hát ne jusson orosz kézbe. Temessék valami nagy fa alá s ha keresztre nem telik idő, véssék be a nevét nagy betűkkel a fába. Írásait, értékeit, igazoló lapját...

— Mán elvettem szegénytül. Hagy küdjé el csalággyának a gazdasági hivatal.

— Úgy, úgy. És jegyezzék meg jól a helyet, hogy ha egyszer szó esne róla: meg tudják mondani, hol porlad Széll szakaszvezető.

...Három óra.

Erdő. Csönd. Csak néha pattog előttünk a figyelők lövése. És halkán, sokkal halkabban válaszol rá az orosz állás.

De messze jobbról, Tereszkowiecen is túlról, szakadatlan ropog, dörög, morog a harc. Ott még marakszik a testvérdandár. Ámbár az is lehet, hogy csak az utóvédje birkózik már.

Gödör. Fekszünk a zömök kis hadnaggyal.

Lapokat ír. Tábori lapokat. S látom, ahogy fölírja a nevét a lap hátára. Feladó: ez és ez. Valami báró, de a nevét nem tudom elolvasni. A tegnap esti bemutatkozásnál, ott Podhrányi százados fedezékgödörében is, csak félig értettem. Valami lengyeles neve van és báró. Milyen különös. Itt fekszem vele egy gödörben. A sorsunk ugyanazon a vékony szálon függ s még a nevét sem tudom. Lehet, hogy ugyanabban a gödörben egymás mellé temetnek el s még csak a nevét sem tudom. Nem is nagyon érdekel. Egy mundért viselünk, egy ellenség ellen harcolunk, hát: testvér. Megért, tudja, ismeri minden kínomat, bajomat, hisz itt minden szenvedés és vágy közös — tehát olyan, mintha száz év óta ismernők egymást.

Lassan, melázva ír. S közben néha az órájára pillant. Akárcsak én.

Mert én valami félálomfélében fekszem hason — de a szemeim nyitva — s egyre az órát bámulom a csuklómön. És szinte a szemeimmel tolom a mutatót. Még két óráig kell kitartanunk. Az utolsó emberig — így szól a parancs.

Az erdő egyre csendesebb. Messze Tereszkowiecen túl még föl-fölmorajlik meg elül a harc. De itt

csend van. Ám ez a csend perceről-percre nyomasztóbbá válik. Mert valami most is történik, hiába hallgat a 256-os kóte meg a Kol. Dabrowa előtt húzódo orosz állás. Valami most is történik. Háborúban mindig történik valami. S mennél kevésbé tudjuk mi történik, annál fullasztóbb a világ. — A dandár már régen visszament. Legalább is a fehérvári ezred. Kolpytow körül meg talán a támadások idején sem volt semmiféle csapat mitőlünk. Mert a dragónerek jelentését alig lehet számbavenni. Így az is lehet, hogy a muszkák már régen előrelopóztak a balra levő erdőkhöz, és voltaképen be is kerítették. Talán már össze is zárult mögöttünk a kör.

Örültség gondolkozni. Lám a hadnagy pajtás okosabb. Ír. Én is előhúzok egy tábori lapot. Irok. És hazudok az anyámnak. Nagyszerűen érzem magam. Volt valami kis csetepaténk, de már vége van. Itt az orosz fronton jóformán semmi veszedelem sines. (Ó, ha tudná!) Augusztusra hadnagy leszek. S addigra jogerős a szabadság is. Ezerszer csókol szerető fiad. — Kész. Címet rá.

Uramisten, mikor lesz még augusztus? S hol leszünk mi már addig?

Már megint ez az ostoba gyötrődés! Nem! Fájl! — Újabb lapot húzok elő. De kinek írjak? A három bátyámnak? Egyiknek a tábori-postaszáma sem jut az eszembe. Egészen tompa az agyam. Ó, ha alhatnék! — Nem, nem, ébernek kell lenni. — Csak ez az átkozott mutató haladna gyorsabban. De még mindig csak negyed négy. Szörnyűség! Lehetetlen, hogy az orosz kihasználatlanul hagyta volna az időt. Örült volna, ha balról át nem karolt volna.

Hó, ostoba kölyök, már megint gondolkozol? Írjál!

Igaz. De kinek? Én már úgy elszakadtam hazulról, s olyan nagyon régen, hogy hiábavalónak érzem. Talán annak a keszthelyi lánynak? Bárgyúság. —

Én kezdem? Három év után? Mikor én annakidején is hibátlan voltam az egészben? — Nem, nem. Ha már idáig tudott hervadni az ügy: hervadjon el egészen. Önkínzás volna újra kezdeni. Hiszen már olyan szépen eltemettem mindent. — De valakinek mégis írni kell. — Nanni? — Igen, igen: Nanni. Szegény, kedves, árva kis jószág. Édes-bús danei idill. Igen, neki írok. S jaj, ez is lehetetlen! Hiszen nem tudom a vezetéknevét. — Hát akkor nem.

Bámulom az óralapot a csuklómon.

Förtelmes ez a lassúság. Talán áll ez az átkozott óra. — Nem. Jár. — Mi lesz, mi lesz a vége ennek a gyötrelmes várakozásnak?

Nézem a kezem. Piszkos, kérges. A körmeim beszakadva. Ugyan tudnék-e még zongorázni ezekkel a kezekkel? Jóságos Isten! De régen nem zongoráztam. Azaz dehogy is! Vigalzanóban játszottam két dalt. Mikor ott bomlottunk Látrányival meg Sallayval akörül a szép, mély-feketeszemű kis olasz gyermek-lányka körül. Kedves volt és szomorú. Pedig alig lehetett több tizenégy esztendősnél. Otthon, Pesten szóba sem állnánk ilyen iskolásgyerekekkel. De Vigalzanóban bolondok voltunk s a lábanyomát is megcsókoltuk volna a zongorázásáért. — Eredj, pillangó, fehér báránnyelű! Mit keresel itt ezen az ájult orosz erdőn, óramutatót-leső, szorongó utóvédállásban, martalékul vetett halálraitéltek között. Hiszen az utóvédsors aféle siralomház. Hajszálon függő kegyelem vagy halál...

Elég! Suhanj, távozz idegtépő gondolat!

No, hála Istennek, készen van a hadnagy is. El-tette lapjait meg a ceruzáját. Legalább majd beszélgetünk.

Fél négy.

Messze jobbról harsaj zaj hallatszik időnkint. De itt csönd van. Halkan susog a lomb, halk beszéd

zsong az erdőszélről. Mert az egyik utóvéd-örs csak tíz lépésre van előttünk, az erdőszél gödreiben.

Mögöttünk bokor, azon túl apró tisztás, ahol a három halott fekszik. S arról is halk morgás hallatszik.

Beszélgetünk a hadnaggyal. Elkérdezgeti ki vagyok, mi vagyok. Nem kíváncsiságból. Idekint senki sem kíváncsi a másik emberre. Arra a másik életére. Mintha olyan nem is volna, nem is lett volna sohasem. Itt úgy tűnik, mintha sohasem lettünk volna mások, csak katonák. Hiszen mindaz, ami ezen kívül esik, oly valószínűtlen és idegen messzeségben van, hogy elképzelni is nehéz. Meg azután: mért is fájdtuk egymás szívét a mult meg az otthon emlegetésével? — Most mégis erről beszélgetünk. Csak azért, hogy agyonüssük az időt s úrrá legyünk azon a kínzó szorongáson, mely ránk telepszik, mint a lidérc.

Persze a szó el-elakad. Mert itt is, ott is durran egy-egy fegyver s nézzük az órát szakadatlanul.

Kolpytow felől már háromszor hallottunk néhány perces csetepatét. Mint amikor bolyongó járőrök bukkannak egymásra. Tatár, az éber Tatár örködik ott. A katonák gyöngye vigyáz ott. Mégis minduntalan az az érzésem, hogy már régen oldalunkba lopódzott az orosz. Már régen a hátunk mögött van. Már régen be is kerített s voltaképen foglyok vagyunk. Csak még forma szerint nem vagyunk azok.

Ez az érzés átragadt rólam a hadnagyra is. Nem mondja, de elárulja egy-egy váratlan szómegszakítással, feszült felfüleléssel s mind-sűrűbb ásitásával. Mert ásit az ember szorongásában.

Háromnegyed négy. Könnyörülő Isten, még öt-negyed óra!

És egyszerre riasztó gyanú kél bennem.

A mögöttünk lévő bokron túl ellenség van! Rég-

óta halljuk már azt a morgást, bufogást. S milyen örültek vagyunk, hogy nem néztünk utána.

— Hallga! — És föltérdelek a gödörben a pisztollyal.

— Semmi az — mondja a hadnagy is, de az egész ember csupa feszültség s ő is elővonja pisztolyát.

— Morgás! — lehellem feléje. — Itt vannak a bokor mögött. Hallod? Bekerítettek.

A szívünk a torkunkban dobol.

A kis báró int, hátramászik s hasonfekve les ki a bokor alján. Azután föláll, áttöri magát a bozótton s visszaszól:

— Nincs itt semmi. Bolondság az egész.

És nevet. De a nevetése érdes, rekedt.

Átkutatjuk a környéket: semmi.

Visszafekszünk.

És a kis tisztásról mégis hallatszik a morgás.

— Hadnagy úr, — suttogtam, — azok a halottak élnek.

— Ugyan, — legyint, — hiszen már feketednek-kékülnek is ettől a tüzelő naptól. Hát nem láttad?

— De a morgás?

— Hallucinálunk.

Fölállok, széthúszom a bokor lombját és meredő szemmel nézem a három halottat.

S már mellettem áll a hadnagy is. Nézzük szégyeneket. Kék az ajkuk, fekete az arcuk és légyrajok sétálnak rajtuk. A csizmájuk vagy lábszárvédőjük mellé szúrva még ott a bádogkanál, ahogy utolsó reggelijük után odadugták.

— Mozognak — mondom borzongva. — Nézd a mellük, hasuk... Élnek!

— Hm, — dörmög a kis báró s libabőrös háttal lépünk közelebb.

S azután megértünk mindent. A lélek elszállott s az enyészet megkezdte munkáját. A bomló test gá-

zai feszegetik a has meg a mell falait. Ettől van ez a szakadatlan korgás, morgás, bufogás...

Borzasztó.

A hadnagy hátrahúz két embert a vonalból s temettetni kezdi a halottakat. Mi meg visszafekszünk a gödörbe s nézzük az órát.

Négy óra.

Két nehéz sóhaj.

Es aztán megint hallgatunk. Már nem tudunk úrrá lenni szörnyű szorongásunkon.

Háromnegyed ötkor megszólal a hadnagy. De úgy, mintha szakadatlanul beszélgettünk volna.

— Szóval öt fia van az anyádnak.

— Öt — mondom bölintva.

— S négyen vagytok már a fronton.

— Négyen. Az öcsém még kadétiskolás — válszólom s nem értem, mért jut ez az eszébe ép most.

Sóhaj, föláll s nyújtózkodva mondja:

— No, akkor elég kínja van szegény anyádnak. Egyébként — azt hiszem, itt az ideje, hogy indulj.

— Még tizenöt perc — rebegem.

— Indulj!

— Ötig szól a parancs, azt mondottad, hadnagy úr.

— Jó, jó, de te csak indulj. Ugyis messze van a balszárnnyad. Én is összébb vonom addig a bandámat. Isten veled!

— Isten veled, hadnagy úr!

... Vonulunk vissza. Kanyargó erdei ösvényen. Egyenként szakadozva. A civilek ezt úgy nevezik: libasor. Elöl a Heller-szakasz emberei, azután a szürkék. A végén Tatár, majd én. Lépkedünk szaporán, megkönnyebbült szívvel.

Megúsztuk.

Tatár meséli, hogy vagy öt orosz járőr próbálkozott délután a balszárnnyán. Mind visszafutott. Arról nem is igen jönnek majd. De Tereszkowiec felől s

főként azon túl szagos a világ. Ott szakadatlanul brummogott a hare eddig is.

Erdőszél. Balkéz felől a tarnowkai major az úttal. Azon jöttünk előre a multkor. A multkor? Tegnap! — Hihetetlen. Hiszen olyan, mintha éveket öregedtünk volna azóta.

Lapos domb lejtőjén ballagunk, immár szétszórt rajokban.

Száguldó lovasok robognak kettesével szerteszét. Dalmátok. A hadosztály lovasszázada.

Egyik lovaspár felénk vágat a térdigérő muharban, kivont kardjukon csillog a napsugár.

Megtorpannak mellettünk.

Az egyik ugyanaz a vad és bátor törzsőrmester, aki tegnap a kukoricásban vagdalkozott.

Tört németiséggel érdeklődik, mi van elől?

Mondom, hogy csönd. S hogy már az utóvédparancsnok is nyilván visszavonulóban van azóta.

Ő meg annyit tud, hogy Kolpytow—Korytnica—Swiniuchy környékén német gyalogság vonult föl s ott körülbelül tisztázódik a helyzet. De a mi hadosztályunkról elég bizonytalan hírek vannak. Csak egy ezredről tudnak bizonyosat. A fehérváriról. Amelynek utóvédje mi voltunk. Az itt fönt van a Skobielka előtti régi vonalban s védelemre készül. — De a jászkun népfölkelőkről meg a tőlük jobbra harcolt testvérdandárról alig tudnak valamit. Annyi bizonyos, hogy még nem érkeztek vissza az új védelmi vonalba: Skobielka—Bozsew elé. A hadosztályparancsnok most a hadosztálylovasszázadot hajtja előre tapogatódzás és ha kell, a visszavonuló gyalogság fedezése végett.

— Hm. Nagy jövőnk van. — És hol a dandártörzs? — kérdem.

— Délelőtt Skobielkán volt, de délben visszament a mocsáron túlra: Gorochowba.

Elköszönünk egymástól. A törzsőrmester és

társa Jezierezy felé száguldanak fújó lovaikon, én meg menetoszlopba vonom össze híveimet s tovább lépegetünk a dombra.

Eközben újból vad erővel lángol fel a harc Tereszkowiecen túl. Innét már többet látni: magasabban vagyunk. Tereszkowiec megint ég s keletre tőle is ég még két község, de azoknak nem tudom a nevét, mert már kívül esnek azon a vázlaton, amelyet Reiner Guszti adott tegnap. És arrafelé égígérő füst, por szállong. És egyre bodrosodnak az orosz srapnelfelhők. Mi lehet ott?

Meg-megállunk Tatárral s visszanézegetünk.

— Meleg lehet ott — morogja Tatár.

— Harc már aligha van — mondom — mert nézze csak: a muszka srapnelfelhők egyre közelebb pukkadoznak.

— Az ám. Akkor mán üldöz az orosz tűzéréség.

És most egyszerre vadul, elkeseredetten csattognak föl a fegyverek az erdőben. Azon a tájon, amerre mi jöttünk vissza. És nem akar szünni a zaj.

Szegény kis báró. Hát mégsem tudott harc nélkül visszajönni! — De most megint hallgat ott a fegyver. Talán mégis csak kicsúszik az egérfogóból.

És a srapnelfelhők mind közelebb jönnek. Már az erdő közepe fölött pattognak. Atkozottul jól dolgozik az orosz tűzéréség. Alig egy-két sorozatot ad le egy-egy tűzállásból s máris előrevonja láthatatlan ütegeit, hogy új állásból küldje lövedékeit a visszavonuló mieinkre. Ám emezekből még semmit sem látni. Ha ezek a közeledő orosz srapnelfelhők nem vallának üldözésre, azt vélhetné az ember, hogy áll a harc. Mert az erdő titka mindaz, ami történik.

A domb élén lázasan ás a fehérvári ezred. Átugrálunk az árkon, miközben mindenki tőlünk tudakolja, mi van ott elől? Mintha mi többet tudnánk!

Alig száz lépésre a vonal mögött, valami szakadékban megtalálom az ezredparancsnokságot. Segéd-

tiszt, telefonisták idegesen sűrögnek, de az ezredes — szép, keményarcú magyar úr — nyugodt. Főnt áll a szakadék szélén s távesővel figyel Tereszkowiec felé.

Föl akarok mászni hozzá, hogy jelentkezzem, de megelőz:

— Maradjon csak lent. Mit akar?

— Jelentkezni, ezredes uram.

A táveső nem mozdul. Egy pontra mered. De azért tovább kérdez az ezredes.

— Helyes. Ön az utóvéd-csoportból jön?

— Igenis.

— Hare nélkül sikerült még elindulnia?

— Igenis. Előttem és a másik utóvédszázad előtt csend volt végig.

— Igen. Sejtettem. És ön milyen úton jött vissza?

— Valami gyalogcsapáson, jelentem alázatosan, amely Tarnowkától nyugatra ér ki az erdőből. Így parancsolta a hadnagy úr.

— Helyes. Viszont ő, parancsomhoz híven, a Kcl. Pustomity—tarnowka—skobielkai úton indult vissza.

— Igenis. Így említette. Azon az úton, amelyen nekem kellett előremennem tegnap a különítménnyel.

— Ugy van. Eszerint már az erdő közepén járhatott, amikor Tereszkowiec felől előnyomuló oroszok bukkantak fel a baloldalában.

— Ezt nem tudom, ezredes uram — felelem, mi alatt csodálkozni kezdek, honnét tud ez az ember mindent?

Ő maga adta meg a magyarázatot. Anélkül, hogy egy pillanatra is levette volna szeméről a távesövet, le szólt a segédtisztjéhez:

— Jelentsd a dandárnak, hogy az orosz ellentámadás láthatóan továbbterjed Tereszkowiec felől. Ezredünk utóvédjének visszavonuló keleti oszlopa az erdő közepetáján oldaltámadást kapott s talán még e

percen is harcban áll, mert már ki kellett volna érnie az erdőszélre. Az orosz srapnelek robbanópontjai ugyanis ezen a részen is az erdő közepe felett vannak. Az utóvéd nyugati csoportja harc nélkül tudott visszajönni s bevonult. Jezierczy irányába tehát még nem tört előre az orosz. Ott még e percben sem mutatkozik semmiféle mozgás.

A segédtiszt gépszerű pontossággal ismételte meg a telefonba az ezredes szavait.

Amaz pedig továbbnézte a vidéket s kisvártatva leszólt hozzám:

— Köszönöm, zászlós ur. Feladatukat megoldották, vonuljon be ezredéhez. Ezredéről e pillanatban semmi hír, de visszavonulási iránya Skobielka. Legjobb tehát, ha odamegy.

— Igenis.

Tisztelegtem s elindultam Skobielka felé.

Fáradtan, szótlánul értünk a skobielkai útelágazásnál levő szélmalomig. Ahol a két dalmát várt reánk tegnap.

Akkor már sokkal közelebbről hallatszott a harc zaja s a por- és füstfelhő már csaknem felettünk volt. És az orosz srapnelek csattogásába már távoli kiáltások is vegyültek.

Ugyanakkor két-három lovas robogott el tajtékos lovon az előttünk fehérülő úton, hátrafelé. Az egyik sapka nélkül. S mindnek zavar és rémület volt az arcán. Hiába kiáltoztam rájuk, egyik sem állott meg, hanem csak száguldott a Skobielka és Gorochow között lévő híd felé.

És utánuk menekülő gyalogos-csoportok lihegtek roskadozó lábbal. Mind Tereszkowiec felől futott, abból a zúgó, kavargó porfelhőből, amely egyre közeledett, ellepte az út mentén a mezőket s amelynek napfénytől aranyló sűrűjében, villogva pattogtak az orosz srapnelek.

Egy pillanatig úgy éreztem, hogy szoborrá der-

medek. Aztán valami iszonyú szorongás támad bennem, megmagyarázhatatlan kényszer, hogy nekünk rohannunk kell hátra, Skobiellán át, a mocsáron át... valahová... mindegy, csak délnyugatnak!

A pánik! A pánik! — riad föl bennem az értelem, de a lábaim mázsásak, az ajkam dermedt.

És akkor látom, hogy ugyanez a forgószelek: a tömegrémség meglegyintette már az embereimet is, mert a menekülők egy kis csoportja már itt zihál előttünk az úton s bár a roppant kiáltozásban alig értünk szót, az eltorzult arcok, riadt szemek, erőfeszítéstől tátott szájak, a zürzavar s egymástgázolás mind-mind azt kiáltja: menekülni, menekülni!

S az én embereim is riadozva nézegetnek szerte, egyik-másik a Heller-szakaszban már hátra-hátra nyúl a hátizsákja alsó kapcsához, hogy elvethesse szerelvényét s könnyebben futhasson. Még egy pillanat s megbomlik a csapat itt is. S az a pillanat nyomban itt lesz, mert újabb üvöltő csoport rohan felénk s minket is menthetetlenül elkap és sodor tovább a pánik. Valamit, valamit tenni kell, gyorsan, nyomban. tüstént...

És akkor megmozdul bennem valami ösztön, embereim felé fordulok, fölemelem a kezem s harsányan, keményen ordítom el:

— Vigyázz!

A csapat összekapja a bokáit s áll mozdulatlanul. Öntudatlanul mint a gép. De a szemek az útra merednek. Kétségbeejtő! Mindjárt elkap az ár. Rekedten, keserűen dobban ki számon a másik vezényszó:

— Kettős rendek, jobbra át!

Két dobbanás és oszlopban áll az egész. Pontosan, kifogástalanul. De azért mégis újra üvöltök:

— Visszakozz!

Két dobbanás és megint arcban áll a hatvan ember.

— Kettős rendek, jobbra át!

Az előbbi kép.

— Visszakozz! — És pattogva, keményen forgatom őket. És érzem, hogy a hangom egyre ércesebb és nyugodtabb, tisztuló öntudattal látom, hogy először a szürkék, majd a Heller-szakasz nyugalma is visszatérőben van, bizalom, hűség csillan meg a szemekben s az a tudat, hogy: hohó, hiszen nincsen semmi baj, a zászlósunk vezénnyel, katonák vagyunk, fegyelem alatt, fegyver alatt s mert nem elég kemény a mozgásunk, hát visszakoztat.

És rajtam függ már a szemük. Egészen, teljes figyelemmel.

A kezembem vannak.

S mialatt ordítva, a vakrémület bomlottságával rohan el mellettünk egy újabb hatalmas csoport, a közeli kúthoz indítom az oszlopot, ott vigyázzban tartom őket, az altisztekkal elszedetem a kulacsokat s azok tizesével eresztik le azokat a kútba vízért.

De a szemem nem merem róluk elvenni. Csak úgy kiáltok néha egyet-egyet a menekülő áradat felé:

— Ne ordíts! Nincs mögötted az ördög! Begyuladt banda! Hová futsz, hiszen itt vagyunk?

Nem hencegés ez, csak ösztönös, ártatlan ravaszság. Parányi vidámság csillan meg a szürkék szemében. Még egy másodperc s föltámad bennük a magyar ember áldása: a virtus.

Már itt is van.

Tatár, a csodakáplár fölhúz a puskaszinórján vagy egy tucat kulacsot a kútból, köp egyet félre, ferdevágású szemében gúny villan meg s az út felé kiált:

— Ne sárgujj, az anyád, ne sárgujj! Nem látod, hogy itt katonák vannak?

Fojtott röhögés a szürkék között. Már ők is csúfolódnának, ha nem volna „vigyázz“.

Föloldom a mozdulatlanságot:

— Pihenj!

A lábak kidobbannak s már csúfolódik, henege az egész banda. Pedig akkor rohan el előttünk vagy két századra való menekülő.

— Öreganyám hová fut? — kiáltja Gölöncsér egy idősebb népfölkelőre.

Az megáll, liheg egyet, elröstelli magát s leül az útszéltre.

A bakáim pedig vetik feléjük a csúfneveket. mint a pergőtűz, mialatt isznak nagyokat s aggatják kulacsaikat a szíjjaikra.

— Hová eesém? Messze van még Magyarország!

— Nem vót futólépés, öreg!

— Hun a kotlós, csibenép?

— Né bátyó, elvesztette a pipáját!

És egyre többen és többen állanak meg a futók közül fújva, káromkodva, röstelkedve. Hanem a zöme csak most jön.

— Vigyázz! — ordítom a növekvő zajban. — Raj-vonal! Balszárny itt a szélmalomnál, jobbszárny arra lent a házaknál.

És mutatom széttárt karokkal az arcvonalat.

— Gölöncsér-járőr a jobbszárnyon, középen a Szabó-szakasz, Tatár-járőr itt. Mindenkit föltartani s befektetni a vonalba! Futólépést!

Gölöncsér elüvölti magát:

— Én járőröm utánam! — S átlendül az út ár-kán. Épen az újabb áradat előtt. A járőr egyenkint-szakadozva utána lódul s mögötte zörög Szabó tizedes is a Heller-szakasszal.

A menekülők egy-egy csoportja még át-áttöri magát a vonalbafejlődő osztagon, de egyre többen torpannak meg s kezdenek gyülekezni a szélmalom táján.

Percek alatt történik mindez.

Tatár már ott áll az úton és ordít. Mellette a bátyja.

— Állj! Állj! — harsogják. — Rajvonal, az anyád!

Ám a futók most szétoszlanak e váratlan gát előtt, jobbra-balra letérnek az útról s lovasok, gyalogosok ordítva rohannak a mezőn az égigérő porfelleg alatt.

Egy gépfegyverosztag két puskás-lovával rohan valaki. Átugrom az árkon s utánuk vetem magam. S ahogy keritem őket, két kiabáló lovas vágat Skobielka felől s az egyik rámüvölt:

— Vissza, vissza zászlós! Nincs hátra!

Nem tudom, ki az, nem érek rá. Két ugrással elértem az első géppuskás-lovat, elkapom a zabláját s nagyot rántok rajta. A ló torpan, ágaskodik s én végigvágok a lövezetőn a fokosnyéllel.

— Állj! Rajvonal! Tűzállás a szélmalomnál! — S húzom, vonszolom a lovat át az úton.

Fülsiketítő zaj.

Egy géppuskás-irányzó elkapja tőlem a lovat — „Tűzállás“! — ordítom a fülébe. Ő visszaint és viszi néhány emberével a fegyvert a szélmalom felé.

A két Tatár úgy dolgozik, mint a cséphadaró. Ökölrel, puskatussal.

Az utat már lezártuk, de a fejlődő rajvonalam távolabbi hézagain még özönlik a rémület népe.

Fordulok, hogy arra fussak. És most megint megállít az előbbi lovas:

— Hová fut, ki ön?

— A jászkún-ezred vadászkülönítményének parancsnoka. Odamegyek a hézaghoz, hogy föltartsuk...

— Ne intézkedjék itt összevissza! Tessék rajvonalba... Mert lelövöm!

— Megtörtént a rajvonal. Hídfőállást foglalok.

— Mit mond? Hol?

Mutatom a karjaimmal.

— A szélmalomtól amott lent a házcsoportig. Ott, az a fejlődő lánc a jobbszárnyam.

— Helyes! Bravó zászlós! A szélmalomtól Bozsewig. Hány embere van?

— Hatvan körül, de azóta már több is. A futók közül...

— Nagyon helyes! Folytassa! Minden futót megállítani s irgalom nélkül lefektetni! És szükség esetén az a gépfegyver is ott...

Sarkantyút ad a lónak s a szélmalomhoz rúgtat.

A másik lovas ezalatt megállította a jobboldali résen özönlő menekülteket s visszavágta az útra.

Tisztul a helyzet.

Az úttól balra Tatár három embere már ás, az úton a két Tatár áll integetve, már messziről föltartva a futókat, az úttól jobbra is feküsznek már a szürkék s túrják a földet. Arrább még ordítózás, veszekedés, de a szürkék nem hagyják magukat. Erőszakosak, nagyhangúak s lehurrognak minden futót. És azok alig mernek velük ellenkezni, pedig egyes helyeken tízannyian is volnának. A magyar szót ért. Hamarosan hajt rájuk. De van itt cseh, dalmát, rác, honvéd, lovas, utász, talán még trén is. A cseheket úgy kell beleverni a rajvonalba. No, bufog is a puskatus!

Balkézről állásban a gépfegyver. Az első lovas valamit magyaráz ott. A másik megáll mellettem az úton. Fiatal, vezérkari-szolgálatos húszárszázados. Barátságosan néz le rám:

— Ugy látszik, itt mégis megvetjük a lábunk. Ügyes voltál kadét. Igen nagy baj lehetett volna ebből a pánikból. Hanem te hogy kerültél ide? Hiszen az ezreded Tereszkowiec előtt harcolt.

— Felderítő-különítmény voltam a járőrosztaggal, meg egy szakasz népfelkelővel. A második számú különítmény.

— Értem. Te mentél előre a fehérvári ezred előtt.

— Igenis. Azután az ő balszárnyukon harcoltunk máma, majd a visszavonulásukat kellett fe-

dezni. Éppen bevonulóban voltam, amikor útban ért ez a pánik.

— Szerencse. Már egy szál tartalékunk sem volt. Mert a tábornok úr a dandár lovas-törzsszakaszt is kiküldte még kora délután a helyzet tisztázására.

— Bocsánat, kapitány uram, ha szabad kérdeznem: az az úr ott a szélmalomnál...

— A tábornok úr. Benyovszky tábornok úr, a dandárparancsnok.

— Elnézést kérek a kérdésért, de nyakvédő-kendőt visel s nem láttam tőle a gallérját. S a nadrágja is közönséges bakanadrág.

A tábornok még tovább ügetett kissé, a fehérváriak jobbszárnyához, szabályozta a csatlakozást s azután visszafelé léptetett.

A nap már alászállott s csak az ég alja volt még haragospiros. Mint az alvadt vér...

Benyovszky tábornok ott állott az úton s olyan volt a vörös alkonyati fényben, mint a szobor.

Csend volt már, legalábbis az orosz ágyúk hallgattak, de az úton, meg a mezőkön, meg a roszokon át még mindig jöttek apró, hitevesztett, szétszúllott csoportok. Ám az új front már állott, a hídfőállítás erősödött.

— És most mit fog tenni zászlós úr? — kérdezte a tábornok — s a hangja tele volt a jóakarató tanár vizsgáztató hangsúlyával.

— Alázatosan jelentem: szakaszokra rendezem a vonalat s lövészt és élelmet kérek.

— Helyes. De arra ügyeljen, hogy a pánikos legénység keverve maradjon az ön embereivel, mert amazok még órákig hajlamosak lesznek az újabb szétfutásra.

— Ha pedig magasabbrangú tiszt is beérkezik. átadom neki a parancsnokságot.

— Egyelőre csak maradjon az ön kezében. Összeri a hídfőállást legjobban. Hogy hívják önt?

Mondtam a nevemet.

— Helyes. A parancs pedig az: kitartani az utolsó emberig. Visszavonulás nincs. Lőszert és élelmet küldök. Köszönöm.

Sapkájához emelte a kezét s elügetett a szürkülő estében Skobiélka felé.

Engem most mérhetetlen büszkeség tölt el. Nem érzek többé éhséget, fáradtságot, a felelősség fel-emel, megkeményít, megvidámít, hiszen én vagyok a sarokpontja mindennek én, kölyök, tartalékos zászlós.

Este nyolc óra.

Széles krumpliföld közepében ás a legényem, én meg járom a vonalat bicegő lábbal. Az emberek turjájk a földet, derékig állnak már a gödrökben. Kint vagyok a jobbszárnynon, a bozsewi házcsoport táján. Az utolsó ember után mocsár következik. Arról hát egyelőre nem kell semmitől sem tartani. Különben is jó száz lépésre előre küldtünk mindenütt két-két embert figyelőnek. Az orosz csendes, csak messze északon és délen villog az ég alja. És minden villanás után percek telnek el, amíg elér hozzánk a dörögés. De az is csak olyan gyengén, mint a darázsdongás.

— Kitartani emberek! Magyarok vagyunk! — mondogatom.

— Tessen csak ráncbízni! — zúgják vissza a hűséges szürkéik. — A cselákokat is rendben tartjuk.

— Úgy, úgy, derék dolog!

Leszámolunk jobbról vagy nyolevan embert. Ez a Tatár százada.

— No most fölvitte Isten a dolgát Tatár. Századparancsnok lett egyszerre. Az idegenek között akad néhány altiszt is. Saját ezredbeli is, meg szabadkai és pécsi is. Alakítsanak szakaszokat. Én ott leszek a közép mögött. Küldjön hozzám egy értelmes embert századküldőnenek.

— Meglesz zászlós úr!

— Lőszert, világítórakétát, élelmet már hoznak.

— Az biza jó lesz. Már két napja nem vót konyha.

— Aztán bármi történik: jelentést kérek. Ha pedig támadna az orosz: kitartani.

— Igenis!

— Az utolsó emberig!

— Igenis!

És olyan különös, hogy a lelkem mélyéig átéreztem ezt a két szót: utolsó emberig. Soha ilyen könnyűnek nem éreztem az életet s az életről való lemondást, mint most. Ó, ez most nem frázis. Konok rögeszme: az utolsó emberig. Ha kell: meghalunk, de nem engedünk. Az utolsó emberig. Komor, szörnyű vasparancs és mégsem riaszt. Nekünk már úgyis minden mindegy. Az elmúlás csak addig szörnyű, amíg elszánja magát az ember. A frontkerülők kételkedhetnek, a materialisták hazugságnak mondhatják, hogy van halálraszántság. De ha itt volnának most ez után a nap után, ilyen maroknyi erővel, éhesen, fáradtan, rongyosan és meghajszoltan; most érezniök kellene, hogy ez nem militarista szóvirág. Ez valami súlyos, komor, dacos férfi-rögeszme, férfigondolat. Az egyetlen értelem, ami még él bennünk. A barlangja előtt örködő ősemler ösztönné-kövesedett elkeseredése, aki egyetlen hitvány bunkóval a kezében várja az óriásmedvét, hogy ölre menjen vele

— Tehát megértettük egymást Tatár!

— Parancsára zászlós úr!

— Bízom magukban.

— Lehet zászlós uram.

... Ballagok vissza a vonalon. Még mindig bigegek. Mert fáj a lábam. Szabó tizedes jelentkezik. Vele is megjelölünk egy századhatárt. S megindító a Heller-szakasz. Az emberek egy percre fölemelked-

nek ásás közben a gödreikből s biztatnak, hogy ne féljek. Majd ők megmutatják a bitang muszkának.

— Úgy, úgy, csak hajnalig tartsunk ki emberek — biztatom őket.

Egyszerű, hűséges szemükben néma kérdés. Hajnalig? S azután?

Valamit mondanom kell. Csakugyan: miért hajnalig?

— Hajnalban felváltanak bennünket. Egész német hadtest érkezett mögénk, Verdun alól. Az éle talán már itt is van. Néhány kilométerre mögöttünk.

Érzem, hogy most hazudtam. Ebben a pillanatban találtam ki az egészet. És mégsem érzem hazugságnak. Mert ez a hazugság most bátorságot ad. Vigasztalás, erő most ez a hazugság.

— Csak a konyha gyünne! — mondja az egyik ember.

— Gyün már az is, barátom. Gyűnnek a mozgókonyhák. Hamarosan itt lesznek. Hogyne gyűnnének. Az én embereim ne kapnának? Akik olyan keményen verekedtek máma? S akik a legkülönbek az egész ármádiában? Csak kitartani, megállítani az orosz. S lesz kitüntetés is csajkaszámra!

Nagybajuszú népfölkelő térdel föl a gödréből.

— Ó, hogy az Isten álgya meg a... zászlós urat!

— Magát is öregem — szólok vissza. — Meg minden jó katonát!

— Mer hogy olyan igen a mi embörünk — tördeli az öreg a szót. S a hangja tele van valami megmagyarázhatatlan megindultsággal.

És ez a különös ellágyulás olyan, mint valami melengető folyam. Gödörről-gödörre érzem az áradását. A jóság patakja ez, az embertestvér megértése ez, amely e szörnyű nap után kibuggyan az egyszerű lelkekből.

Alig tíz lépéssel odább megszólal egy másik:

— Zászlós úr... négy gyereke van, de, de ha

köll, megdöglök itt, hanem a muszka be nem gyün. A zászlós urat pedig álgya meg az Úristen!

— Meg is áld bennünket mind, mert megtesszük a kötelességünket, ügye?

— Meg, meg zászlós uram.

Rejtelem. Soha, ésszel föl nem érhető rejtelem. Én azt mondom itt az embereknek, hogy ki kell tartani az utolsó emberig, azt mondom nekik, hogy meg kell halni — és érzem, sziklánál keményebb érzéssel, hogyha sor kerül rá, itt is halunk — s ezek az emberek áldást kívánnak rám, jóságot adnak. Rejtelem, csodálatos titok, emberlélek kifürkészhetetlen csodája . . .

Lépek tovább. Itt már Göloncsér frontja jön. Rendezkedünk, készülődünk. És ássuk, lázasan ássuk a hídfőállást.

Félkilenc. De még mindig jól látni. Persze: június. — A vonal előtt álló figyelő-örsök felől minduntalan felhangzik a szó:

— Állj, ki vagy?

Aztán beszédzsongás. S utána hol egyenként, hol kisebb csapatokban jönnek felénk a szürke alakok. Még mindig jönnek saját ezredem töredékei, meg a Tereszkowiectől jobbra harcolt testvérdandár foszlányai.

A vonalban már három századnyi erő van. Már tartalékokat alkotunk. Van egy hetedik századbeli kadétom, aztán egy új zászlós, a Pogány Tibor géppuskás-osztagából. Az két gépfegyvert hozott hátra. És itt van már Horváth Zoltán is. És mind az én nevem kérdezzgeti, mind tőlem vár utasítást. És en most veszem észre, hogy már erő vagyok, hatalom vagyok, zászlóaljnyi csapatom van.

A fáradt, lázas szavakból alig lehet összeállítani a szörnyű nap képét. A Fejér-különítmény elpusztult, egy része fogságba esett. Ezt már tudtam. A két reggeli támadásnál alig tudtak teret nyerni. S vesz

teségük siralmas. Hauer főhadnagy, Sós hadnagy elesett, Vargha és Szabó főhadnagy megsebesült. Rajtuk kívül még négy fiatal kadét meg zászlós pusztult el, közöttük Krizsanics meg Schmidt Imre, kilenc pedig megsebesült. Az ezredparancsnokról délelőtt óta nem tudnak semmit, helyette Veszprémy százados, ezredsegédtiszt intézkedett. Az ezred azért délig kitartott, akkor a szomszéd dandárt visszanyomták és saját ezredem váratlan lovas-rohamot kapott jobbról. Ezt ugyan Látrányi Miska a fél Szebenics-századdal kivédte, de attól kezdve egymásután újultak meg a támadások jobbról. A szárnyat egyre hátrább kellett vonni, a bizonytalanság mind nagyobb lett s egyszer csak lógni kezdtek az erősítésre bevetett dragonyosok. A többit elvégezte a sűrű erdő. Kapkodás, ziláltság, fejveszettség s egyszerre az a hír, hogy az oroszok már bekerítették az egész ezredet. Pákh, Leitner, Látrányi, Kiss főhadnagy, meg Pogány Tibor roppant erőfeszítéssel igyekeztek rendet teremteni, de a pánik már kitört s a pokoli zűrzavar végül is elsöpörte őket.

Irtózatos!

Hauer, Sós, Krizsanics meg a szegény lóképmű Schmidt! És az a négy ismeretlen kadét. Pedig azt mondják, úgy mentek bele a tűzbe, mint a lakodalomba.

Hirtelen megdöbbenő élességgel villan el szemem előtt a mandulás. A danei mandulás. Ó, azok a virágok is szinte énekeltek harsogó ifjúságukban. És azután egy szélroham... És hullott... hullott... a hamvas gyönyörűség...

Beleharapok az ajkamba s eltűnik a rengő, szélcibálta mandulás. — Hó! Itt vagyok Skobielka előtt, a szélmalom előtt s enyém az új hídfő védelmének a gondja.

Az úton még egyre jönnek a csapatroncsok. Hat löszeres meg géppuskás ló. És Rudner hadnagy. A

sötét Rudner. Sapkája nincs, a balkarján lobogó rongy a zubbony-ujj és rekedt, fáradt, hajszott, de a fegyvereit nyomban tűzvonalba állítja s lövészerért ordít.

Azután újabb csoport jön.

Már fönt van a holdkaréj.

Végül megérkezik Pákh százados Reiner Gusztival, Bauerral, Kis-Koczkással meg Szebenics főhadnaggal. Vagy húsz baka van velük. Pákh sántít, félsarkantyúja hiányzik.

Éppen csak, hogy jelentkezem nála s már mennem kell. A nevem kiáltozzák jobbról. A dandártól keres egy százados. Futok jobbra a krumpliföldön át. A jobbszárny helyzetét tudakolja.

Odamegyünk.

Valamivel hátrább rendeli Tatárt. És átkiabál a mocsáron. Valami lovas táboriőrnek kellene ott jelentkeznie, de senki sem felel. Káromkodva indul vissza.

A rajvonal lihegve ás, a front előtt csend.

Mire az útra érek, ott ül Pákh a tisztekkel az árok szélén. Ugyanakkor zörög felénk a szélmalom irányából Leitner főhadnagy is vagy félszázadnyi erővel. Ezek egészen Jezierczy-ig tévelyegtek s onnan vetődtek el a fehérváriak felé. És előkerült a 8. század fiatal főhadnagya is, akit még nem ismertem volt. Vagy ötven embert gyűjtött össze.

Pákh az úttól jobbra s balra helyezte el őket tartalékként. Alkalmassint már volt bent azóta a dandárparancsnokságnál is, mert amint utasításai-ból kiveszem, meglehetősen tisztában van a helyzettel.

Mihelyt meglát a holdfényben, felémsántít. Mindketten bicegünk. Azután tisztelgek s ő megölel.

— Ember vagy kadét! Ember vagy! — mondogatja egyre. És szeretettel szorongatja a kezem.

— Csakhogy a kapitány úr megvan! — örvendezem melegedő szívvel.

— De a zászlóalj, az én szép zászlóaljam! — sóhajt fel Pákh. — És az ezred. Az a pompás ezred. Hanem te nagyszerűen dolgoztál fiú. Aranyat, aranyérmet kapsz ezért fűzfám! Én mondom neked.

Ó, milyen jól esik mindez! Messze, nagyon messze csillog az a nagyezüst, Podhrányi nagyezüstje, meg az az arany, Pákh százados aranya, de a kapitányom megölelt! Nagy dolog volna, igen nagy dolog, ha megérhetném, hogy egy-huszonnégy órán belül történt két fegyvertényért nagyezüstöt s aranyat kapnék, ó, hogy kifeszíteném velük a mellemet; dehát addig még száz kérdés az élet, hanem — a kapitányom megölelt! Ez itt volt, most volt, ezt már senki el nem veheti tőlem. Köszönöm Tatár, köszönöm Széll, köszönöm Gölöncsér, köszönöm nektek, hűséges szürkék, köszönöm édes bátyáim!

Tíz óra.

Pákh átvette tőlem a hídfőt. Már nem vagyok zászlóaljparancsnok. Bauer Ernő a jobbszárnyra került egy összegyűjtött, erős századdal, a Szabó-szakaszt pedig Szebenics főhadnagy váltotta fel. A Tatár-járőr s a volt Heller-szakasz ismét visszakerült hozzám. S még vagy negyven ember. Ez most az én századom. Ez zárja az utat.

Csend. Csak az ásók suppognak s a kútrajáró kulacsos emberek csörömpölnek. A szegény, éhes szürkék mindjobban hallucinálnak ásás közben. Esküsznek, hogy hallják már a táborikonyhák nyikorgását. És fogadkoznak, hogy nincsenek már százötven lépésre sem. Hogy innét vannak már a hídon. Már Skobiélka utolsó házai előtt jönnek. Persze ez mind agyrém. Ha a pánik túljutott Gorochówon, akkor az ördög tudja, hol sikerül megállítani a konyhásokat?

Fázom, ásítok. A felelősség zöme legördült ró-

lam s én annyival zuhanok vissza a fáradságba és közönyösségbe, amennyivel kisebb a felelősségem. És megint érzem, szörnyen érzem az éhség kínját. Igen, itt a visszahatás. Elvégre nem lehet, igazán nem lehet a végletekig hajtani a testet. S hányadik éjszaka ez már, hogy nem alszunk? Ó, csak azért még ne hagyjon el az erő! Még kell, nagyon kell!

Ha leülök, vagy lefekszem, nyomban elnyom az álom. Nem szabad. Felkelek. Előremegyek az úton az elől lévő figyelőőrsökig. A holdfény csak itt-ott süt ki a felhősödő ég fellegárnyai közül.

Jobbról is, balról is még egyre hallani:

— Állj, ki vagy? — S utána a válasz magyarul, németül, csehül vagy horvátul. De most már inkább csak magyarul. — És rá az útbaigazítás.

Még mindig szivárognak.

Szót váltok a nyakig-beásott figyelőkkel. Nagyon kell vigyáznunk, mert minden perccel valószínűbb, hogy az oroszok jönnek.

— Résenállunk zászlós úr! S megcsiklandozzuk őket — biztat egy fiatal legény a szürkéim közül. Vállasnak hívják s örökké bolondozik. Remek kölyök.

Már éppen megfordulnék, hogy visszamenjek, amikor nagyobb csapat jön az úton.

— Hé, magyarok! — kiált valaki a sötétből.

— Miska, Látrányi Miska! — ujjongok vissza.

Félpere múlva már a bordáimat ropogtatja a létralábú hadnagy. Tíz szóval mondja el délutáni viaskodásait. Harminc emberével átvágta magát a kozákgyűrűn. S hozza a véres, tépett, holtfáradt harminc embert. Cigaretta sódor s hátbavág:

— No, fűzfa ezt megúsztuk. Bűvészek vagyunk. Hanem szegény Sallayt még délben vállonlőtték. Röhhögni se igen volt kedve, mert alighanem kampec a vállesontja. Ha ez így megy tovább, holnap fűbeharapunk, fűzfám!

— Németek jöttek, azt hiszem — mondom — talán fölváltak.

— Nincs annyi németje a világnak, hogy elég volna erre a fenechosszú frontra. Vagy ha van, mire azok fölvonulnak, addigra mi már alighanem alulról szagoljuk a violát. — No de szervusz, megyek jelentkezni a kapitány úrhoz.

... A harminc zörgő ember hátrabaktat az úton.

Röviddel később új csoport bukkan föl előlről. Hét csapzott hajú honvéd meg Takáts.

A kadét didereg. Sapkája nincs. Hebegve kérdezősködik. S aztán kocog hátra a hét emberrel.

Utána hosszú szünet.

A rajvonal lihegve ás.

Nagysokára még egy alak bomlik ki a sötétből. Valami terhet cipel.

— Allj, ki vagy? — kiált rá Vállas.

— Rátz hadapródjelölt — hangzik fáradtan a válasz.

S már itt van. Megáll, tántorog. Ember van a vállán. A feje, karja Rátz hátán lóg le.

— Kit hozol?

— Kürthy hadnagy urat.

Odaugrunk, lefektetjük.

— Nyaklövése van — liheg a kadét. — De nincs öntudatnál. Már jó félórája nem szólt.

— Szanitéc! — csendül végig fojtottan a kiáltás az egész vonalon. S valahonnét a Szebenics-század tájáról dobogva fut a sötét mezőn két ember. Egyiknek a vállán ponyvás, hosszú rudak.

Bontják Kürthy hadnagy zubbonyát. Aztán ráhajol az egyik; füle a hadnagy ingén. Csönd. És most föláll, tompán szól:

— A hadnagy úr — halott!

Valami belehasít a szívembe. Hidegen és élesen, mint a kés. De csak egy pillanatig tart. Utána

megint fából vagyok. Nem tehetek róla. Már kinőtünk az emberi sorból.

A két sebesültvivő elindul Kürthy Sándor holttestével s titkon, töredeazve száll utána az imádságom. De csak szavakat mondok.

Lépnék — és megbotlom Rátz Laciban. A kadét felül, sóhajt s rebeg valamit. A „Miatyánk“.

Később vele ballagok a kapitány úrhoz. S mi alatt botorkálunk a mezőn, elmondja, mi volt. Járőrbe küldték tíz emberrel a szomszéd dandárhoz. Az akkor már ingadozott, mert a délelőtti kozákrohamok egyre többet letörtek a jobbszárnyból. Rátz járőrét is se szó, se beszéd: vonalba dobták a bomladozó szárnyon. Ott viaskodtak délig. Akkor egyszerre rés támadt balról is, riadt parancsok rángatták őket jobbra, balra, előre, hátra s végül is: özőnlőtt vissza az egész front. Attól kezdve egyetlen riadalom volt az erdő. Vissza, vissza, nyugatra, mindig nyugatra, mert jobbról egyre szűkült a világ. Alkonyatkor egy tanyaházhoz ért, Tereszkowiec előtt. Dúlt pitvarában ott feküdt sebével a kis Kürthy. Mire szót váltottak volna: egyedül maradtak. A pánik elsodort mindenkit. S akkor vállára vette a hadnagyot s hozta, egyre hozta Skobielskáig.

— Hamar elment szegény! — dünnyögtem.

— Nem várt rá soká az anyja — sóhajtotta Rátz.

— Az ám — búsongott bennem a gondolat — alig másfél hete, hogy árva lett a fiú.

— Másfél hete? Négy napja, zászlós úr!

És egyszerűen hihetetlennek tűnt, hogy négy napja voltunk Ochlopówban, ahol a kis aktívra rázuhant a szörnyű távirat.

A rajvonal mentén haladtunk. Az emberek utánunk suttogtak. S mindegyre hallottam a nevemet. Szájról-szájra járt a híre, hogy én állítottam meg a szétbomlott frontot. S ó, bolondos hiúság! kisuhant a szívemből minden gyötrelem, a tagjaimból az ólmos

fáradtság s talán még a bicegést is elhagytam, csak hogy annál keményebb legényt mutassak.

... Éjfélkor kiürítettük a hidfőt.

Káromkodva hagytuk ott a féligkész árkot, mert ellenségnek híre-hamva sem volt.

Dobogva vonultak át a századok a Beziemmiénája hosszú fahídján Gorochowba. Először a fehérváriak jobbszárny-csapatai, azután a régi Róka- és Görög-zászlóaljok ronesai, végül a Pákh-zászlóalj.

Már csak az én népem állott utóvéden.

A fehérváriak utászszezada, meg egy árkász-különítmény, szalmával szórták meg a hidat és a töltés rézsüjének pilléreit. Utána nyomban petróleummal locsolták végig.

Egy órákor minket is hátravontak.

A gorochow-i parton Pákh várt.

— A dandár itt a mocsár mögött védelemre készül — mondotta. — A mi ezredünk itt a híd két oldalán, a fehérváriak tőlünk balra. A híd végén te állasz az embereiddel. Ügyelj, ez a legkényesebb pont! A te századod a legharcképesebb, nem érintette a pánik, nem is bizhatnám másra. Rudner két gépfegyvere is idekerül a szélső ház ablakaiba. Most bontatom a ház kerítését, hogy kilövésük legyen. Ellenségről egyelőre semmi hír, a hidat még épen hagyjuk esetleges további menekülők átjutása végett. Hajnali háromkor azt is felgyújtjuk.

— Értem, kapitány úr.

— Akkor hát: munkához! Beásni!

Asónk alig egy-kettő volt, mert a Doberdó sziklái hiábavaló lett volna, azóta meg nem kaptunk. Szuronnal, rohamkéssel piszkáltuk a földet. Hanem az úttest kőkemény volt.

Pákh látta a tehetetlen piszmogást, hátratelefonált a dandárhoz. Onnét ígérték, hogy egy szakasz árkászt küldenek hosszúnyelű szerszámmal. Addig hagyjuk abba a kilátástalan erőlködést.

Csönd. Ólmos fáradtság, kínzó éhség. A szürkék morogva hevernek az úttesten s a hídra merednek, ahol már csak a szappórfőhadnagy áll a holdfényben.

Hátul recseg a kerítés. Rudner hajtja az embe-reit. Kell a kilövés. Kivernek két ablakot, majd megbontják a tetőt is, mert az egyik fegyver előtt holttér maradna. Föl hát a padlásra.

S egyszerre végigfut a hír a vonalon: itt van-nak a konyhák! Bomlott nyüzsgés. Fokosnyéllel kell fékentartani a boldogtalan embereket, hogy mind hátra ne rohanjanak.

— Minden rajból négy ember hátra a konyha-kocsihoz!

Vad száguldás a csajkákkal, kulacsokkal. S egy perc múlva ordítás és szilaj verekedés zaja hátulról.

Rohanok hátra. Az utcafordulónál egy ház mö-gött elkeseredett dulakodás a tábori konyha körül.

Rekedten üvöltözünk Tatárral s végül csépelni kezdem a marakodó tömeget a fokosnyéllel.

Nagynehezen rend támad. A közénk keveredett más ezredbeliek bomlottak meg. De már nyugalom van. Csendben, sorjában megy az osztás. Gőzölög a forró gulyás s szédülni kezdek a kintől. De meg-fogom magam: először a legénység.

S akkor egyszerre vörös fény lobban föl elől, nyomban utána vad puskázás, ordítás és golyók csapkodnak a házfalakba.

— A hídhoz! A hídhoz! — harsogom s rohanni kezdek a híd felé.

De akkor már mindennek vége.

A lángrakapó hídon vakmerő lovasok robognak át karddal, pikával, a pillérek s rézsük lángjait lapossapkás oroszok locsolják a derékigérő vízben, két-oldalt zuhog a puskatűz és az úton és a kertekben, távol és közel esztétvesztve özönlik vissza minden.

Egy szemhúnyásig még állok az úton, ordítok a

szürkék után, de már nem hallok a hangom az éktelen orosz fegyverropogásban s a zengő „urrá-urrá!”-ban.

Még hallom, amint a konyhák csörömpölve száguldanak hátra, aztán valaki megrántja a vállam, egy másik a karom s már ragadnak vissza, hátra, sötétbe, ismeretlen falu házai között.

A hűséges Feri és Tatár Mihály . . .

— — — — —
Szürkül a hajnal.

Lihegve, nagyokat lépve sietünk. Messze már a híd. Innét is, onnét is előbukkan egy-egy ember. Az egyik közből kitántorog elcsigázott testtel Pákh kapitány. Sapkája nincs s csak félsarkantyú fityeg a csizmáján.

— Örültek! — lihegi. — Korán gyujtották a hidat. Az orosz vesztég maradt volna, mert még nem volt elég erős . . . De ahogy föllobbant a híd, sortűzet adott s erre szétmállott az egész szedett-vedett ezred.

— Most mi lesz? — kérdem.

— Megállunk az első dombon s arcot vetünk. Itt, ebben az átkozott faluban nem lehet összeszedni s kézbentartani az embereket.

Zihálva sietünk tovább. Kutyák vonítanak minden udvaron s emberek, asszonyok vinnyognak az ablakok mögött.

Az egyik házból ősz katona lép ki s pisztolyt fog ránk. A dandárparancsnok:

— Vissza! — kiált ránk. — Vissza a hídhoz! Vissza kell venni a híd végét!

— Igenis! — válaszolja Pákh, szalutál, pedig sapka sincs rajta s máris fordulunk.

Keserűen, szégyentől pirosuló arccal, halálraszántan loholunk vissza. Az egyik ház előtt gazdátlan karabély meg elszórt tölténytáruk. A fegyvert fölkapom, a töltényt zsebrevágom.

Most megdöglünk mind. Az utolsó maradékok. Két tiszt és tizenhét ember. Ember? — Dehogy! Hajszolt, éhes, riadt, dühös, életétféltő félállat.

A keresztutcánál, a forduló előtt megáll Pákh. Mutatja a térképét. Már látni rajta a vonalakat. A faluban is van egy mocsár. Azt kerüli meg az út, mielőtt futna a hídra. A keresztutca éppen az innenső szélén halad, úgy hogy arról tűz alá lehet venni a híd fejét.

— Öt emberrel odamégy, zászlós s a leggyorsabb tüzet zúdítod a hídra. Addig én a többiekkel fölszaladok az úthajláshoz s onnét oldalról megrohanom a kápolnát. Mert itt a híd végénél valami kápolna áll, a mellett a ház mellett, amelyben Rudner gépeit akartuk fölállítani.

— Igenis.

Érzem, hogy most azt kellene mondanom: majd én, majd én megyek a roham-csoporttal, de valami hitvány gyávaság megbénítja a nyelvem. Ó, milyen rongy az ember!

Pákh rámnéz, homályos, zavart szemmel s kezét nyújt. Megszorítom bátor, kemény kezét s reszkető röstelkedéssel érzem, hogy nem érdemlem meg.

És indulunk. Én jobbra, ő tovább a főutcán. Mellettem kocog a legényem, azután Tatár tizedes, Tatár Péter, Vállas meg Siroki.

Két perc múlva ott hasalunk a kis mocsár szélén az utca kerékvetői mögött, kinyitom a karabély zárócsapját s elsütöm a fegyvert. A kápolna körül nyüzsgés támad. És aztán vadul rángatjuk a dugattyúgombot, dörög-durrog a tűz, szakad rólunk a veríték és úgy tüzelünk, mint az örültek.

A kápolnánál ordító, kucsmás alakok kapkodnak, lovak ágaskodnak s rognak össze s egyszerre elő-

rohan balról Pákh hősies kis alakja és körülötte a maroknyi honvéd.

Nincs már dolguk. Hat vagy hét kozák lóraveti magát s észnélkül vágat át a hídon. Mire Pákh odaér: nincs már orosz a gorochówi parton.

Még látom, ahogy derék kis kapitányom felénk int s nyomban eltűnnek gödrökben, házakban, hogy félmásodperccel később megszólaljon a fegyverük.

Miénk a hídfő!

Ujjongani szeretnék a diadal hasonlíthatatlan mámorában. És futva kerüljük a mocsarat, hogy a kápolnához érjünk.

Am feleúton sárgahajtókás dragonyosfőhadnagy lovagol elénk és Starostawy felé parancsol. Valami bürüt emleget, hogy azt kell biztosítani. Térkép nincs, irány nincs, tarlókon, szántókon tévelygünk borús vigasztalansággal s végre eltévedünk.

... Délutánra egy tüzerütegnél bukkanunk ki. Lövegei tűzállásban, tisztjei nyomasztó bizonytalanságban. Az este vagoniroztak ki Stojanówban s egy hajtással jöttek ide. Nem tudnak semmit. De enni adnak. S falunk úgy, hogy a szemünk könnybelábad és rágóizmaink megfájdulnak. És van térképük. Gorochówtól délre vagyunk egy dombon. Mellettünk a stojanów—gorochów—tereszkowiec—lucki műút szalad le Gorochówba.

... Délután négy órakor bebotorkálunk Pákhoz. Ül a kápolnadomb lejtőjén, Reiner Gusztival meg Látrányival s a szuronyukkal kaparják eszmájukról a sarat. A Beziemmiennaja szélén pedig ott guggol s hever a rajvonat, néha-néha lövést váltva a túloldali muszkával.

Ahogy odaérek, vidám tréfával fogadnak.

— Szervusz fűzfá!

— Hol jártál fűzfa?

— Hova csábitott a muzsa, fűzfa?

És ölelnek, csapkodják a vállam és itatnak, etetnek. Van már bor, rum, kenyér meg szalonnal!

Tíz szóból megérttem, mi történt. Szebenics, Látványi, Bauer meg Rátz a harmadik határban összeszedtek vagy kilencven embert a menekülőkből s visszahozták őket. A dandár pedig harebavetett egy jámbor hadtápszászlóaljat. Ezek tartják most a frontot. Jobbról lóg a szárny. Ott Szebenics biztosít Takátssal meg a kis sárkányölővel. Valahol balra Leitner főhadnagy áll Horváth zászlóssal s még tovább — ha igaz — Pogány Tibor és Kiss főhadnagy a másik két zászlóalj roncsaival. Már csak ennyien vagyunk. Honti főhadnagyról nincs hír, Pintér hadnagy fogoly, Rudner eltűnt.

De azért röhögünk. Nyers, barbár örömmel örülünk az életnek. Mert már nem félünk. Mögöttünk már csakugyan vonulnak föl a németek: Linsingen generális Verdun alól jött hadteste.

Később balra ugrálok háztól-házig. Mert tulnarról egyre pattog az orosz puska. A Leitner-csoport egy gyümölcsösben hasal a mocsár szélén. Riadt lengyel parasztok gunnyasztanak mögöttük valami hevenyészett veremben.

Rábukkanok a kis Horváth zászlósra. Sápadt, szótalan. Rendes, jóruhájú kis alakja csupa árvaság. Már nem haragszom rá a kanziáni dologért. Teremtőm, hol van már Nanni? Micsoda irdatlan távolságban! Száz évet éltünk azóta. Hogy is haragudhatnék érte a szöke, szerény, kedves kis tanítóra.

Rászólok. Csak félperc múlva villan fel szemében az értelem fénye. A fül, a szem csigalassúsággal közvetít az agyig. Így vagyunk mind. Csak a bor izgatott életre kisidőre bennünket.

Halkan, szaggatottan felelget. De a lelke nincs itt. Jobbkeze a zubbonyzsebben, a tekintete üres. S az ajka akkor is mozog, ha nem beszél.

Nem értem.

De ahogy a zsebére nézek, egyszerre megvilágosodik előttem minden. A zubbonyzsebből, a csuklója alól kisujjnyi fagyöngysor lóg ki. Az olvasó. Azt morzsolgatja szegény, de oly fáradtan és gépiesen, hogy már rá se gondol.

Elköszönök tőle s visszabukdácsolok Pákhoz.

Alkonyatkor beborul az ég.

És este a hadtáposok átveszik a mi frontunkat is, mi pedig görnyedten, lélektelenül vánszorgunk hátra egy erdős dombra. A 241-es magaslatra. Akkor már zuhog az eső.

Sátortábor. Kis-Koczásnak nincs sátorlapja: be-kéredzkedik hozzám.

De előbb még századokat alakítunk maradék né-pünkéből.

Minden század csak negyven ember. A 13. század Leitner főhadnagyé, a 14. az enyém, a 15. Lát-rányié, a 16. Szebenicsé. Bauer Ernő az utolsó gép-fegyvert veszi át.

Azután: szerelvényt le, fegyvert gulába s már verjük csattogva a sátorcövekeket.

Végre fekszünk a nyirkos földön. Didergünk, de fekszünk. Az eső altatóan kopog a sátorlapon.

Am alighogy lehunyjuk a szemünk, felrángatnak.

Új ezredparancsnokot kaptunk. Az hivatja a századparancsnokokat.

Morogva, dühöngve mászunk ki az esőbe.

Barnahajtókás morva alezeredes vár ránk. Tisztelegünk egy villanylámpa fényében, az alezeredes tört németiséggel közli, hogy átveszi az ezredet, kezét fog velünk századparancsnokokkal s elbocsát.

Visszamászunk a sátorba.

Tíz perc múlva újra ki az esőbe: itt vannak a konyhák.

Forró, édes érzés.

És végre alszunk.

Álomtalan alvással.

Egyszer fölriadok. Kis-Koczkás sír álmában.

A sátorlapon kopog az eső s alattunk szivárog a víz...

XX.

*Levelet hozott a tábori posta,
Minden honvéd a magáét olvassa.
Egy legénynek a rózsája
Azt írta a rózsaszínű kártyára:
Ugy verekedj édes rózsám,
Hogy a cárnak ne maradjon kozákja!
(Bakanóta.)*

Esett.

A lejtőre vert sátor alján, apró ereken futott a víz s mi mégis aludtunk, kábult, ólmos alvással. Még a konyhások is alig tudtak lelket verni a táborba.

Végül mégis csak ki kellett mászni a sátorból.

Csak Kalányos, a cigány, aki megint az én századomba került, aludt még, mint a hulla. Hiába rázta a sátor-cimborája, meg se rezzent.

— Kejj föl füstös — riogatta — itt az ezredes úr!

A cigány aludt.

— Meggyütt idesanyád, kejj föl!

A fekete legény meg se moccant.

— Hej, hallod-e, szólogat a szép szeretőd!

Horkolás.

— Riadó! Riadó!

Semmi eredmény.

— Itt a menázsi, füstös!

Rendületlen hortyogás. Se rázás, se rúgás nem használt.

— Eriggy — lóditotta félre a hasztalan kísérletező honvédet Gölöncsér — majd én!

Azzal lehajolt a gyapjasfejű csoda-alvó füléhez s a légydongásnál is halkabban a fülébe súgta:

— Bognár Anti most lopja a konzervádat.

Vérszomjas párducként pattant föl a cigány:

— Ázs anyád, ázs anyád! — ordította körbevillanó szemmel. De hogy nyomban röhögni kezdett vagy húsz ember, röstelkedve vakarta meg gubancos, szalmatőrekes, tollpihés gyapját a füle fölött. Mert ebben a gyapjas hajban benne volt az utolsó hét minden gödrének, odujának, tyúkóljának színe, jellege és emléke.

Kanalasztuk a párolgó katonakávét.

De bármily forró volt, egy percre sem szüntette szakadatlan didergésemet. Mert rázott a hideg este óta. S egyre istentelenebbül. A legényem riadt szemmel tukmált rám bekecsét, köpenyt, pokrócot, már úgy lézengtem a táborban, mint egy bebugyolált beduin, de csak nem használt semmit. Szédelegtem, tántorogtam s olyan gyöngé voltam, akár a szopósgyerek.

— Füzfa, te bekaptál valamit — vigasztalt Látványi. — Amilyen marha szerencséd van, még hazakerülsz vele!

Délben új doktort kaptunk. Valami szemüveges, nyurga osztrák fiút. Bauer hozzám küldte, de akkor nem értem rá a nyelvtöltögetésre s á-mondogatásra, mert bevonult a XX. menetzászlóalj második fele. Két század pótlást kapott az ezred. Sárosan, cupogva caplattunk egész délután, amíg csak be nem osztottuk őket, maroknyi századainkba. Így valamennyire megszapordtunk. A századok 80—80 emberre erősödtek. Reiner Gusztitól hallottam, hogy az ezred megint 45 tisztt, 1047 puska. A Pákh zászlóalj: 11 tisztt, 364 puska. — Örület! Az ochlopóvi induláskor, amikor utoljára volt együtt az egész ezred a hadműveletek előtt: 90 tisztt s vagy 2000 puska volt a létszám. Ha leszámítom a két menetszázadnyi új pótlást, marad 31 tisztt meg vagy 600 ember. Ennyi jött vissza tegnap este az eddigi harcokból. A veszte-

ség tehát vagy 60 tiszt meg 1400 ember volt. Riasztó! Két zászlóaljparancsnok, nyolc századparancsnok s a seregnyi hadnagy, zászlós meg kadét. Számbavenni se lehet őket. Kaltenecker, Varga, Szabó főhadnagyk, Sós, Hauer, Kürthy hadnagyk — nincsenek többé, Fejér főhadnagy, Pintér hadnagy fogoly. Az öreg Honti meg Rudner eltűnt. Csak a mi zászlóaljunkból elesett Krizsanics, Iványi, Kürthy, meg a szegény lóképű Schmidt. Fogoly lett Fejér és Müller. Eltűnt Honti meg a sötét Rudner, megsebesült Sallay. S holtan fekszik Kónya őrmester, meg a kemény Széll szakaszvezető. És mennyien elpusztultak csak az én derék szürkéim közül is, irgalmas Úristen! Nem, nem szabad rájuk gondolni! Hiszen magam is olyan nyomorult vagyok!

Estefelé már csak víziószerű kábulatban vettem tudomást a tábor életéről. Három pokróc volt rajtam a sátorban, de azért dideregtem.

S megint hivatott bennünket az ezredparancsnok. Kulka nevű morva alezredes volt.

Akkor már elállt az eső s tisztult az ég.

Pákh sorra mutatott be bennünket. Mikor rámkerült a sor, Pákh meleg szóval dícsért s egyik legderekabb alantosának mondott — ó, örök emberi gyöngeség! — nyomban forróság lepett el. A hiúság is csodát tesz néha. Egy pillanatra úgy éreztem, semmi bajom sincs. Úgy kihúztam magam, mintha szobor lettem volna. Pedig olyan gyámoltalan voltam, akár a száronütött mákfej.

Kulka ezredes megveregette a vállam s továbblépett. Azután rövid beszédet mondott, de a szavai úgy csengtek, mintha valahonnét írtózatossá válnak. A sírban fekvő halott hallhatja így a sír fölött levők beszédét. Csak arra emlékezem, mikor arról beszélt, hogy az ezred megtette a kötelességét, az orosz offenzíva itt is megtorpant, büszkén veszi át e nagyszerű csapat parancsnokságát s reméli,

hogy ezután is méltók leszünk a régi becsülethez és az ezred vitézi híréhez. Végezetül közölte, hogy erős német hadtest érkezett Verdun alól, az veszi át a frontot, mi pedig, nyilván hosszabb időre tartalékba kerülünk Porwancze községbe.

Mikor szétoszlottunk s elindultam a sátor felé, egyszerre sötét lett előttem a világ...

Mire fölnyitottam a szemem, a sátrunk előtt feküdtem. Ingemet, zubbonyomat akkor gombolta be a doktor. És meghallottam Látrányi hangját. De azt is olyan messziről, mintha mérföldes távolságról szólt volna. Pedig mellettem térdelt s alig arasznnyira volt tőlem az arca:

— Ne félj fűzfám, — mondotta, — kutya baj! Hazakerülsz! S majd röhögsz rajtunk valami jóképű spítalban, hogy mi még mindig itt nyomjuk a gombot ezen a fene fronton.

Mosolyogni akartam, de vonaglott az ajkam. És akkor egyszerre magam előtt láttam azt a képet, mikor a sanct-danieli állomáson Kováts Pista hadnagy fölé hajoltunk s ugyanezt mondtuk neki. Tudtuk, hogy meghal s hazudtunk neki. És most, könyörülő Isten, most ugyanezt mondják nekem! Hát már nekem is meg kell halni? — Nem, nem, nem! — sikoltott bennem hangtalanul a megriadt életakarát.

De akkor már vittek a hordágyon s szekérre emeltek.

Elsuhant előttem Pákh kapitány mokány kis arca... Takáts megsoványodott, pelyhes képe... Koczkás szepegő, buksi feje... Bauer Ernő monoklija és tisztelgő, kesztyűs keze... a két Tatár hűséges szeme... Gölöncsér... a szürkék... és aztán dőcögni kezdett velem a kocsi. Az erdőszélen még egyszer megszorította a kezemet Látrányi s rámkialtott:

— Ne sárgulj fűzfa, annyi baj legyen!

A két Tatár meg Gölöncsér elkísérték még egy darabig. Végül ők is elköszöntek:

— Jószerencsét zászlós úr!

Csak a fejemmel intettem s aztán eltűnt szalutáló alakjuk az esthomályban.

Elnyikorogtunk a tüzerüteg mellett s már lefelé gurult a kocsi. Távol s közel fáklyák imbolyogtak: a németek építették tábori vasútjukat. Igen: ők így dolgoznak. S egyik zászlóaljuk a másik után vonult előre. És nehéz, kongó ágyúk egész sora gördült a front felé... És lövészer, megint lövészer, töméntelen lövészer. Valami csendes fájdalom nyilalt át rajtam. Ó, igen: most jönnek ők. Mi rongyos, ágrólszakadt magyar dandárok, maroknyi erővel, tűzéség nélkül, élelem nélkül, térkép és ásó nélkül, szinte csak pusztá foggal meg körömmel nekirohantunk az orosz tűzfalnak s véres cafattá mállottunk szét. S most jönnek ők, jöltápláltan, ágyú-csordákkal, lövészerrel meg élelmet ontó tábori vasúttal és — győznek. Ők győznek! A mi halottaink fekszenek ott elől százával az erdőben s a hadijelentés majd elmondja, hogy: *„birodalmi német csapatok a Styrtől délnyugatra is megállították az orosz offenzívát s állásaikat szilárdan tartják“*. Mi, magyarok elvérzünk, mindig elvérzünk, de a győzelem másoké. Osztrákoké, cseheké, németeké, csak a mienk nem. Mi csak rohamparasztok, haláljobbágyok, ároknapszamosok vagyunk, de a dühödt harcok után, roncsolt hekatombáink fölött mások teszik fejükre a babért. És nincs hatalom, mely megfordítsa fölötünk ezt a vérben s dacos hősiességben forgó szerencsétlen csillagzatot... Ó, keserű, átkozott magyar sors...

A legényem megfordult a kocsis mellett a holdfényben:

— Megálljunk, zászlós úr?

— Nem, nem, — dadogtam.

— Azt hittem valami baj van, mer nyögött a zászlós úr.

— Nem, nem, csak gyerünk.

A kocsi dőcögött. Dehogy is nyögtem az imént. Csak sírtam. Árván, panaszosan, gyerekmódra. A könnyeim hideg csíkja még ott reszketett az arcomon.

Elszégyeltem magam s másfelé tereltem gyötrő gondolataimat.

Haza, igen, csak haza. Nem akarok meghalni. Hiszen még semmit sem csináltam. Eddigi életem még csak pusztá készülődés volt. Szép, nagy, nemes, becsületes munkákra. S még csak hozzájuk se fogtam. Lehetetlen, hogy meghaljak. Hogy nyom nélkül elmenjek a földről. Hát mi vagyok én, kődarab, mely egyszerűen *lett* valamikor s hevert ok, cél, érzés, gondolat nélkül? Semmiért? Ostobaság! Én több vagyok az útszéli kőnél. Nekem még dolgom van a földön! Élve kell maradnom. Nekem még ne mondják a kegyes búcsúzó fronthazugságot, azt a stereotíp mondatot, amelyet én is annyiszor mondtam haldokló bajtársaimnak, valami kényszerítő hatalom nyomása alatt. Élni akarok.

... Barakok közé értünk. Tavalý építhették őket hadtápraktáraknak. S most dugig voltak trénnel. Kocsitelepek, lövészeres oszlopok szekérsorai sötétlettek köröskörül. És sürgött-forgott az éjszakában minden.

— Ehun van a mi ezredünk vonattelepe is -- dünnyögte a kocsis.

— Akkor álljunk meg! — mondtam.

— Hát... nem megyünk tovább? — fordultak hátra mind a ketten. — A hadosztály szanitétkolonnéjához köllene vinnem a zászlós urat. Ez vót a parancs.

— Állj! Megállunk! — ellenkeztem. — Itt maradunk.

Vacogott a fogam, de azért leszállottam s betámolyogtam a tréntisztünkhöz. Szállást kértem

tőle. Új ember volt, de mintha már láttam volna valahol. Régen, nagyon régen. Akkor nem főhadnagyi ruha volt rajta, mint most. De most nem jutott eszembe semmi.

Kelletlenkedett egy darabig s unszolt, hogy hajtassak tovább, félkilométerre van a hadosztály-egészségügyi intézet, de én csökönyösen ismételtetem, hogy itt maradok.

Láttam, hogy sajnál is, bosszús is, de végül mégis adott helyet valami baraksarokban, törött málhanyergek s üres lövészeres ládák között, egy marék szalmán.

Aztán belémdiktált egy kulacs rumos kávé t s ment a dolgára azzal, hogy reggel majd a nyakamra küld valami doktort, aki hazaparancsol, mert mégis abszurdum, hogy ekkora lázzal itt csökönyösködjem a trénnél.

Feri rámvetette minden ruhánkat-rongyunkat, a rum végkép elkábított, a homlokom gyöngyözni kezdett, forróság vett körül s a bizsergető melegben elaludtam, a sóhajtvá kuporgó gyerek mellett.

Csak egyszer ébredtem föl éjszaka. Ügyefogyott férfitenyér pihent egy pillanatra a homlokomon. Aztán szorosabbra bugyolálta a nyakam körül a köpönyeget, lehúzta a csizmámat — hetedik napja először — valami forró téglát támasztott a talpaimhoz s betakarta a lábaimat. Akkor már merő víz voltam, de az a forró valami ott a talpamon csodálatosan jól esett.

Futó képek ... arcok ... édesanyám ... a testvéreim ... Nanni ... Szebenicsné ... harangszó ... és virágok ... hamvas mandulavirágok ... rengeteg virág ... még a fák alja is terítve volt velük ... és azután csönd ... sötétség ... semmi ...

Reggel felé fölnyitottam a szemem. A fejem nem

zúgott már, de oly gyöngé voltam, hogy úgy éreztem: már nem is e földön vagyok.

A legény megrezzent s fölém hajolt.

— Hogy tetszik lenni, zászlós úr?

— Kutyául.

Forró kulacsot nyomott a számhoz. S én ittam, ittam az édes, meleg életet. Homályos emlékek támadtak fel bennem s már a kulacs végén jártam, amikor rájöttem, hogy mit iszom. Tej volt. Ó, boldog béke áldott itala! Tej! Millió éve nem láttam. S most ömlött belém melegen, szeliden, mint a tápláló anyamellből, hogy szinte könny szökött a szemembe.

Aztán kivitettem magam a barak elé, a napra.

Ha már meg kell halnom, hadd lássam még egyszer a sugár, a fény örök édesanyját. Rá akartam hunyorogni, ha vaksin is, káprázva is, hogy még egyszer utoljára végigöntsön, mielőtt rámborul a sötétség. Búcsúzni akartam tőle, aki az egész világot látja. Aki most ezernyi sugárral simogatja távoli hazámat, végigaranyozza a Dunántúl felejthetetlen lankáit, a Balaton harsogó kékjét, azután a szülőföldemet, meggyerekkorom dajkáló falucskáját ott lent Somogyban; megcsillogtatja a pesti ablakokat, a Nagykörút villamosait s besüt, bizonyosan besüt az anyám ablakán is, hogy dalba kezdenek tőle a kanárimadarak a fali kalitkában. És látja azt a szelid kis öregasszonyt, aki éppen ilyenkor tipeg a kalitka elé, hogy megetesse apró, hűséges énekeseit. Az utolsó kis lényeket, akik megmaradtak neki a régi, vidám lármas hadból, mikor a gyerekek, az öt fiú, már sorra kirepültek viharba, bajba, vérhullásba.

Búcsúztam a naptól s üzengettem a sugarakkal.

Süss rájuk, édes öreg Fénygolyó! Mi meghalunk mind, távol, elhagyottan, de te süss melengetőn és szakadatlanul minden otthoni rögre, hogy sohse lészen sötétséget a mi földünk, a mi népünk!

Búcsúztam a naptól.

— — —

És este talpraállottam.

Szereltettem a legényt.

— Megyünk fiam az ezred után. Már meggyógyultam.

A fiú úgy nézett rám, mint valami eszelősre. Könyörgött, rimázkodott, okoskodott, de végül mégis zörögni kezdett alattunk egy kenyeres szekér a front felé, Porwanceze irányába.

Hívtak, ellenállhatatlan erővel húztak előre a — szürkék. Az én szürkéim. Rongyos, szőrösarcu, horpadthasú, lyukashakancsú, de villogószemű szürkéim.

— — —

A századot visszakaptam Horváth zászlóstól. Rátz Laci volt az egyetlen beosztott kadét. A többi szakasz élén: altiszt. Tatár, Gölöncsér meg Szabó. A régi szürkék hajrázva örvendeztek s a tisztek majd szétszedtek. Déltől estig itattak, ölelgettek. S volt dinom-dánom, mert bolondító öröm volt, hogy egyáltalán élünk.

Estére jött meg a híre, hogy megtalálták Rudner hadnagy holttestét. Annak a háznak padlásán feküdt, melynek tetejére a géppuskát igyekezett fölcipeltetni. Ott kapta szegény a halálos fejlövést.

Szegény fiú! Jól sejtett! Sohase hitte, hogy hazakerül valaha. Sötét arcát, ferde száját hát nem látjuk többé. Katonahalál! — Aldott legyen emléke!

S estére előkerült valahonnét a tréntől a páterka hegedűje is.

És zengett, sirt a négy húr. Beteg voltam, fájt minden szó és minden korty, de azért velük voltam. Kilelt megint a hideg, de ittam rá. Mert ahányszor szökni akartam volna, rámcsapott Látrányi:

— Itt maradsz fűzfa! Ha olyan marha voltál,

hogy visszajöttél, akkor itt maradsz. S igyál, mert ez gyógyít!

Hát énekelt az egész banda.

Különös szerzet volt a front népe. Árvább, keményebb sorsa nem volt a földön senkinek, mint neki. Fáradtság, éhség, szél, hó, sár, eső, hőség mind az övé volt szakadatlanul. És a vérhullatás meg a halál. És mindabból a jóból, kényelemből semmi, amit az ember évezredekken át megteremtett az élet szebbétételére. S lám: mégis, mihelyt egy pillanatra föl szabadult a véres napszám alól, úgy örült, hogy kiforgatta volna sarkaiból a világot. Amiként hogy a sáros úton agyonhajszolt igáslónak is nyomban paradicsomi állapot: mihelyt nem csattog hátán az ostor. — Akkor tanultam meg, ott kint, hogy színboldogság nincsen. A boldogság csak viszonylagos állapot. Rockefellernek nem boldogság, ha tündérekastélyt kap ajándékba, de Tatár káplár félnapig újjongott, mikor odaadtam neki régi angol pipámat. — Odakint megbolondulni való öröm volt, hogy ha nagynéha levethette a csizmáját az ember s ágyba dült. És egyetlen óra, amelyben elhalkult kissé a harc: olyan tökéletesen boldoggá tette az embereket, hogy abban a pillanatban nem éreztek egyéb vágyat.

Mindezeket s vele talán a legbölcsebb filozófiát pedig egyetlen mondatba tömörítette a létralábú hadnagy:

— Pofázz testvér, mert pitykegomb az élet, de éppen azért gyönyörű!

...Késő este rátévedt Rátz Laci vonója a babonás áriára. A bűgő, sejtelmes, vágyakozó dalra. Cavaradossi dalára. Beléborzongtam s megfogtam a fiú karját:

— Ezt hagyd páterka! Ez rossz ómen idekint.

Ám Látrányi közbecsattant:

— Játsszad!

— Miska, ne! — kértem őt.

— Játsszad! — rikoltott újra a kadétra. Aztán hozzámfordult:

— Bolond vagy fűzfa. Hiszen ez csak a mi örűlt-ségünk. Butaság az egész. Mások nem is sejtik a babonáját. Gyönyörű ez. Azért is, hadd szóljon!

És rákezde ő is. Csontos ádámsutkája hol eltűnt kopottesillagú gallérja mögött, hol meg felszökött az álla alá.

Harsogott, zengett a hatalmas hang. Nem volt abban szépség, csak erő. És mégis kijajdult minden kín, forróság és epedés a dalból.

„...Száz mámoros csókra olvad össze ajkunk
Míg izzó kézzel lefejttem bűvös válláról a fátylat
Nem tér többé vissza üdvöm, álmom.
Az óra elszáll, síromnak éje rémít,
Síromnak éje rémít.
Meg kell halnom, bár úgy vágyom élni!
Ugy vágyom élni...”

Igen: ez a három utolsó szó volt minden értelme és rezdülése halálunkszánt, fiatal életünknek.

Borzongtam. (Hát még ha sejtettem volna, hogy utoljára énekelt akkor a „vas-hadnagy” — Látrányi Mihály!)

Végül abbahagyta. Rámfordította italtól fátyolos szemeit s a vállamra csapott:

— Minden úgy van jól, ahogy van, fűzfa! A fő az, hogy ne sárgulj sohase. Ne sárgulj fűzfa, én mondom, szürke a parolid! Hát tedd rá!

És rátettük.

Elnéztem akkor a fiúkat. Ugyan megnyúzta őket a háború. Csontosak voltak és megviseltek. Rátz Laci szép arkangyalfeje még férfiasabb lett, szemei mélyen ültek gödreikben s valami kifejezhetetlen mélység csillogott bennük. De más volt a szeme Takátsnak is. El-elmerült révedezve, hogy azután annál vadabbul törjön ki a kedve. A kaca-

gása rekedten, idegenül hangzott. És meglappadt a kis-Koczka pufók, rózsás arca is. Jaj bizony, alig ismert volna rá az anyja. Bauer, az elegáns Bauer most is keztyűsen ült ott s a monoklija ép úgy csillogott, mint valaha a pozsonyi korzón. Az utolsó menettel kijött: Szöllősy Zoltán zászlós és még vagy két kadét. Már csak ezek voltak vasaltak, gyüretlenek a bandában.

Éjfél előtt német sebesülteket vittek át a falun. Ők mesélték, hogy az újonnan alakult Falkenhayncsoport holnapra befejezi felvonulását s előretör Gorochów-Mirków vonalából Luckra. Az orosz különben erősíti vonalát a Beziemmiennajától keletre s a Janin-majorig előrehúzott egy úteget. De betyárul hencegtek a németek, hogy ők majd ellátják a muszka baját.

— Antul jobb! — örvendeztünk s tovább tartott a zshivaj. Csak én éreztem magam kutyául. El is botorkáltam egy óvatlan pillanatban a szállásomra s ledültem az egyetlen lakható szobában. A konyhában riadt lengyel parasztasszonyok csucsujgattak valami angolkóros kis gyereket.

Hajnalban csapatok vonultak el a front felé. Először csak egy járőr. Megismertem benne az öreg Bakonyi tiszthelyettes káromkodását. Utána a Szebenics-századot meg Leitner bandáját verték föl. Végül átmasirozott a falun a fehérvári ezred is.

És reggelfelé hatalmasan dörögni kezdtek a német ágyuk.

S e dörgésből kábultságomban egyetlen roppant melódiát hallottam egyre kizengeni.

A háthorzzongató dalt.

Cavaradossi áriáját...

XXI.

*Este, este, este akar lenni,
Barna kislány haza akar menni.
Hazamenne, de nincs kísérete,
Muszkaföldben van a szeretője.*
(Bakanóta 1914-ből.)

Ezekre a napokra már csak homályosan emlékezem. Mint valami összekúszált álomra.

Másnap újra vonalban voltak a fehérváriak. Azután tőlünk az I. és II. zászlóalj, meg a mi Leitner- és Szebenics-századunk.

Mi többiek Markowiczbe vonultunk dandártartalékba.

Szakadatlanul dörögtek az ágyúk.

Félnapig lógtunk Markowiczben s aztán rángatni kezdtek bennünket. Mert a támadás úgy neki lódult, hogy alig tudtuk nyomon követni.

Dél előtt tíz órakor kiverték az oroszokat a Janin-majorból, délre Jezierczyből. Ám a veszteség egyre nőtt. Szöllősy elesett, egyik új kadét haslövést kapott...

Füst, por, mennydörgés és hajrá!

Akkor már szakaszonként szedtek szét bennünket. Kis-Koczkás hatvan oroszot fogott el, Rätz meg Takáts pedig gépfegyvert rohantak meg és zsákmányoltak.

Valami vad, lelkes düh remegtette a szürkéket is, mialatt izgalommal figyelték a harcot.

Délután négy órakor tűzberendelték Látrányi utolsó két szakaszát.

S végül az én félszázadomat.

Úgy robogtunk át azon az átkozott erdőn, mint az eszeveszettek. És délután ötkor megint ott voltunk azon a szörnyű erdőszélen, ahonnét néhány nap előtt hasztalan erőltettük a támadást, az istenverte 265-ös domb ellen.

Az a domb most is ontotta a tüzet, de az emberekkel nem lehetett bírni. Messze balról német gránátosok meg a testvér-zászlóaljaink „nyomták a gombot“, emitt a Pákh-zászlóalj, jobbra a feherváriak. Tatár, Gölöncsér úgy mentek előre, mint a sárkányok. Pedig a domb előtt három utóvédállást is próbált a muszka. Hol itt, hol ott zengett föl a rajta s magyar meg német dühös versengéssel vágtatott előre... Alig, hogy levágódtunk valahol, már megint ordítani kezdték:

— Föl! Roham! Rajta!

És zengett hosszan, elnyújtva a jászok szilaj rohamkiáltása. Szakadatlanul zengett. És a széles, lapos lejtő tele volt sebesültekkel.

Hat órakor Látrányi meg Rátz rohamtávolságra ért a főállás elé. A német tartalékok zihálva, dobogva törtettek melléjük s közéjük. Mert akkor már összekeveredett minden.

Ám mielőtt még fölpattantak volna a németek s mielőtt kilihegtem volna magamat én is, fölugrott arra balra Látrányi Mihály, nyomban utána Tatár s roppant erővel előreragadták a megritkult vonalat. A dombról vadul, kétségbeesetten dadogtak a gépfegyverek, hörgés, üvöltés, szitok, zuhanás, vér... bukdácsolva ziháltam utánuk, aztán elakadt az orosz géppuska — és Tatár tizedes diadalmasan emelte magasra forró karabélyát az orosz mellvéden.

Ez alatt az egyetlen nap alatt vagy tíz kilométerrel nyomtuk hátra az orosz!

Ma már alig emlékezem ezekre.

Mert beteg voltam, kábult nagyon fáradt és fájt,

kimondhatatlanul fájt a szívem. Úgy éreztem: semmi közöm e dühös és véres diadalhoz. A századok szinte rajokra szétforgácsolódva verekedtek s más csillagok támadtak. Egy régi legendás csillag: Látrányi hadnagy izzott föl tündöklő fénnel... S az újak: Rátz László, Koczás Árpád, Takáts Elek hadapródok. Az ő nevüket emlegette a véres had s a szürkék, az én szürkéim megigézetten fordultak feljük. Mintha én már nem is éltem volna. Úgy éreztem, hogy a leghitványabb én vagyok az egész világon. Kábán, üres fejjel támolýogtam az orosz állásban, merevszemű muszka halottak s nyögő sebesültek között, mialatt Látrányi messze elől űzte a futó ellenséget. És a szürkék szeme az orosz meg német halottak csizmáit mustrálgatta vágyakozó, műértő tekintettel.

Távolodó harc, zürzavar.

Az összekeveredett embereket rendeztük kiáltozva. Mindenki ott futkosott jobbra-balra az árokban s az árkon kívül. Pákh kapitány, Reiner Guszti, Kulka alezredes meg a század- és szakaszparancsnokok egész raja. Haj, a telefonügy, az ostoba telefonügy. Az összevont század-telefonjárőrök átka!

Ha Látrányi nincs ott elől s az orosz visszaesap, kerge nyájként terelhetett volna bennünket fogásba. Mert senki sem tudott semmit. Egymást kergették a tájékozatlan parancsnokok.

Magasan járt a hold, mire rend lett.

Később, mikor már a konyhák is kijöttek s elcsútlult a csajkákat kanalazó rajvonal, Takáts Elek csörömpölt át az árkon. Járőrbe ment két rajjal. Szebenics főhadnagy is elől volt már a 265-ös domb keleti lejtőjén, előőrsön.

Csönd. Csillagos ég. Messze, keleten egy-egy halk pikk-pakk s azontúl lángolva égett két község: Kol. Jadwinowka és Kol. Sofiowka.

Az emberek fegyverrel a kézben hanyattfeküd-

tek az árok mellvédjén s aludtak. Csak a sebesült-vivők imbolyogtak a homályban s szólogatták a nyöszörgő sebesülteket a széles mezőn.

Éjfélkor bevonult fáradt népével Látrányi. Hét kozákot s négy lovat kísérték szuronyos magyarjai.

Hallottam, amint felőlem érdeklődött, de oly gyöngé voltam, oly álmos s úgy fájt a szívem, hogy felelni sem tudtam rá. A szürkék meg csak róla beszéltek kifogyhatatlan bámulattal. Ez fájt oly irgalmatlanul. Ó, nem Látrányi dicsősége! Hanem az én gyöngeségem, hunyó hírem, nevem. S a szürkék hűtlensége, akik előtt egyetlen dolognak volt csak becsülete: a férfi-keménységnek. S akik a kardforgató barbár ősi ösztönével fordultak mindig a legvitézebb férfi felé. Ugyanakkor pedig a primitív lélek egyszerű és egészséges könyörtelenségével feledkeztek meg a hitványabbról. Mert az erő meg egészség törvénye mindig brutális és irgalmatlanul érezteti a maga Tajgetosz-elméletét.

Úgy fájt megtépázott büszkeségem, hogy jobban éreztem kinját, mint egész lázas nyavalyámat. Mert nincs nagyobb gyöngeség a hiúságnál!

Hajnalra lucskosak lettünk a csatakos harmattól.

Ezekre a napokra már alig emlékezem...

Pirkadatkor heves puskázás hallatszott előlről. A Szebenics-század meg a Takáts-járőr kaptak össze orosz különítményekkel. Rövid időre rá riadt oroszokat kísérték hátra villogószemű kunok. S azután Takáts Eleket hozta vissza két embere. Tüdőlövést kapott és olyan sápadt volt, mint a halál. Letették a mellvédre. S mialatt szanitécért kiabáltak szerte, odatámolyogtam hozzá.

— Mi az hékás, — évődtem vele hazúg-vidáman, — sebet kaptál?

— Kutyául vagyok zászlós úr, — nyögte a szegény kazángyomrú, kékülő szájjal.

— Ebbsont beforr, oda se neki! — vigasztaltam.
— Te már kitoltál a háborúval. Most hazamégy, befekszel valami jóképű spítálba s röhögsz, hogy...

Elhallgattam. A stereotip frontbúcsú megfagyott az ajkamon. Másképp folytattam:

— Találkozol majd seviottal is.

Gyöngé mosoly vonaglott a száján.

— Szegény Márkus! — lehelte.

És akkor elmondottam neki Heller üzenetét.

A sápadt fiú hallgatta, hallgatta s lassankint gyöngé, véres hab turódott ki a szájaszélein. Elszorult a szívem, hát annál inkább lotyogtam. Heller Márkus történetébe kapaszkodtam, akár fuldokló a szalmaszálba.

— Derék fiú volt... a Márkus — sóhajtott a alig hallhatóan a kadét.

Többet nem beszéltünk. A szanitéckáplár kötözni kezdte, aztán fölkapták a hordágyat s elindultak vele azon az úton, amely mellett Széll szakaszvezető sírja domborodott. Ott lejjebb, valahol az erdő szélén...

Már nem fájt és nem hökkentett meg semmi. Fából voltam s úgy gondoltam arra, hogy mindnyájan meghalunk, mint valami nyugalmas befejezettségre.

És akkor újra kezdődött a tegnapi hajrá!

Kulka alezredes rekedten diszponált a dombtetőn, a mellette hasaló zászlóaljparancsnokoknak, mialatt körös-körül fehér pára feküdt a rétek és erdők fölött.

Azután Pákh hívott össze bennünket. Már csak Leitner főhadnagy, Látrányi, Bauer, Rátz meg én voltunk ott a régiek közül. Szebenics főörsön állott kis-Koczrással.

Pákh, derék kis kapitányunk! Elmulthatatlan szeretettel gondolok rá most is.

Meleg, barna szemei mégegyszer végigsiklottak

rajtunk régieken, majd az új kadétokon, azután elkomolyodtak s intézkedni kezdett:

— Ellenség: Tereszkowiectől keletre — Kol. Dabrowa nyugati része — Kol. Pustomity keleti széle vonalában. Hadosztályunk folytatja támadását a jobbról Tereszkowiec—Kol. Czerny-las—Ternki vonallal, balról Kol. Pustomity—Skurcze—Bojutin vonallal határolt sávban. Elérendő cél: a Ch. Mihailowka—Skurcze—MH. Sadow vonala. — Ezredünk a hadosztály balszárnya. Zászlóaljunk a németekhez csatlakozik. Tűzvonal balról-jobbra a 14., 13. és 15. század. A 16. század az előőrsvonal átlépése után tartalék a közép mögött. Gépfegyverek a Látrányi-századnál. Lőszerlépcsők, segélyhely egyelőre itt, később a gorochów-pustomity-i úton előrébb. Lövésszert kiegészíteni, az erdőben összeköttetésre ügyelni. Óraigazítás. Most hat óra tíz perc. Nyolc órakor indulás. Köszönöm.

Ez volt az utolsó rendelkezés.

Tisztelegtünk s mentünk a századokhoz.

— Föl a fő, fűzfám és ne sárgulj! — búcsúzott a gémlábú.

A szürkék német és orosz csizmákban feszengtek, „mer’ hogy a szegény német meg muszka tezs-vér úgyse zsirozná őket többet. Oszt igen csak pászentosak is.“ Évődtek, pipáztak. Csak Tatár Péter volt komor.

És reggel nyolckor taposni kezdtük keletnek a mezőket, kukoricást, rozstáblákat és az erdőt. Kilenc órakor Rátz szakasza váratlanul orosz táboriőrsre bukkant. Megrohanta s rövid harc után meghátrált az orosz utóvéd, Kol. Pustomity égett házai között is. Azután újra erdőben ropogott-dobogott előre a rajvonal.

— Előre! Előre! Összezárkózni! — zengett az erdő s a szürkék villogó szemmel törték át magukat a sűrűn. Lihegve, neki-nekifutva tudtam csak velük

lépést tartani, mialatt hol itt, hol ott pöröltek össze a fegyverek.

S ebben a ruhatépő, szerelvényszaggató hajszában megrengett a föld. Haragos morajlással dördültek meg mögöttünk az ágyúk, hogy előreküldjék vonító gránátjaikat Pustomity, Bludów és Kcl. Siofowka boldogtalan falvaira.

Ó, milyen léleknyugtató zene volt most ez! Erőt adott ez a haragos ágyúszó. A mi ágyúink szava. Német tarackok és magyar tábori ágyúk orgonabúgása. Az erő, a hatalom szimfóniája. Amelyet hiába vártunk az elmúlt szörnyű napokban, mikor olyan árván, magunk erejére hagyottan, próbálgattuk a 265-ös dombot, míg csak el nem véreztünk.

Most? — Most betyárosan és hencegve törtetett előre a front. Az ifjúság hetyke mámorában, amely nem gondol többé apjára, anyjára, sorsra, halálra s amely győzelemre éhes szuronyaival szíveket keresett minden bokor mögött.

Délre kikeveredtünk az erdőből, sárga rozstáblákon gázoltunk át, majd széles mocsár állta utunkat. Azon túl feketén füstölt Bludów, balra pedig Pustomity.

Jobbról a Leitner-század meg valami időközben tűzberendelt két menetszázad még szuronnal rohant a 242-es dombnak, de mi már ott lapultunk a mocsár szélén tehetetlenül. Tipródtunk, gázlót kerestünk — hasztalan. A német szomszéd is káromkodott s aztán elhúzódott balra.

Látrányi átfutott hozzám:

— Ittrekedünk, fűzfa, ha csak balról meg nem kerüljük a mocsarat.

S mert parancs nem jött, a muszka meg a túl-
nan levő dombról belénkpettyegetett már gépfegy-
verrel is, kerülni kezdtük balfelé a mocsarat. Elő-
ször az én bandám húzódott gyöngye orosz tűzben
balra, azután Látrányié s utána a többi. Akkor már

elért Pákh meg Kulka alezredes parancsa is, hogy kerüljük csak a mocsarat Pustomity felé.

Korom, égettszag és füst, fojtó füst. Ég a falu. S az égő falu tulsó felén, dúlva gázol a német.

A falu szélén, ahol megszűkült a mocsár: átdobogtunk egy rossz bürün.

— Rajvonal! Rajvonal! — ordítottunk szerte. Futva húztuk szét a századot északnak s rendre fejlődött harchoz immár az egész ezred. Ezred? Talán hétszáz ember.

Előttünk megint hosszú dombhát. Rajta árva szélmalom. S a dombháton és előtte egymás mögött: hevenyészett orosz támpontok. Most minden csi-petnyi ész azt diktálná, hogy megállni, rendezkedni. De már senki sem gondolkozik. Telefon nines, a parancsnokságok még a bürü előtt tipródnak, ránk meg zuhog a tűz. Egy ideig lapulunk. Gölöncsér balra bukdácsol, hogy összeköttetést teremtsünk a németekkel. Lóg mind a két szárny.

És most fölpattan a hosszúlábú Látrányi, üvölt egyet, utána fölugrik a megveszekedett Tatár, mögötte a bátyja s kétszáz lépés széles frontban rajtázva vágta a rajvonal a dombhát ellen.

— Megőrültek, megőrültek! — lihegem s utánuk ügetek a balszárnnyal. Látom, ahogy szuronnal piszkálnak bele az első támpontba, ritkulnak, hullanak, de már át is ugráltak az árkon. Bauer végig-söpri gépeivel a bürü mellől a második támpontot s amazok bögve rajtáznak neki. S elől, mindig elől Látrányi a gémlábaival, aztán a két Tatár... a szürkék fele elnyult karéjban... s messze jobbra Rátz egy maroknyi haddal.

Hét támpontállást gázolnak le, mert alighogy elértek egyet, már újból vonít a „rajta“ s mennek, mint a megháborodottak. Azok is valósággal, mert ez már nem szabályos harc. Az ezred tíz darabban, szakaszokra s rajokra tépve hömpölyög előre, de

nem tud lépést tartani velük. Hol van itt már a gya-
korklótér harci fegyelme? Ezek már nem katonák,
csak hadinép. Bulcsú vagy Lehel fanatikus, száguldó
magyarjai, akik ma letapossák az eleven poklot is,
vagy porráégnék önnön-tüzükben, mint a szikrázó
meteor. Örültek, bolondok, zabolátlan vademberek,
de — hősök. Különbek, ezerszer különbek nálam nyo-
morultnál, aki úgy vonszolom magam utánuk, mint
egy tehetetlen rongydarab, amely diadalmas bakan-
csaikhoz ragadt.

...Fönt lihegünk a dombélen a szélmalom tövén.
Harc nélkül jutottunk föl, mert a balszárnyon ma-
gától ment vissza az orosz. S fönt vannak az ezred
foszlányai is. Csak Látrányi vadul elöl, immár lent a
túlsó lejtőn s betör Bludówba is. Füst, por fegyver-
zaj, viaskodás...

És mi fönt zihálunk a dombélen. A véres, legázolt,
nyöszörgő orosz főállás mögött. És nézzük, düledt
szemekkel nézzük Látrányi Mihály rettentő csatáját.
Néha félrelendül az égő falu fekete füstje s kivillan
a maroknyi nép. Az orosz kiverte őket a házak kö-
zül, de újra nekifordulnak. Háromszor rúgtatnak
neki, de végül is szivárogni kezdenek hátra... Már
jönnek vissza... alig huszan maradtak... Valakit
támogat két ember... Látrányi még él... Tatár is...
Vissza-visszafordulnak s állva lönek bele a faluból
kigomolygó sárgaruhás tömegbe.

Hanem most a falu mellől is sűrű csoport rohan
Látrányiék oldalába.

Azok is oroszok!

Egy pillanatra megdermedünk, majd Bauer föl-
kapja a gépfegyvert, egyik embere levágja az áll-
ványt más pontra, rácsapják a csövet s a monoklis
hadnagy lázas kézzel rángatja bele a hevedert.

Hó! Addigra késő lesz: elfogják Miskáékat!

Forró vérhullám önt el, fölugrom a szélmalom
tővétől, mögöttem nyole-tíz szürke, kifordulunk a

frontból s félőrülten hajrázunk le a lejtőn. És durrogtatunk bele az orosz sűrűjébe. A földszínű tömeg megtorpan a tűzre, Látrányiék egérutat szereznek, Bauer masinája kalapálni kezd s a muszka csorda szétugrik.

Öt perc múlva közénk zuhannak Látrányiék s percekig zihálnak lélektelenül. Behozzák Rátz Lászlót is. A balvállra rones. Sebes kézzel kötözik s aztán viszik hátra.

És akkor csöndesedik a harc. Az orosz a faluszélről puskázik...

Leitner főhadnagy is megsebesült.

Tatár a bátyját keresi. Nincs sehol. Ott eshetett el Bludów szélén.

...Délután elesik Bakonyi tiszthelyettes a II. zászlóaljtól.

Képtelenségnek tűnik. Bakonyi! Akinek eddig sohase esett baja, akit nem fogott a golyó.

De már föl se szisszenek. Nincsenek se érzéseim, se gondolataim.

Később parancs jön valahonnét, hogy: vissza.

Hihetetlen! A dombról a völgybe? Feladjuk ezt az állást? A 254-es magaslatot?

Káromkodunk, de már húzódik is vissza a jobb-szárny. Keserűen bandukolunk le mi is. Azt mondják: lóg a két szárny s köztünk meg a németek között orosz erők vannak.

Öt órakor megint lent vagyunk mind s a földet túrjuk, mert a feladott dombról egyre erősebben lő az orosz.

Átkozott zürzavar! Senki sem tud semmit s mindenki ordít. Száz különböző parancs és nem történik semmi.

Végre német sisakok tűnnek fel balról meg mögöttünk. A csatlakozás helyreállott. És meg is sürítették a mi vonalunkat.

Hat órakor parancs, hogy: előre! Vissza kell

venni a 254-est. Félperc múlva: állj! Meg kell várni a mögénk tolt két menetszázadot.

Félhétig várunk. A menetszázadoknak híre sincs. Hát akkor nélkülük: előre!

Még föl se ugrunk, megint változik a parancs. Csak hétkor lesz a roham.

Ha még működnének az idegeim: megőrölné őket ez az észbontó várakozás. De olyan mindegy minden. Meg kell halni.

Húsz lépéssel mögöttem fekszik a kis Horváth Zoltán egy szakasznyi tartalékkal. Hanyatt fekszik s az ajkai mozognak. És a keze a zubbonya zsebében. — Igen: az imádság. Nekem is van olvasóm. Anyámtól kaptam, mikor először indultam a frontra. Itt van a balzsebemben a pénztárcámban.

S már az én kezem is a zubbonyzsebben van s morzsolgatom a szemeket. A Hiszekegyet, a Miatyánkokat, az Üdvözlégeket s az öt szent ígét.

„Ki érettünk vérrel veritékezett...”

De a lelkem nem repül vele, csak az ajkam mozog. A lelkem visszahull szárnytalan-csüggedten. Akár Horváth pajtásé.

Hétkor újból elmarad a roham.

... Félkilenckor valahol valaki ordítani kezd a sötétben: előre!

Senki se tudja ki az, de nyomban dobogni kezd a föld s felvonít — Isten tudja hányadszor — az elnyújtott „rajta!”

Zuhog a tűz, villog a domb éle egész hosszában. S a rohanó, esetlő-botló emberek egyetlen nevet kiáltoznak: Látrányi hadnagy! Látrányi van elől! Rajta! Rajta-a-a-a!

És háromnegyedkilenckor két század, meg néhány német raj újra fönt van a dombon. De jobbról s balról makaesul védi magát az orosz. Látrányi benyomta a frontot, de csak zsákbafulladt. Szívjuk

előre a német tartalékokat s mégis veszteglünk oda-fönt.

Aztán mégegyszer, utoljára, rohamot próbál a szürkék bálványa. Nem kérdez semmit, csak halljuk, amint előrelendíti a maroknyi erőt. Már lefelé rohannak a túlsó lejtőn. Zúdulnánk utánuk mi is, de Bludów szélén hat orosz gépfegyver szólal meg s ontja a halált.

Öt perc múlva csöndesül a harc.

Azután nyöszörgő roncsok másznak hátra hozzánk.

— Látrányi hol van? Látrányi hadnagy úr! — kiáltozom rekedten. — Emberek, hol van Látrányi hadnagy úr?

És senki se válaszol, csak a fegyverropogás.

Rakéták szállnak föl a sötét ég felé, aztán hullanak, hullanak lassan, reszkető világosságot támasztanak szerteszét és kihúnyanak a fekete éjszakában. És abban a pillanatban fölszakad a kábult, fásult köd a lelkemről és megérzem, vonagló szívvel érzem, hogy Látrányi Mihály tartalékos hadnagy — nincs többé.

És akkor riasztó viziót látok. Sohse látott somogyi falucskát, napfényes kicsi udvart, ahol tábori levelet bont egy fehérhajú öregasszony. Szelid arca belemélyed, kínba-dermed, szeméhez emeli köténye csücskét s hangos sírással dől a tornác-bálványnak...

Véresre harapom az ajkam s fölszakítom a galériom kapesát... Megfulladok, megfulladok!

— Látrányi halott? — jajdulok föl hangosan.

Tatár kushad mellettem lélektelenül. Nem is vettem észre. De most megismerem a hangjáról.

— Halott szegény. Negyven-ötven lépésre feketet a holtteste az állás előtt.

— Kimegyünk érte — nyögöm elfuló szóval.

— Nem lehet zászlós úr — mondja csüggedten

Tatár. — Elpusztul, aki kilép a domb mögül. Pedig a bátyám is arra fekszik valahol. Nem lehet.

Persze. Tudom. Igaz. A tűz erősödik, jobbról szilajul lángol föl a harc: támad az orosz... Károg már a rohamkiáltása a széles mezőn: „Urrá — urrá — rá — rá!”

...Gőzölög minden fegyver, mire visszaverjük. Bauer géppuskái valóságos felhőben izzadnak.

Félóra múlva megismétlődik ugyanez.

Azután csönd.

És én magambaroskadva sírok, hangtalan sírassal. Gyöngé vagyok, nyomorult vagyok, hitvány dög vagyok. Ha én hevernék ott elől holtan s Látrányi volna itt: kimenne értem s ölelve hozna vissza holtnak is. De én — én reszkető, gyáva bitang...

Zörgés, mozgás, zürzavar. „Lövőszert! Lövőszert!” — kiáltozzák az emberek. Azután meg: utat, utat, sebesült tiszt úr!

— Ki az?

— Bauer hadnagy úr! Könyökbe kapta a golyót.

Elalélt.

Irtózat! Hát akkor ki van még meg?

...A németeket balra húzzák. Most már csak a jászkunezred roncsai állanak itt. Talán háromszáz ember az egész. De a zürzavar olyan, mintha egy nauiestet zsúfoltak volna össze e maroknyi helyen. Az ezredparancsnok itt lőt-fut a vonalban, keresi a zászlóaljparancsnokokat. Amazok meg őt. Száz hír — és egy se igaz. Csak az az igaz, hogy itt fekszünk vagy háromszázan ezen az átkozott dombon, csillagos ég alatt, beékelődve az orosz állásba, lövészerünk tíz töltény fejenként s mögöttünk moesár.

És a menetszázadok sehol...

Küldőne küldőne után szalad hátra, hogy megeljék őket.

Hasztalan.

Két járőrt is hátraküldött már Pákh.

Hiába.

Az orosz pedig abbahagyta már a rakétázást.

Nem akar világosságot.

Holtbizonyos, hogy támadásra készül.

A fél menetzászlóalj valahol a mocsáron túl, az erdőben tévelyeg, vagy gázlót keres. Ha idejére be nem ér, lesöpör bennünket a muszka a dombról.

Riadt félóra telik el.

És hátulról semmi hír.

S akkor valaki a nevem kiáltja.

Gépiesen válaszolok rá.

Reiner Guszti botorkál hozzám:

— A kapitány úr parancsa: azonnal végy magad mellé két embert, eredj hátra, keresd meg a menetszázadokat s futólépést hozd át őket a bürün. S ha lövészeres lépcsőt találsz, az is aló ide!

— Értem.

Reiner hozzáteszi sóhajtva:

— Ha még itt találsz...

Caplatok le a sötétben a dombról. Feri meg Kecskés honvéd botorkál mögöttem.

Csönd. Az orosz hallgat, a mieink rakétáznak.

Éjfél lehet, mikor elérem a bürüt. Átfutunk rajta. Előttünk sötétlik az erdő.

S az erdőből káromkodás, gallyropogás, kulacs-csörömpölés.

— Hé, menetszázadok! — kiáltom.

— Itt vagyunk, hogy az ördög sülyesztené el ezt az erdőt!

A fülem káprázik? Apuka hangja.

— Te vagy az Tornay?

— Én vagyok. Há te tán a füzfa vagy?

Valahol messze morran egy orosz ágyú, utána nyomban az egész tüzérségi zenekar; visítás, vonítás hasítja a levegőt, egyre siketítőbb zúgással és azután...

...Először a fülem kezdett zúgni, aztán kék eget

láttam és valami homályos értelem derengett föl bennem. Halott vagyok.

Magas fűszálak libegnek az arcom körül.

Halott vagyok.

Rettentő kinnal oldaltfordítom reszkető fejemet.

És a füből horgas, barna orr emelkedik ki. Hó!

A Tornay Gyurka orra és arcéle.

— Apuka, — nyöszörgöm.

— Ne mozdulj, halottak vagyunk, — dörmögi vissza.

— Nem... süt a nap. Melenget.

— Halottak vagyunk!

— Te... te örült, — rebegem, — élünk.

Apó kinyitja a szemeit, nézi az eget s fáradtan sóhajtja:

— Úgy látszik... igazad van. Élünk.

Mi történt?

Nem tudjuk. A fejem, karom, lábam nem mozdul.

Azután mégis kivilágosodik az értelmünk.

Nem bírjuk emelni a fejünk, de a hangokból és a sürgésből kivesszük, hogy német segélyhelyen fekszünk.

Előkerül a hűsége Feri. Forró teát önt belénk, beszélni kezd és lassan megértünk mindent. — A gránát, apót egy fához vágta, három bordája megrepedt, engem meg földhözcsapott s félig eltemetett. Kecskés tovább vezette a menetszázadokat, de alighanem későn értek fel, mert akkor már tombolt a harc a dombtetőn.

— Nincs nagy baj zászlós úr, csak vért tetszik köpni kicsit. De ez csak a légnyomástul van.

— — — — —

Délben a Tarnowka-major mellett dőcögött el velünk egy kocsi. Egész sor új sír domborodott körülötte. A legszélsőn friss-hasítású kereszt.

— Takáts kadét úr sírja, — motyogta Feri, aki a

kocsi mellett baktatott. — Hát csak idáig ért szégyén. Isten nyugosztalja!

Csak sóhajtottam, mert a szóhoz nem volt erőm.

Délben Gorochów szélén új kocsira raktak. Nagy sebesültszállító batártra.

Mialatt a kocsi indulásra várt, a legényem befutott az ezredtrénhez s nagy csomó levéllel tért vissza. Az egész 14. század postáját elém öntötte. Fejér főhadnagy, Müller zászlós, Széll szakaszvezető s még egész sereg név... Uristen, de soknak nem kézbesítik őket soha! — Azután egy sebtében odavetett írású lap:

*„Édes Uram! Most jövök az AOK-tól. Felmenté-
sed táviratilag elment. Lembergig elédrepülök. Ho-
tel Kaiserben várlak ezer csókkal.“*

Szebenicsné lapja. Teremtő Istenem, eléri-e még a címzettet?

...És miközben tovább döcögött velünk a kocsi, éneklő menetszázadok jöttek velünk szembe. A XXIII. menetzászlóalj. Ezredünkbeliek. Kijött velük Bazsi Béla is. Régi önkéntestársam. Nem volt erőm hozzá, hogy megszólítsam.

Alkonyatkor vonatra tettek bennünket Stojanówban. Hátizsák. pokróc. már mind a csomaghálóban volt s derék Ferkóm tisztelegve állott meg előttem. Akkor villant belém a gondolat, hogy most el kell válnom ettől a fiútól. Zászlósnak nem jár tisztilegény, csak a fronton. Megsajdult a szívem. Hiszen úgy gondozott, hogy az anyám se jobban.

És akkor elkövettem egyetlen katonai vétke-
met.

Tudtam, hogy augusztus elsején hadnagy leszek. Akkor már nem vehetik el tőlem. Csak addig kell kihúznunk az időt. A többi tisztilegény között talán hazacsempészhetem.

— Maradj fiam.

És hazahoztam Ferit.

Akkor már ülni is tudtam. S amint ott ültem a

pamlagon, mialatt a legény a fejem alá igazította a köpenyemet, bágyadtan elnevette magát apuka:

— Fűzfa, te megkerültél! Miért rezgeted a fejed úgy, mintha mindig tagadnál valamit?

— Én?

— Te hát!

— Rezgeti a fene!

— Hát nézz a tükörbe. Itt van a csomagtartó alatt.

Rettentő erőfeszítéssel fölálltam s belenéztem.

Reszkető, koponyává-aszott fej nézett velem szembe. Szőrös, borostás koponya, melynek vonásai-ban rémülten kerestem régi arcomat.

Erőtlenül hullottam vissza a pamlagra.

És akkor megszólalt Feri, apukához intézve a szót:

— A zászlós úr is egyre bólogat.

Apó felhőrdült:

— Megvesztél? Mit beszélsz?

S ő is felkapaszkodott a tükörhöz.

És sápadtan dőlt a helyére.

A gránát...

Később röhögni kezdett az öreg:

— Kész cirkusz! És éppen nekünk kellett ilyen marhaságot kifognunk. Megpukkadnak rajtunk az emberek. Én igent bólogatok, te meg nemet integetsz. Meglásd nem is kórházba, hanem egyenest a hülyék intézetébe intradálnak.

Ezen nevettünk egy sort, de úgy, hogy minden tagunk belesajdult. És vérizű lett a szám. És véres lett tőle a zsebkendőm.

Riadt szemmel meredtem a vérre.

Feri nézett egy darabig hűséges kutya-szemmel s azután megszólalt:

— Tessen lefeküdni. Úgy jobb lesz. A gránát után is vér volt a zászlós úr szájába, orrába. Ne tesszen megijedni. A doktorok aszonták, hogy valami

vékony erek repedtek meg a zászlós úr tüdejébe a légnyomástúl. De maj csak elmúlik a nyugvástúl.

...Mikor az ember sajnálni kezdi önmagát, akkor lesz nyüsztő gyermek a férfiből.

Keserű szívvel feküdtem a pamlagon. Még egy sebesülttranszportot raktak fel a karbolszagú, mészszel összespriccelt, nyomorult állomáson. Aztán megdőccent a vonat és zakatolni kezdtek a kerekék.

Kamionka táján fölriadtam. És nyilalló kinnal sajdukt föl bennem a gondolat:

— Mi lesz, jaj, mi lesz, ha az anyám meglátja nyomorult, reszkető fejemet? — Belészakad a szíve!

És akkor rettentő erővel föltápáskodtam, leszedtem a hálóból a hátizsákomat s az arcomra borítottam. Ügyefogyottságomban azt hittem, hogy elmúlik ez a förtelmes fejrezgetés, ha présbe teszem a fejem.

...Reggel befutottunk Lembergbe. S délig ott ácsorgott a vonat, mert doktorok vizsgálgatták a transzportot.

Sziszegtünk a kezük alatt pogányul s addig forgattak, amíg megint vér futott a számba. Megesóválták a fejüket, öblítették velem s aztán kiadták az ordrét:

— Abschub nach Krakau!

S búcsúzásul elnevelték magukat a bólintó megtagadó fejrázásunkra:

— Na, Kinder, ihr habt euch etwas schönes eingekauft! Granate, was?

Apó bólintott, én tagadtam.

Erre még jobban nevettek.

— Nervenschock. Wird schon wieder gut. Seid junge Leute. Also: Glück auf! Servus!

Az ajtó becsapódott.

Apó pedig akkorát káromkodott, hogy megrezzent az ablak.

— Látod, már röhögnek rajtunk! Cirkuszi maj-

mokká nyomorodtunk, fűzfa. — S később hozzátette: — Nálad még érthető, mert indokolt, hogy igazoljad Darvin atyát. De én? A legtisztább homo sapiens...

— Ne röhögtes, ne röhögtes, öreg lókötő, — nyögtem feléje gyámoltalanul, — mert megint köphetem a vért!

— Lassabban, csontváz, ne bírálj apádat. Olyan vagy, mint egy gebe. Ha látnád magad, sietnél kimúlni az árnyékvilágból. És még te beszélsz?

Oly gyöngé voltam, hogy még a derékszíjamat se tudtam hozzávágni a gazemberhez.

Eddig valami távoli, külső vágányon állottunk. Most lassan begördült a vonat az üvegvetős csarnok alá. Három sebesültszállító vonat is állott alatta. S a csarnokban ott nyüzsgött az egész akkori monarchia, bábeli tarkanyelvűségével. Hordágyak százai s a sántító, bicegő és mászó sebesültek ezrei.

Brussilow generális apokaliptikus vágóhíddá avatta a keleti frontot. Lucktól az oláh határig most véresen özönlött hátra mindenki, akit már összezúzott az ázsiai népförgeteg s még föl tudott tápászkodni a pusztulás után.

Fáradtan néztük ezt a fakóarcú, véreskötésű áradatot.

S akkor egyszerre nagy csapat piroshajtókás bakát láttam meg.

— Hé, emberek, — nyögtem, — negyven-négyesek?

— Azok vagyunk, fendrik úr!

— Hol harcoltak?

— Az Ikvától köllött visszagyünni, instállok. Hogy a rossebb ott ette vóna meg! Utoljára Lopusznó nevű hitván kis falunál sturmoltunk.

— Sok veszteségük volt?

— Alig maradt ott ember.

Hm. A sebesült mindig túloz. Lélektani törvény.

S azért még most is haboztam azzal a kérdéssel, amely pedig kezdettől fogva fojtogatta a torkom, de amelyet nem akartam kimondani, mert rettegtem a választól.

Végre mégis megkérdeztem tőlük: él-e még a bátyám? A legnagyobb bátyám.

— A kapitány úr... öccsinek teccik lenni? — derült fel a rongyos vitézek arca. — Igaz is: formázik hozzája.

— Mit tudnak róla az Istenért? — sürgettem a szót.

— Hát... teccik tunni, éppen ű vezette a gége-angriffot Lopusznónál. A cvájte meg a firte kompanit. Ki is vertük a muszkát a stellungból, de a kapitány urat nyakonlőtték.

— Él? — riadtam rájuk meredt szemmel.

— Elvinni élve vitték hátra, még tréfált is. De attul meg is halhatott azóta. Óriási kemény tiszt űr az. Utojjára is csak e' nátpálcával vezetett bennünket, de előttünk járt vagy húszlépésnyire is.

— Mi van vele? — tört ki belőlem a jajszó. — Él?

— Hát... hogy él-e... azt aligha tudja valaki itt. Elvinni elvitték, de hogy meddig, azt megin' aligha tuggya valaki, mer' hogy azután is igen csak cifra verekedések gyűttek még. Vannak, akik aszongyák: elesett szegény.

Könyörülő Uristen! A bátyám! Az én híres, erős, vitéz, legnagyobb bátyám! — Hogy mondom meg ezt az édesanyámnak?

...Másfélnapig úgy vitt a vonat, mint valami múmiát. Bámultam üveges szemmel a világba és — nem láttam semmit. Se Przemyslt, se Krakót. Ha szól-

tak hozzám, nem értettem. Vagy csak úgy válaszoltam — lélektelen szóval, akár a beszélőgép.

Másodnap délután megállott a vonat Szilézia határán, egy hatalmas baraktábor előtt.

Kapuja fölött írás: „*K. u. k. Reservespital.*“

S az állomásépületen ez a szó:

„*Wadowice.*“

XXII.

*Törzsorvos úr, arra kérem,
Állítsa el piros vérem.
Mossa ki és kösse be a sebeimet
Sír a babám, mentse meg az életemet.*
(Bakanóta 1915-ből.)

Két hétig feküdtünk Wadowicén, akár az élőhalottak.

Aludni nem tudtunk, pedig oly fáradtak voltunk, hogy ha kis időre felültünk, nyomban összeesuklottunk. Mert ha el-elszenderedtünk, tüstént gépfegyverkattogás, ordítás és vörösen égő falvak lángja riasztgatta szunnyadásunkat.

Apó tizszer is hozzámvágta a bakancsát éjszánként, mert minduntalan üvöltve biztattam a szürkéket s Látrányi Miska után sikoltoztam.

Napközben a legyek milliárdjai gyilkoltak. Ha ki nem hurcoltak volna délelőttönként a napra, hogy roskadt tagjainkat átjárja a napsugár: belepusztultunk volna ebbe az emésztő nyugtalanságba.

Egyik napon reggeli után, miközben kimerülten feküdtünk a rozszant ágyakon, megnyílt az ajtó.

Először egy hatalmas gipsz-kolonc lódult be rajta. Otromba láb, mely az ujjaktól a combtőig gipszben volt. Azután két mankó. S végül belibbent a test is. És mielőtt még odafordítottuk volna nehezen-hajló nyakunkat, egy jól ismert, mutáló kamaszhang szólalt meg:

— Koczkás Irpid hidiprid, alázatosan jilinti, belépett a szobába.

Lerántottam a kölyköt az ágyam szélére s úgy összeölelgettem, hogy utána — percekig lihegtem a nagy erőlködéstől.

Apó csontos pofája mosolyogni kezdett s lassan, tagolva nyögte:

— Sárkányölő... no lám... kis ótvaros... kis pelenkahős. Csakhogy legalább te megmaradtál! Hadd szorítsam meg a kezedet, kis csukamáj-pusztító.

— Igen, itt vagyok, — örvendezett a megnyúlt arcú, szőke, — de a zászlós úr megint izél. 'sten bizony, úgy örültem, mikor meghallottam, hogy itt vannak s most megint izélni tetszik velem...

Békítően nyujtottuk feléje a kezünk:

— No, se baj: tedd rá!

Boldogan engedelmeskedett a kölyök.

... És akkor meghallottuk tőle, hogyan halt meg az ezred.

— Mikor téged hátraküldöttek, zászlós úr, a menetszázadok előkerítésére, — kezdte szomorúan a fiú, — engem összekötőjárőrbe zavartak a németekhez. Mert noha össze voltunk velük keveredve, a szélmalmon túl nagy hézag tátongott. A szélmalomnál még beszéltem Horváth Zoltánnal. Azután csak bolyongtunk és kerestük a németek szárnyát. Irtó be voltam gyulladva, mert akkor már sejteni lehetett, hogy mindjárt harmadszor is támad az orosz, nekünk meg már alig van néhány manuszunk, főként azonban téltényünk; de persze, nem mutattam. Sőt inkább keményen káromkodtam, hogy lássa a két emberem, hogy nem szurkolok. De jelzem, mégis röhögtek a gazemberek, iszen tudod, hogy milyen marha az egész világ, mindenki izél velem.

— Rövidebben, pofám, — intette apuka, — mert még hosszúnadrágos leszel, mire befejezed.

Lassan, mondatról-mondatra bontakozott ki előt-

tünk a tragédia, miközben pirosra gyúlt a kis szőke arca s a szemeiben egyre több lett a könny.

...Éjjél után két óra lehetett, mikor fekete tömegek közeledtek az oroszok felől. „Ne lőjjetek, magyarok vagyunk!” — kiáltoztak az ijesztően megfogyatkozott ezred felé. — „Magyarok vagyunk, szabadkai honvédek!” — A mieink léprementek, nem lőttek, a feléjük gomolygó áradat tíz lépésre ért a rajvonat elé s akkor... kézigránátok csattantak le tizével, húszával, azután felbőgött az átkozott „urrá! urrá!” és előretört jobbról a mocsár mentéről is egy megkerülő orosz oszlop és — vége.

— Szerb nemzetiségű fogoly honvédek hajtottak maguk előtt a bitangok, — fejezte be a szomorú történetet Koczás, — azok kiabáltak. Én százötven lépésről egészen tisztán láttam ezt a hitványságot, mert akkor már nappali fényt árasztottak a német meg orosz rakéták. Egy ideig vad dulakodás tombolt a kétszázötvennégyesen, lövöldözés össze-vissza, vészett szuronyharc s aztán elcsendesedett a lárma. Aki még élt: fogoly lett. De nem sokan maradhattak meg. Látrányi hadnagy úr akkor már nem élt, Pákh kapitány úr az elsők között sebesült meg: el kellett vesznie a harenak. — Így halt meg az ezred...

Percekig ültünk szótlanul, magunk elé meredve.

— És te? Mi történt veled, fiú? — kérdezte tompán apuka.

— Én? — simított végig nyirkos homlokán Koczás. — Én álltam a két emberrel a rémülettől dermedten, aztán hirtelen tüzelni kezdtek balról a németek s vadul oldalozták az elveszett dombot. Mire az oroszok is örült lövöldözésbe kezdtek. Nem sok választásunk volt: futni kezdtünk Pustomity felé. Isten csodája volt, hogy szitává nem lőttek két oldalról. Hanem lent a bürünél bekaptam két orosz golyót. Mind a kettőt a jobb lábamba. Még szerencse,

hogy a két ember velem volt, azok hoztak hátra.
Áldja meg az Isten őket!

— És a menetszázadok?

— Azokkal a бүрүн innen találkoztunk. Ott fe-
küdték a mocsár szélén, tehetetlen izgalommal, ké-
szlenlétben. Ahhoz már késő volt, hogy átjussanak s
fölvergődjenek a dombra, hát hirtelen megszállták
a mocsár szélét.

Három keserves, mély sóhaj reszketett föl a
deszkabarak meszelt padmalyáig...

Attól kezdve hárman lézengettünk a szobában.

Egyszer aztán azt a hírt hozta valaki, hogy Rátz
is belehalt sebébe.

Akkor már szoba se mertük hozni az ezredet.
Gyötrő és lángoló vízióként élt és sajgott bennünk az
a szörnyű másfél hét, amely a lemergi ebéd és a
254-es magaslat roppant tragédiája között eltelt. Ha
eszünkbe ötlött — és ó, hányszor hasított emlékeze-
tünkbe! — riadtan hessegettük el, hiszen őrijító volt,
hogy ninesenek többé Látrányi, Kürthy, Rátz,
Schmidt, Takáts, Krizsanics, Rudner... Nem, ne
tovább azt a szörnyű névsort!

Az utolsó napok egyikén asszonyhang csendült
meg az ajtónk előtt. A nevünket emlegette.

Szívdobogva könyököltünk föl s meredtünk az
ajtóra.

A rozszant deszkaszárny kitarult s belépett a se-
gédorvossal — Szebenicsné.

Ó, mivé lett szegény! Az egykori szépasszony,
aki olyan fáradhatatlan szívóssággal harcolt az ura
életéért, árnyéka volt önmagának. Szép, kökényszínű
szemei mély gödrökből néztek ránk.

— Fiúk... az uram...

Lehajtottuk a fejünket.

— Mi van az urammal, szóljanak az Isten sze-
relméért! Maguk az utolsó sebesültjei az ezrednek,

félőrülten kerestem magukat Gorochówtól idáig. Hát beszéljenek!

Csak babráltuk a pokrócunk szélét, lesütött szemmel. Mert szó nem jött az ajkunkra.

Végül megszólaltam.

— A... főhadnagy úr ott volt... végig. Éjfélkor még élt.

— S aztán? Meghalt? — sikoltott föl az asszony.

— Nem tudom... asszonyom. Azután jött a hajnali roham. Elesett-e, megsebesült-e: nem tudjuk. De ha nem, akkor fogságba került. Mert senki sem jött többé vissza közülök.

— Isten, én Istenem, miért tetted ezt? — jajdult föl a szegény teremtés. S a kökényszínű szemek kétségbeesetten meredtek a levegőbe. — Miért? Miért? Mikor úgy repültem utána, kezemben a hazavezénylő parancsal. Gorochówban voltam már, másnap enyém lett volna újból az uram. Örökre az enyém. Irtózatos! Másfélórajárásra volt tölem, másfélórára a szabadulástól és akkor... ó, jaj nekem...

Koczkás szipogott, Tornay céltalan vonalakat húzgált körmével durva pokrócára, én meg... én se mertem ránézni a zokogó asszonyra.

Az pedig könnyektől fuldokolva folytatta.

— Miért, miért? Istenem! Hát mért nem volt irgalmad? Ó, én megérdemeltem büntető kezéd... de láttad roppant gyötrődésem is és ennyit mégsem érdemeltem. — És maguk, maguk fiúk, akik szerették, miért nem vigyáztak rá? Miért nem? Hát nem tudták, hogy szívszakadva várom?

Szólni akartam s mégse szóltam. Perbeszálljak tenger bánatával? Magyarázzam, hogy ott se voltam már? Elmondjam, milyen hasztalan beszéd, hogy lehet-e vigyázni odakint valakire? Mikor golyó hull s a golyó meg nem kérdi: ki vagy, várnak-e? Anyád, avagy a párod? Nem kérdi gyerek sír-e utánad, palotára borul-e gyász vagy csak egy rongyos suba, kopott

szűr marad-e árván otthon, valami zsupptetős kunyhó szögén? Hát lehet vigyázni a láthatatlan halál előtt?

Nem szóltam. Csak összefacsarodott a szívem a szájalomtól. És a bátyámra gondoltam meg az anyámra.

Valamit még rebegett a boldogtalan asszony s azután ment. Lassan, tétován, mint akinek már egészen mindegy hol van, merre lép; mert immár sehol se várja cél vagy szándék. Mint akinek üres lett az egész világ.

Órákhosszat hallgattunk utána...

— — — — —
 És azután megint vonatra tettek bennünket és a kerekek kattogni kezdtek alattunk — hazafelé.

XXIII.

*Sudár magos, sudár magos a nyárfa teteje
Halványsárga, halványsárga annak a levele
Én is olyan, én is olyan halványsárga vagyok
Volt én nékém régi kedvem
De már rég elhagyott...*

(Bakanóta a világháborúból).

A keleti pályaudvaron még úgy emeltek ki a kocsiból, mint a halottat.

— Hazamégy előbb, vagy egyenest a kórházba vigyünk? — kérdezte egy jószívű főorvos.

— Haza... csak haza — sóhajtottam.

Elváltam Tornaytól meg Koczrástól s aztán zörrögni kezdett velem a kocsi.

Ó, milyen idegen volt nekem ez a város! A lótofutó emberek, a jókedvű, lógós katonák, a polgárőrök s a nők!

A Rákóczi-utat úgy néztem, mint aki először látja, de nem kíváncsiságból. Fásultan. Akár a megkínzott barbár, akit Róma ragyogásába hurcoltak Cézár légiói.

Aztán a József-körút... a jólismert cégtáblák. Értelmetlenül, álomszerű ködösséggel meredtek rám.

Végül megállott a kocsi.

Mialatt Feri kifizette a kocsist, a kerékhez támaszkodva bámultam a házunk sötét kaputorkába. Mi lesz most, Teremtőm, mi lesz most? Mi van itthon? A bátyám... tudják-e már?

Verőczey úr, a borbély, kiszaladt a járdára s örvendezve csattogtatta az ollóját, a kávémérés kisasz-

szonya kerekre nyitotta a szemét, a trafikosné pedig sopánkodva sáпитozott az ajtajában.

— A fiatal úr... hehe — mégis meg tetszett jönni kremásson, — csattogott Verőczey úr fáradhatatlan ollójával — meg tetszett jönni... hehe... majd rendbe tetszik jönni...

A trafikosné, meg a kávé mérés kisaszonya csak a fejüket csóválták:

— Ó, ó, ó!

És akkor vánszorogni kezdtünk, be a kapu alá, föl a harmadik emeletre.

Nem tudom mennyi ideig mentünk s hányszor álltunk meg, míg fölértünk. A legény szinte úgy vonszolt fordulótól fordulói. Sígni tudtam volna a szégyentől, amiért olyan tehetetlen voltam. S nem tudtam, mi nehezebb: nyomorult erőtlen testem-c, amelyen ily pogányul végigmángorolt a háború, avagy a szívem. Mert a szívem egymagában is olyan nehéz volt, oly elbírhatatlanul nehéz!

Hanem azért, amint föllihegtünk a harmadik emeletre, összeesikorítottam a fogam:

— Most eressz el!... Majd magam...

És utolsó erőmet összeszedve, elindultam a hosszú folyosón. Mögöttem kocogott a legény. És senki se vette észre rajtam, amint kihúzott derékkal haladtam, hogy egyetlen szó, egyetlen lehellet is fölbillenthetné ezt az én hazug hősködésemet.

Pedig láttak, sokan láttak ám. Minden ablakban megjelent valaki. A szomszédunk lányai nagyot sikoltva hagyták abba a befőttes üvegek kötözését s rohantak elém. Úgy megnőttek, hogy szinte eladósorba kerültek. Pedig mikor elmentem, kölyöknyi volt mind. De most magassarkú cipőt hordtak már s karesúak voltak, nagylányosak. Örvendeztek, sajnálgattak és futottak volna az anyámhoz.

Nem engedtem őket.

...És végül ott állottam az ajtó előtt. A fejem

reszketett, az ajkam vonaglott s az ujjam alig talált rá a csengőgombra. Píszmogtam is vele, mert a le-
gény odább ment, hogy a konyhaajtó felől kerül-
jön be.

Mondom, babráltam a gomb körül, de aztán mégis felvinnyogott a jólismert régi előszobacsengő. Am ugyanakkor kinyílt az ajtó is. Mert nem volt kulcsra zárva s ahogy rátettem kezem a kilincsre, nyomban fordult az ajtószárny.

Beléptem.

Anyám jött velem szembe, vékony fekete bottal támogatva járását. Lassan, apró léptekkel közele-
dett s felejthetetlen szelíd szemeivel rövidlátóan hunyorgott.

S én csak álltam, álltam az ajtónak támaszkodva, mert bénító gyöngeség vett erőt rajtam.

Anyám meg csak jött. Ó, milyen fehér lett a haja! S mert régen nem láttam, úgy tűnt nekem, hogy sokkal kisebb lett szegényke s még finomabb, még törékenyebb lett drága, kedves alakja. És ahogy jött, ahogy tipegett felém, bal kezében a madáreleség kis bádogdobozával, halkan kérdezgette németül:

— Ki az? Ki jött?

— Én vagyok, anyókám!

— Fiam? De melyik? — És sorba szólogatta ne-
vünket az öröm izgalmában, mialatt gyöngé lábait földbegyökereztetette a meglepetés. Gyöngeségében a fürdőszoba ajtajának dőlt s ezüstös, drága feje meg-
koppant halkan az ajtón.

Két súlyos lépéssel előreléptem s aztán ott resz-
ketett boldog pihegéssel a karjaimban.

— Te... te vagy... te vagy... hazajöttél... ó, milyen jó, hogy hazajöttél... Tudtam... a Szűzanya mindig vígasszal bocsátott el az oltárától. Minden reggel...

Nem tudom, honnét vettem hozzá az erőt, a ma-

gammal is tehetetlen rones: de úgy emlékezem: félig én vittem be őt a nagy-szobába.

És ott, akkor, sokáig ültünk a pamlagon.

Ezüstfeje a vállamon pihent, parányi finom keze az én durva tenyeremben remegett, akár a félénk madárfióka.

Csak ültünk és nem szóltunk semmit.

És olyan hihetetlennek tűnt mindez, mint valami szép álom. A nagy, faragott óra méltósággal tikk-takkolt, nagyapám és nagyanyám olajfestésű képmásai ugyanúgy néztek rám aranyos keretükből, mint gyermekkoromban; a zongora, a nagytükör, a régi asztal — amelyet annyiszor megrugdaltunk vad futballozásainkkal valamikor — mind, mind a helyükön voltak, csak mintha minden kisebbé vált volna.

Ültünk hosszan, bódult némaságban.

A nővérem valahol a városban járt a kislányával, hát egyedül maradtunk.

S mivel nem volt szavunk, szinte elmerültünk ebben a mélységes csöndben. Még a szívünk verését is hallottam. Egyszerre vertek, egy ütemre dobbantak. Mert a fiú szíve mindig együtt dobban az anyáéval, bárhova, bármerre vetődjenek is egymástól.

Behúnytam a szemem. — Álom, álom az egész — zsongott bennem a tétova gondolat. De mikor megint kinyitottam a szemem s nekidöntöttem fejem a divány támlájának, szemembe tűnt a régi fényképem. Akkor készült, mikor érettségit tettem. Úristen, milyen szelíd, jólfésült gyerek voltam akkor! S milyen iszonyú régen volt az. Képtelenségnek éreztem, hogy csak három esztendő mult el azóta! Mikor én száz évvel öregedtem ezalatt.

Végre megszólalt az anyám.

— Úgy szeretnélek látni fiam, de oly gyöngék a szeimeim. — És akkor tapogatni kezdett. Minden voná-

somon végigremegtek kicsi kezei, riadtan, szeretettel s hasonlíthatatlan finomsággal.

És gügyögött hozzá boldog öntudatlansággal. Azon a nyelven, amelyet senki más nem tud. Az édesanyák örök nyelvén.

Igy maradtam volna még sokáig. Ebben a boldog tudatlanságban. De a lelkem mélyéről fölvonaglott a tépő gondolat: a legnagyobb bátyám sorsa. Vajjon tudja-e az anyám? És akkor félve, tapogatózva kezdtem érdeklődni. Először az öcsém után.

— Jól van a fiú, — mondotta anyám. — Csak képzeld folyton türelmetlenkedik, hogy még mindig egy esztendeje van hátra a kadétiskolán. Mintha nem volna éppen elég gond a négy katonabátyja.

S most már beszélt az anyám. A legkisebb bátyám a soproni kórházban fekszik. Tudod valami lépcsőn esúszott meg — magyarázta anyám — valahol az olasz front mögött, de hála Istennek, legalább hazakerült vele. És már egészen jól van.

Igen ezt tudom — bólogattam fájdalmas derűvel, mert jól tudtam, hogy az a frontmögötti lépcső a Sabotino kúpjá volt az Isonzo fölött, az a kis megcsúszás egy olasz nehézgránát, az a soproni kórházi üdülés pedig a műtőasztal volt, melyen csak Isten csodája mentette meg szegény fiú lábát a fűrésztől.

És megtudtam a középső bátyám dolgát is.

— Ó, annak jó dolga van — lelkendezett anyám — valami fogolytábor őrzésére vezényelték. (Persze, azt megint nem tudta, hogyan került oda s miért őrzött az immár „csak foglyokat“.)

Egy pillanatig hallgatott a kedves s bennem még a sóhaj is megrekedt. Mi lesz most? Hogyan hozzam szóba a kapitány-bátyám dolgát?

Hanem éppen ő tért rá. És én a második szavánál a Gellérthegyet éreztem lehangeredni a szívemről s szerettem volna felordítani az örömtől.

— Délben járt nálam, — mesélte anyám, — mert

felszalad gyakorta. Tudod, ő csakugyan frontezerdnél szolgál, hiszen aktív, sőt véletlenül golyó is súrolta a nyakát. De kapott is ám valami nagy kitüntetést: a vaskoronát! Most itthon van a kórházban, nyakán, fején kötést hord, de kijár. Nem kell feküdni. A Baross-utcán túl van valami új kávéház, itt a körúton, ott szokott ilyenkor lenni. Ha most elmegy majd a kórházba, nézz be hozzá. De igaz, nem is kérdeztem, csak nincs valami bajod neked is.

— Nincs, nincs, csak pihenni küldtek haza! — ujjongtam boldogan. És éreztem, hogy könny lepi el a szemeimet.

— Hála Istennek! Most mind itthon vagytok Magyarországon, pedig olvasom, hogy nagy harcok vannak. A Brussilow-offenzíva. Az szörnyű lehet. Már attól tartottam, hogy az olyan rezerv-regimenteket is tűzbe viszik kényszerűségből, mint amilyen a tiétek. De hát most már jól van. Itthon vagy.

És újból megtapogatta minden csontomat.

— Igen, igen, látom, nincs semmi bajod!

Hanem, amint most megölelt s apró keze leremeggett a vállamról a mellemre, egyszerre beleakadt az a boldog anyai kéz az éremzsinórjaimba. És akkor megállott ott és lassan összezárta vékony ujjait. Kicsiny öklében, riadt kezében ott volt — az éremem.

— Te... te... — suttogta sápadó arccal, — te kitüntetés... te ott jártál, ahol kitüntetés... Fiam, te... te veszedelemben forogtál?

— Ugyan, anyókám, — hazudtam sebesen, — ez nem kitüntetés. Ez csak aféle jelvény, tudod, hogy a frontmögötti rezerva-regimentek is kapjanak valamit. — És fantasztikus előadásba kezdtem a hadsereg-szervezet ama komplikált kérdéséről, amelyet mi találtunk ki, az öt fiú s amely annyira újszerű volt, hogy a monarchia minden katonája nyilván a legnagyobb esodálkozással hallgatta volna.

Anyám, szegény, csak hallgatta, hallgatta. És

szorongatta kezében az érmet. És mikor végére értem a remek okfejtésnek s azt kérdeztem, hogy most már érti-e, szelíd, bús mosollyal engedte ki markából azt az áruló érmet.

— Értem. Most már értem, fiam.

Akkoriban azt hittem, hogy sikerült megnyugtatnom őt. Hiszen azt mondta rá, hogy érti.

Ma, tizenhat év után, mikor ő, meg az öt fia közül három nincs már itt a földön, úgy érzem, hogy ő sokkal többet tudott, látott, érzett, mint mi valamennyien. Megértett ő már akkor is mindent. Mert az anyaszív száz mérföldre érez. De erről nem szólt soha senkinek. Legfeljebb annak az Édesanyának, akinek fehér márványszobra előtt minden nap órák hosszat térdelt gyöngé térdeivel. Annak az Édesanyának, akinek hét éles tör járta át a szivét egykor s aki mégis néma hősiességgel, örök mosollyal áll napok, holdak és csillagok felett . . .

— — — — —
Alkonyodott. Már csak a zongorán libegett egy elkésett sugár.

Anyám fölállott.

— Tudsz-e még zongorázni, fiam? Mióta mind kirepültetek, oly ritkán szólal meg a zongora. Nagyan csöndes a ház. Ül le hozzá, kedves, régen halottalak játszani.

Mereven, ügyetlenül kopogtak végig durva-körmű ujjaim a régi hangszeren. Valójában sohasem tudtam rendesen játszani. Egy-két öreg magyar nóta, vagy katonadal volt az egész tudományom.

Most is ilyenféle nóta tolakodott az ujjaim alá. Hanem nyomban abba is hagytam. Éles kinnal nyilalt belém még a legvidámabb bakanóta is. Nem, nem, csak ilyet ne most! Csak semmi olyat, ami arra az iszonyú névsorra emlékeztet.

Tétován borongtak a bizonytalan akkordok. Valamit, valamit kerestem. Egy régi német dalt.

Apró együgyű gyerekdalt, amit anyám énekelt nekünk valaha régen, egészen kis gyerekkoromban, Somogyvárott, téli estéken, mikor a tűzbenézve számolgattuk, hány nap van még karácsonyig.

Schogysem jutott az eszembe. De hogy éppen német melódiák után kutatott fáradt emlékezetem, egyszerre ráfutott az ujjam valamire. S az első akkordokba belecsendült már édesanyám csendes dudolása is. Csak akkor vettem észre mibe tévedtem:

Ich hatt' einen Kamaraden
Einen bessren gibt es nicht,
Die Trommel schlug zum Streite
Er ging an meiner Seite
Im gleichen Schritt und Tritt
Im gleichen Schritt und Tritt...

A kezem tovább játszott, de a lelkem megállott az első sornál s riasztó élességgel vetítette eléem Látrányi Mihály felejthetetlen arcát. Igen, igen... ich hatte einen Kameraden... einen besseren gibt es nicht... igen, sohasem lesz többé olyan legény, olyan bajtársam...

Szívárogni kezdtek a könnyeim. A dal és édesanyám már messze előljártak:

...Gloria... Gloria... Gloria... Viktoria...

De én még egyre Látrányi sápadt, véres arcát láttam, melybe belegázoltak a rohamra-lendülő orosz csizmák... szibériai lövészek durva csizmái. Mert én hitvány, gyöngé, nyomorult féreg nem mentem ki összeroskadt holttestéért. Ich hatt' einen Kameraden... csak egy volt ilyen, senki más s nekem nem volt hozzá erőm, hogy visszahozzam, vagy ott rogyjak le melléje golyótól átvert szívvel...

Véresre harapdáltam az ajkam, hogy hangosan fel ne nyögjek s anyám észre ne vegye milyen jajszó sikoltoz bennem.

Ó, abbahagytam volna már a dalt! De édesanyám énekelt. S ezt a csendes, áhítatos énekem nem szakíthattam félbe. Hát játszottam tovább néma zokogással.

... Eine Kugel kam geflogen
Gilt sie mir, oder gilt sie dir?
Ihn hat sie weggerissen
Er liegt zu meinem Füßen
Als wär' ein Stück von mir
Als wär' ein Stück von mir...

S mialatt felfelé lendült a dal; sírva, könnybe-fúlva úgy éreztem, mintha ezt a távoli, német katonaenöknek nekem csinálták volna valamikor. Nekünk, vérző, elhulló ifjúságnak, akik belekerültünk az ölremenő öt világrész harcába, a nagy háború vérizű fürgetegébe. És elvonultak előttem mégegy-szer mind-mind: Kaltenecker... Sós... Hauer... a hallgatag Krizsanich... a pápaszemes Schmidt... a kemény Fejér... a kopasz Müller... a kis Kürthy... a szilaj Takáts... a sötétarcú Rudner... Szöllőssy Zoltán... a kis ismeretlen nevű báró... azután Széll... a komor Tatár Péter... Tóth, Sánta, Tohai és Klincsok Janó, a sárgahajú tornóci juhász, a csorbafogú Bakonyi, — Németh, Somogyi, Werner zászlósok és végül megint: Mihály, Látrányi Mihály...

A zokogás vadul rázta a vállaimat, de anyám nem vett észre semmit. Nem sejtette, milyen véres díszmenet suhan el előttem. Nem sejtette, hogy ott vonul el szemeim előtt az egész egykori ezred, a rongyos, zászlótlan, tradícióatlan „népfelkelő“ ezred, melyet csak a háború állított talpra, melynek se kürtjele, se indulója, se jelszava nem volt, de úgy harcolt, hogy a német gárda sem tudott vele lépést tartani, nekiment Ázsia embercsordáinak, szurony-nyal tört magának utat Volhinia zúgó rengetegein

át, zúzott halottaival épített gátat a hömpölygő áradatnak s meghalt Pustomity és Bludów között a 254-es dombon... Név nélkül, hír nélkül, legenda nélkül. Csak a száma maradt meg és a jelzője: „29“ és „népfelkelő“. Ez a szám megmarad a háború végéig, a zászlóaljak és századok újból megalakulnak majd új emberekből, új fegyverekből, harcolnak majd tovább, de bárhogym fordul is a győzelem keze: ennek az ezrednek nem lesz múzeuma, tépett, babéros zászlója, díszes ezüst-kürtje, vérpezsdítő emléke, csak halottai, rokkantjai és egyre fogyatkozó veteránjai.

És abban a pillanatban ott a kicsendülő zongoraszóban még valamit megértettem. A bimbó és a virághullás megváltozhatatlan örök törvényét. A danei mandulafa és minden más fa sorsát. Az *örök fa* sorsát. Azt, hogy a fa virágzik, ontja, fakasztja ezer virágát, termésre készül velük s aztán jön egy vihar, rázza, rázza; legpompásabb, legszélesebbre nyílt virágai lehullanak, terítve van velük a fa alja s talán éppen csak a hitványabbjai maradnak meg, — hiszen a kisebb nem fog akkora szelet. Talán éppen a hitványabbjai maradnak a fán, hogy kössenek, teremjenek. Hulló virág... hulló ember. Aki lehull, vidáman, legényesen hull le. Mert érzi talán, hogy sorsot teljesít. Hogy át kell adnia tiszta erejét azoknak, akik megmaradnak termőnek. Mert teremni kell szüntelen, hiszen tavaszt, nyarat, őszt és telet nem lehet megállítani, amíg világ a világ...

— — — — —
Később nekiindultam, hogy megkeressem a bátyám.

A holdkóros csak abban különbözött tőlem, hogy az zajtalanul jár, én meg úgy mentem le a Baross-utca felé, nehéz csizmáimmal, hogy a csizmáim vittek.

Ragyogó kávéházban szólt a muzsika. Kis időre megkapaszkodtam a járdára kitett virágos kerítésben. És akkor megláttam a bátyámat. Sápadt volt, töprengő és valami mélységes bánat ült az arcán, miközben bepólyázott fejjel bámult bele a poharába.

Aztán befordultam s feléje tartottam döngő léptekkel.

Bátyám fölvetette a szemeit. A szája hirtelen tátva maradt, szemei kitágultak, cigarettája kihullott az ujjai közül és — a másik szemhunyasban a karjai között voltam.

— Te tacsókó! Istenem... hát élsz? Mit állottam ki Lemberg óta miattad!

Elhőkölttem.

— Te? Talán inkább én, temiattad!

— Hogy-hogy?

És csodálkozva meredtünk egymásra.

— Lembergbe érve, — magyarázta a bátyám, — rengeteg sebesültet láttam a pályaudvaron. Kérdegettük őket, hányasok? Elmondották azok a monarchia minden ezredét. A tiedet is. Nem akartam hinni a füleimnek. Hiszen titeket az olasz fronton tudtalak. De egyik-másiknak a sapkáján ott volt az ezred-számotok. No meg az Isonzo-plakett. Persze, nyomban utánad kérdezősködtem. Egyik azt mondotta, különítménybe küldtek és elfogtak, a másik úgy tudta, hogy utóvéden maradtál s eltűntél, de a legtöbben azt állították, hogy elestél.

— No, hát én meg szakasztott így jártam veled.

— És anyánk?

— Tőle jövök.

— És én mit állottam ki Lembergtól!

— Hát én!

Elmosolyodott. Vidám szemei rámragyogtak.

— Ugyancsak helybenhagytak, öcskös. Olyan vagy, mintha hat hétig szakadatlan lumpoltál volna.

Lehetsz vagy negyvenöt kiló. — És szeretettel tette hozzá: — Te vacak honvéd!

Ó, milyen jólesett ez a régi ingerkedő hang!

Elnevettem magam:

— Te somogyi rosseb-baka!

— Mindig így reszket a fejed?

Sóhajtottam.

— Anyánk mit szolt hozzá? — kérdezte kis hallgatás után.

— Nem vette észre.

— No, ez derék dolog.

— Pedig nagyon kutyaúl vagyok. Néha még most is köpöm a vért. S úgy érzem, mintha minden csontom összetörött volna.

— Látszik rajtad. De majd rendbejössz. Várj csak: telefonálok. Az Egyetemek-kórházában fekszem. Beállítatunk még egy ágyat.

— Jó, csak siess.

Mert akkor már egészen végére értem az erőmnek s olyan nyomorultul éreztem magam, hogy forogni kezdett körülöttem az ezüsttükros, csilláros mindenség.

— — — — —
Azután sokáig feküdtem olyan összetörten, hogy azt hittem nem lesz többé ember belőlem.

Mert mihelyt biztonságban tudtam magam, elszállott belőlem az akaraterő utolsó molekulája is. Így volt ezzel mindenki. A kórház küszöbén roskadt össze az ember. Ott egyszerre megszűnt a hazáig-hősködő erő, a rongyos mundérral mintha levetettük volna a férfit is és nyavalyás, ügyefogyott, magátsajnáló roncsként hanyatlottunk az ágyba mindannyian.

Három napig nyitott szemmel feküdtem s néztem a mennyezetet. Nem jött álom a szememre se éjjel se nappal. És olyan riasztó látomások gyötör-

tek, hogy szerettem volna jajgatva kiugrani az ágyból.

Amikor az ember sajnálni kezdi magát, akkor válik ronggyá.

Azután, mikor a lázam csitulni kezdett vagy két hétig, szüntelen aludtam. Éjjel is, nappal is. Alig tudtak belém lelket verni. Pedig sokszor sirhattam is álmomban, mert reggelenként gyakorta nedves volt a párnám.

Végül teljes apátia vett rajtam erőt.

Nem érdekelt semmi.

A külső világról csak annyit tudtam, amennyit bátyámtól hallottam. Az meg úgy lumpolt, mint az eszeveszett. Volt valami féktelen szilajság abban, ahogy belevetette magát örömbé, vigasságba.

Én még annak is alig tudtam örülni, mikor egy reggelen, a hűséges Feri, az ágyam melletti székre akasztotta a zubbonyomat a — hadnagyi csillaggal.

Csak sóhajtottam.

Múlt a nyár, augusztus volt s én még csak felkönyökölni is alig bírtam.

Végre lassan tisztulni kezdett a zürzavar, amely összekeverte előttem az álom és valóság állapotát. Nagy-néha már rendezni kezdtem magamban azoknak az utolsó véres heteknek eseményeit is. Pedig sokáig úgy éreztem, hogy ki kell írtanom még az emléküket is az agyamból.

Mert nagy varázsló ám az emberi lélek! Ösztönszerű önvédelemmel selejtezi ki az emlékezetből a fájdalmasat. Lassanként már csak az események puszta váza marad meg és az, aminek derüesebb arca van.

Mégis, első időben csak a danei idillre gondoltam vissza. Megszépülve, tiszta verőfényben tért vissza a danei mandulás és Nanni megható kis

alakja. Édes-bús emléke olyan szelíden zsongott bennem, mint valami távoli, ezüstös harangszó. Vissza-idéztem a járását, kedves-furcsa szavait, utolsó bolyongásunkat a kanziáni barlangban és a dalt. A lizettás-dalt. És akkor napokig ez csengett a fülemben.

Egyszer, mikor eszembe ötlött az a jelenet, melynek során beléharaptam az almájába, szinte hallani véltem a hangját:

— Ki van elment? Igazán fiúk, tudni kell Nannikának, ki van elment?

És akkor fölültem az ágyamban, könyvet, papírt fektettem az ölembe és levelet írtam Nanninak.

Kedves Nannika!

Nem tudom, eljut-e magához ez a levél, hiszen a nevét sem tudom. Így a plébániára címezem, ott majd tudják, hogyan juttassák el kezei közé.

Én itt fekszem a kórházban és sokszor eszembe jut Dane. Meg az, hogy a grottában három név van egymás mellett Nannika. Rojanice és Vila őrzik őket.

Nannika kérem, ne ijedjen meg, de Rojanice és Vila rosszul vigyáznak rájuk. Mert most olyat kell megírnom, amit szeretnék nagyon gyöngéden, nagyon sok szeretettel megírni. És nem tudom, hogyan fogjak hozzá.

De mert egyre hallom a hangját, úgy, mint akkor, mikor egyszer mosolyogva számolgotott bennünket, válaszolnom kell.

— Ki van elment? — kérdezgeti tőlem napok óta, Kedves.

Hát elment: Rátz László, Schmidt Imre, Takáts Elek. És azonkívül nagyon sok fiatal

gyerek, akiket maga nem ismert, de akik éppen úgy szerették volna magát, mint mi.

És megint a maga szavaival ismétlem: nincs többet Rátz László, nincs többet Schmidt Imre, nincs többet Takáts Elek.

Schmidtről és Takátsról tudom, hogy elestek, Péterkáról csak hallottam, hogy belehalt sebébe. Ma már csak mi vagyunk életben a danei fiúk közül: kis-Koczás, Heller, meg én. No, meg az „öreg-zászlós“ Tornay. — A többi, — ne sirjon Nannika, — nincs többet.

Azazhogy megvannak ők is. A hősök nem halnak meg, csak elmennek. Sétáljon csak néha a mandulás felé, szölongassa őket sorra és meglátja, hogy igazam van. Ott suhognak majd sugaras szárnyukkal maga körül és kacagnak, kacagnak az örökké-élők boldog derűjével.

Mert szerettük magát mind. Legfőképpen pedig Rátz László. S ezt én tudom csak, senki más. Szerette magát lángoló, tiszta szerelemmel és gyötrődött szegény, elmondhatatlanul. De látja, ő ezt nem mondhatta ki sohasem, mert Isten honvédje volt, a Jóisten leghívebb katonája.

Ne sirjon, Nannika! Én nem akartam megrikatni magát. Csak éppen be akartam panasolni Rojanicét és Vilát.

És mondom, ne sirassa őket már csak azért sem, mert nem haltak meg. Higyje el, hogy élnek. Felhőben, szélben, napsugárban, Magyarországon és Danében. Mindenütt.

Szeresse hát őket. Akkor is, ha majd férjhez megy. Ez nem lesz bűn, mert a Tisztaságot szabad szeretnünk. S ők megtisztultak minden földi indulattól. Csak az maradt meg belőlük, ami rögféletti.

Isten tudja, eljutok-e még valaha maguk

felé. De a lelkemmel sokszor találkozhat majd, ha elbolyong Mattaun felé, a Vrch Polje felé, vagy a Csuk irányába.

Am ha el is felejtene engem s azokat az arcokat, akik maga körül voltak s még életben vannak, ne felejtse el a mi imádságunkat. Az ő emlékükre kérem, ne felejtse el. Dúdolja el sokszor. Legalább az első sorát: „Isten, áldd meg a magyart!” — Talán magának, az idegennek, a tisztaszívű kis olasz leánykának a sóhaja megsegíti a mi egetostromló könnyörgésünket.

És most búcsúzom. Ne haragudjon, ha gondolatban nem a kezét csókolom meg, hanem a homlokát. Úgy, mint akkor, amikor elvonult a század — meghalni. Úgy, mintha a kishúgom lenne. De vegye úgy, hogy nem is az én testvércsókom az. Hanem a Rátz Lacié, aki sohasem csókolta meg asszonyt. Az ő csókjával csókolja meg magát

jóbarátja:

a „Fűzfa”.

... Sírtam, mire befejeztem a levelet. És ez volt az utolsó sírásom. (Évekkel később, mikor édes jó anyámat tettük sírba, akkor sírtam megint először.)

— — — — —

Azután már több nyugalommal emlékeztem vissza mindenre. És melengetett az a tudat is, hogy a mellemre tűzik majd a két új kitüntetést: az aranyat, meg a nagyezüstöt. S mivel hiú állatka az ember, különösen abban a korban, ez nagy-nagy vígasztalás volt. (Akkor még nem sejtettem, hogy bizony sohasem kapom én meg azt az aranyat és azt a nagyezüstöt, mert közben elfogtak odafönt mindenkit. Am ha ez nem is történt volna meg, akkor is útjukat állta volna egy remek, osztrák katonai elv:

utóvédharcokért nincs kitüntetés. — Igaz, ezt is csak később tanultam meg. A magam dolga nem is bántott később sohasem. Csak azoké, akiket én terjesztettem fel: Helleré, Tatáré, Széllé, Gölöncséré és Szabó tizedesé.)

Augusztus vége felé riasztó hírek zuhantak ránk. Erdély! Ellenség magyar földön!

A bátyám sietve otthagyta a kórházat. (Stefi bácsi, minden egykori pesti sebesült felejthetetlen Stefi bácsija, a Vöröskereszt fáradhatatlan főmegbizottja, hiába marasztalta.)

Egyedül maradtam.

De talpra akartam állni. Dühös akarattal igyekeztem kilábolni sok nyavalyámból.

Mert egyre nagyobb lett a baj s már-már gyerekeket soroztak. Fönt, északon ugyan megállították Brussilow utolsó rohamát, de Bukovina elveszett s a Tatárhágótól Kirlibabáig a magyar Kárpátokat döngette az ázsiai ököl. Délnyugaton elveszett Görz s vele az Isonzo-hídfő. Vér, vér, tenger vér folyt minden világtájon, a frontok ontották a sebesültek tízezreit. És akkor egyszerre Erdélyben is föllobogott az égő falvak füstje.

Gyötört a gond pogányul. Nem volt senkim Erdélyben, mégis úgy vágott belém minden hír, mint a késhasítás.

S e szörnyű vérhullatásra ezerszer is fölajdult bennem a megfejtethetlen kérdés: miért van mindez, Uristen, miért? Miért kell meghalni annyi embernek? Miért születünk, ha annyi embernek el kell pusztulnia ifjan, bimbózó fiatalságban? Miért van háború a világon? Hol van benne az értelem?

Menekültem e kérdéstől, hessegettem magamtól ezt a tébolyító töprengést. Kerestem valami szilárd pontot a világban és nem találtam. De mert nyugalomra volt szükségem s derűs emlékeket kutattam;

egy álmatlan hajnalon visszatértem a danei manduláshoz.

És akkor másodszor nyugtatott meg a virághullató mandulafa. Nem vigasztalt, csak megbékéltetett. Mert ott is erre a miértre bukkantam. Hiszen, lám csak: a mandulafa kivirágzik, aztán jön egy tavaszi vihar s a fele virágát letépi. Alig marad rajta termő. Miért? Hol van itt az értelem?

Nem tudom. De nyilvánvalóan: világtörvény. A mandulafa nem gondolkozik. Csak végrehajtja a világtörvényt. Hajt, virágzik, ha lehull is majd a fele virágja. Húségesen, becsületesen végrehajtja a törvényt. S a hulló virágok pompásan, frissen, vígan, legényesen halnak meg. Nekik ez a sorsuk, ez a rendeltetésük. Mert a vihar is világtörvény. A szél is. Az esti fuvallat is. És a csillagoktól a Reka földalatti futásáig, a világűr keleti végtelenségétől a nyugati végtelenségig minden, de minden: törvény. Mozog, kering, száguld, él, változik s megújul minden. Mert ez a törvénye. Érthetetlen, de így van.

A mandulafát megrohanja a szél, a bogarat a madár, az őzet a farkas, az embert — az ember. Ne kérdezd miért, mert nem foghatod meg az értelmét. Csak nézz körül és lássad, hogy ez megmásíthatatlan. Törvény. Amely nagyobb mindennél, hatalmasabb az emberi észnél is. Világmozgás. És e világmozgás maga az élet. Nélküle nem volna élet sem. Röpülj Madách-csal a mindenségen végig s akkor is idejutsz. — Egyszer láttam egy kisgyereket. Pöttöm legényke volt, még járni is alig tudott. És ahogy odatötyögött a játszótéren egy másik aprósághoz, fölemelte a kis kezét és megütötte. Miért? Ki mondotta neki? — Senki. A világtörvény, mely ott surrogott a vérében, örökéletű atomokban. Az a törvény súgta meg neki, hogy ütni kell, ma nekem, holnap neked, akár akarom, akár nem; hogy erősebbnek

lenni jó, hogy győzni jó s hogy küzdeni kell, mert az élet szakadatlan mozgás.

A mandulafa azért mégis ünnepre készül minden tavasszal, tovább terem a vihar után is, a bogárpete kikel s az őz is megelli pettyes ivadékait nemzedékről-nemzedékre.

Mert ez is benne van a törvényben.

Hát akkor miképpen gondoljuk mi emberek, hogy mi kivételek volnánk? Hogy mi le tudnók rázni azt a mérhetetlen törvényt? Hogyan képzeljük, hogy mi meg tudjuk állítani a világmozgást?

Nem, nincs menekvés!

Végre kell hajtánunk a rendelés parancsát. Az egyiknek le kell hullania, a másiknak teremnie kell. A fölöttünk való Hatalom bizonyára tudja, miért van ez így. Hiszen nemcsak értünk, egyetlen generációért van a világ. Ha az élethez mozgás kell, a mozgás pedig harc, akkor nem lehetünk meg nélküle. És akkor nincs más hátra, mint becsülettel vállalni ezt a sorsot. Ha munka, hát munka, ha csók, hát csók s ha harc, hát harc.

És akkor igaza van Látrányi Mihálynak, aki annyiszor csapott a vállamra e hetyke és vidám bölcsességgel:

— Ne sárgulj, fűzfa, én mondom, ne sárgulj! Minden úgy van jól, ahogy van s az élet csak egy pitykegomb!

Igen: Látrányi nem gyötrődött. Volt egy nagy szentsége: a becsület. S becsülettel, vígan, hetykén és egész lélekkel hajtotta végre a törvényt. Úgy élt, úgy halt, ahogy sorsa rendelte. És úgy haltak meg a többiek is. Tüzesen, fiatalon, a hulló virág áldozatos szépségében.

Aldott legyen emlékük!

És mindezeket végiggondolva: békesség támadt

gyötrő gondolataimban. És attól kezdve pontosan, tisztán láttam mindig, hol a helyem, mit kell cselekednem.

Megtanított rá a virágzó s virágját-hullató örök mandulafa.

XXIV.

*Utász-század csinálja már
A keresztek fáját.
De sok szőke, barna kislány
Várja a babáját
De csak minden tizediknek
Jön vissza a párja
Monte Grappán közös sírba
Hullott a kő rája.*

(Bakanóta 1918-ból.)

Őszre járt az idő, mikorra lábraálltam.
Még vagy két rohanó hetem volt. Nevettem, daloltam, néztem lányszemekbe s virágzottam, mint a virág. Könnyen, vígan, legényesen. Hiszen ki tudja, nem kell-e holnap lehullanom?

És azután harmadszor is kimentem a frontra. Most a táboriezeredhez. Ott harcolt az akkor a Kárpátokban: a Cibó-patak völgyében.

Alig találtam ismerőst, de azért úgy éreztem, hogy hazaérkeztem. Otthon már nem éreztem magam otthon. Valahogy megváltozott a világ s úgy tetszett, hogy immár alig van közöm hozzá. Magyarország egyre jobban távolodott tőlünk. Már szinte nem is éreztük hazánknak. A frontlógósok, kikapós feleségek, hadiuzsorások s a mind szájasabb „felvilágosodottak“ és „világpolgárok“, utált „Hinterlanddá“ züllesztették a hazai rögöt. De mi rendületlenül hitük odakint, hogy egyszer még hazamegyünk s olyan „igazodást“ csinálunk az otthonvaló ringy-rongy kö-

zött, hogy a „Hinterland“ egyszeriben visszaédesedik „Magyarországgá“.

Mondom, már csak ott kint volt jó. Ott csupa egyvágású ember volt. Mert a front, ez a véres, acélos, gladiátor-iskola egyformára csiszolta az embereket.

Ó, hányszor megtaláltam új bajtársaimon Látványi, Rátz, Sós, Bauer, Takáts, vagy éppen Széll és Tatár arcvonásait! Merőben mások voltak és mégis rájuk szinlették ezer apró vonásban.

A népfölkelő-ezredbeliek közül csak kis-Koczkás került még ki hozzánk. S ott is maradt velünk végig. Addig a szörnyű októbertégi hétig, amikor inogni kezdett az égbolt, az otthonvalók hitványsága miatt és ránszakadt egész terhével. Éppen akkor, amikor mi úgy éreztük, hogy már csak órák választanak el a győzelemtől...

Kis-Koczkás! Mutáló-hangú, szőke, kis kölyök! Ha egyszer kezdedbe kerül ez az írás és magadra ismeresz soraiból, ne haragudj meg érte. A Cibó vize, Czokanestie hegygerince, a Magurita, Watra-Moldavica, a lángoló glitti major, Solka, a Czipornita kúpja, azután a Brenta-völgy és végül a Col Caprile sziklavilága, ott az Asolone iszonyú lejtőjén, — azok tudják, hogy ki voltál. S ha ma szürke kis emberke is vagy te és minden más egykori bajtársad; ha ma füled mögé dugott ceruzával s kopott kabátujj-védővel járkálsz is az adóhivatal pultjai között, vagy az utcán loholtok a kenyerek után: én ma is nagynak, mindenkinek nagyobbnek látlak benneteket. Én most is ott látom vásott kabátotok mögött az érmek, medáliák ragyogó sorát. Még azokat is, melyeket sohasem kaptatok meg.

Nem tudom, merre vagy, hol élsz? Csak Tornay apóval találkozom néha. Fölénye, filozófiája ma is megvan, de már nem ez a legnagyobb értéke az éle-

tének. Viháncoló, apró kislányt vezetget gyakorta a budai Dunaparton. És annak a hároméves gyereknek minden szemevillanása és toppantása fölötte van az egész fölényes életbölcseességnek.

És dolgozunk kis-Koczkás, keményen. Mert nehéz ám kiásni ma a kenyeret Magyarországon! Pedig kell a kenyér azoknak az apró magyaroknak, akik a nyomunkban járnak, gógicsélve, babával vagy fahuszárral, avagy már iskolakönyvekkel a hónuk alatt. Nehéz sor ez, de nekünk teremnünk kell, kis-Koczkás. Nekünk, akik megmaradtunk: tovább kell vinnünk a mandulafa életét. Ha úgy rendelte a nagy Törvény, hogy ezt kell cselekednünk, hát meg kell tenni egész lélekkel. Mert a mandulafa nem áll meg egy percre sem. Ne is álljon meg. Virágoznia, teremnie kell újabb ezeréven által.

Nehéz sor ez, de gyönyörű rendelés. Nehéz helytállni azok helyett is, akik lehullottak az orkánban. Nem is tudnók megtenni, ha csodák nem segítenének bennünket. Élő, valóságos csodák. Apró csodák egész sorozata. Azoknak az ereje, akik lehullottak virágzó ifjúságban, töretlen erővel, hogy átadhassák azt nekünk — szürke termőknek. Ezt érezned kellett kis-Koczkás neked is és minden bajtársunknak, akiket visszabocsátott a front.

Én legalább éreztem százszor is, annak a tizenöt esztendőnek válságos perceiben, mely esztendők annyi gonddal, keservvel terhelték meg a magyar ember vállát. Mert ahányszor megroppantott az élet, mindig a vállamra csapott egy láthatatlan kéz és tisztán hallottam egy elfelejthetetlen hangot:

— Föl a fő, fűzfa, ne sárgulj! Szürke a parolid: honvéd vagy!

És én olyankor mindig fölvágtam a fejem, összekisikorítottam a fogam s — nekimentem fellegnek, viharoknak. — Tudom, veled is sokszor megesett ez.

S eddig keresztül is gázoltunk sok-sok pogány helyzetben. Pedig ehhez is bűvészet kellett.

El kell mondanom még valamit.

Ezerkilencszáztizenkilenc tavaszán, mikor földönfutó volt minden magyar ember s a rohamkések ártatlan szívüket ütötték át, Léva környékén bujdostam.

És akkor egy reménytelen délutánon, csehek és vörösök hallalija közben bevetődtem egy kis falusi templomba.

Riadt nép szorongott a homályos templombolt alatt. Nem tudta mit kívánjon az Úristentől? A rend-e, cseh zsebrákok képében, vagy a haramiákat, akik magyar szóval hozták a vörös zászlót? És valaki prédikált a szószéken. Csak a fehér karinge világított a homályban.

— Testvéreim! — kiáltotta egy zengő férfihang — őrállók legyetek mind. Farkasok ólálkodnak falvaink körül. Erőt kérjete az Úrtól, hogy megöltalmazhassátok véreiteket. Martalócok nyargalnak szerte. Az az igazság, hogy mi magyarok és emberek voltunk és leszünk mindhalálig. Legyetek kemények és állhatatosak. Sziklák legyetek. Magyar sziklák s a becsület kösziklái. Vigyázzatok, mert a hazug jelző ragadós és az emberből állatot formálhat. Örizedjete hát magatoktól is. Nincs földi indulat, amit le nem győzhet az ember. Nincs szenvedély, melyen úrrá ne lehetnénk!

...Fölemelt ez a néhány szó. Szárnyaim nőttek tőle. — Ki ez az ember? — kérdezgettem magamban. — Ki az, aki el meri mondani, hogy minden indulaton úrrá tudunk lenni? Hol hallottam én ezt a zengő hangot?

És akkor rádöbbsentem, hogy páterka. Csak ő mondhatja el, hogy az ember mindent legyőzhet. Én tudom. Láttam.

Somogyváry Gyula: Virágzik a mandula. II.

És az volt: Rátz László.

Élt, tanított és védte a nyáját, mint a pásztor, mint a haragvó arkangyal.

Tovább kellett állnom, anélkül, hogy szót válthattam volna vele. Mert nem akartam nehéz sorsát az enyémmel is tetézni. És reméltem erős hittel, hogy visszakerülök még a falujába.

Nem úgy lett. Később, évekkel később, hallottam hírt róla. A csehek lerángatták egyszer a szószékről s nyomorékká verték. Régi törött válla mellé eltörték a kezét is, lábát is. Most valami felvidéki faluban él. Misézni nem tud, prédikálni nem engedik. Nem baj! A fő, hogy mégis él. Ő tud prédikálni a szemeivel is. És e néma prédikáció bizonyosan szüntelenül zeng, sugárzik belőle, utcán, téren, kunyhóban s Isten szabad ege alatt.

Ezt tudom róla, kis-Koczkás.

Nanniról nem hallottam azóta.

Lehet, hogy férjhez ment. De az is lehet, hogy soha többé nem szólalt meg a szíve. Sokszor úgy képezelem, hogy látom őt. Iskolában látom. Mattaunban, Corgnalén, vagy Divazzán. Mindegy. Csak látom, hogy áll a tábla előtt, pipiskedve ágaskodik, mint egykor a kanziáni barlangban s fehér krétája olasz ákombákomokat ír.

És ahogy írna, egyszercsak megáll, maga elé mered s percekig úgy marad. Azután elméláz me-rengő tekintete a Csuk távoli orma felé, sóhajt, végigsimítja finom homlokát és tovább ír és magyaráz.

És a diószemű olasz nebulók csendben, kerekrenyílt szemmel nézik, de nem tudják mi volt az. Nem sejtik miért állott meg néhány percre a tanítónéni. Nem sejtik, hogy sóhaj suhant át az iskolán, egy tiszta arkangyalfej libbent meg a tanítónéni szeme előtt és semmi sem rezzen meg rá, csak a csupasz,

őszi mandulás ott fent a danei fensíkon. És a felhő a Csuk orma fölött.

Lehet, hogy ez az elképzelés csak ostobaság s ha Látrányi élne és elmondanám neki, a vállamra csapna hangos nevetéssel:

— Bolond vagy fűzfa, de szépek az álmaid!

Szebenicsékről sohse hallottam többé. Hazajött-e főhadnagyunk az orosz fogságból, vagy sem — nem tudom. De mindannyiszor fölkiért annak a szép, szerelmes, dacos asszonynak az emléke, ahányszor csak Körner verseskönyve akad a kezembe. Mert megkapó a hasonlóság e százév előtti német költő és a mi egykori főhadnagyunk arca között.

Szeretném tudni, hol van Bauer? Meg a többiek? Ugyan merre villogtatja monokliját az elegáns Bauer? És hol méri fürge rőfjével Heller Márkus — a seviót?

De senki sem tud róluk semmit.

Közben pedig mulik az idő kis-Koczvás.

Most megint ősz van. Fellegek takarják az eget s ha kinézek az ablakon, hajók helyett csak a ködöt látom úszni a Dunán.

Ilyenkor sokat mulatok veletek, egykori árok-cimboráimmal: a frontkamaszokkal. És elkérdezgetem: ugyan merre lehettek mind, akik még éltek?

Mert meg az idő riasztó gyorsasággal. Huszonhárom éves voltam, mikor vége lett a háborúnak. Most meg alig néhány év még és a negyvenedikbe lépek. Hol vagytok, merre, öreg csata-sárkányok?

Sokat mulatok veletek ilyenkor.

És az asszonyom féltékeny reátok. Csak reátok féltékeny. Azt mondja, van egy darabja a lelkemnek, amely nem az övé. Az, amelyik felétek néz szakadatlanul.

Próbáltam neki megmagyarázni a dolgot. Nem érti meg. Ez az egyetlen dolog a világon, amit nem

tud megérteni. Hogy is értené meg az olyan ember, aki nem volt — *odakint?* Hiszen azt sem érti meg senki, mért van az, hogy te is, én is, mindenki, aki ott járt egykor abban a viharban, ma is fölkapjuk a fejünk és sebesebben lélekezünk, ha katonák vonulnak el az ablakunk előtt. Mint ahogyan a vén katonaló is felhorkan az eke előtt, ha trombitaszót hall.

Kint a Dunán úszik a köd és én utolsó sorait írom e könyvnek.

Az asszonyom tudja, hogy veletek beszélgetek. De már nem faggat, nem akarja magához húzni azt a felétek forduló lélek-darabot.

Csak halkán a fejemre teszi áldott tenyerét.

Tudja, hogy ez a kis foszlánya a lelkemnek — a tiétek. Az is marad örökké.

Lassan elfogy a papír e történet alól. Ez is arra int, hogy befejezzem a könyvet. De tudom, hogy még sok-sok írásomban visszatértek.

Mert szüntelenül látlak benneteket mind. Világosan, tisztán látlak. A nagy csizmádban, melyben úgy lötyögtek a lábaid még hadnagy-korodban is, hogy röhögnivaló volt.

Megvan-e még az a rettentő csizmád? Meg a rézzel, alumíniummal kivert, híres rohamkésed? Meg a szutykos, plakettos katonasapkád?

Nekem megvan még a kardom. Úgy, ahogy összerozsdásodott ott hátul a trénnél. Hiszen elől sohasem hordottuk. Ott inkább csak bottal vagy fokossal jártunk, igaz-e?

Mondom, a kardom még megvan. Jó rozsdás a hüvelye, de a pengéje tiszta most is. És mellette függ a kopott, összekarcolt pisztolytáskám, benne a pisztollyal. Történyem nincs hozzá. Minek az? Az emlékeknek ne legyen élő magja. És ott függ a falon, a derékszíjamon, a horpadthüvelyű szuronyom és a

feslett Gyulay-táskám is. Meg a két rozsdás sarkantyúm.

Különös! A kislányomat sohse érdekelték ezek a holmik.

De a kisfiam sokszor fölneéz rájuk.

Mikor még kisebb volt, gyakran lerimánkodta őket. A pisztolytáska a földig ért róla, a kardot meg úgy húzta maga után, hogy csak vonszolódott a szőnyegen. Hanem azért rettentően „kilépett” velük.

Egyidőben igen rákapott erre a játékra. Úgy kellett tőle elvenni, hogy ágyba dughassák esténként.

Az anyja azzal érvelt, hogy a pisztolynak is aludnia kell.

— Nem is igaz, — nevetett a fiú. — A fegyverek nem alusznak.

— De igenis, alusznak, — szólt rá az anyja. — S aludj te is!

A fiú elgondolkozott egy darabig s azután megszólalt csendesen:

— Apa, úgy-e a kard nem alszik?

A párom rámvillantotta vidám, meleg tekintetét és hunyorgott.

— De igenis, alszik. Igaza van édesanyádnak.

A fiú megint gondolataiba mélyedt. És azután újból megszólalt:

— Apukám, mikor a kard alszik, akkor mit álmodik?

— Semmit, kisfiam, — felelt a párom, — aludj! Csönd.

Kisvártatva seppelve kérdezte a gyerek:

— Apuka, úgy-e, ha a kard alszik, akkor álmodik is. Mit álmodik a kard?

Szelid mosollyal nézett rám az anyja és megcsóválta a fejét.

— Mit álmodik a kard, ha alszik? — sürgetett a fiú.

Sóhajtottam s nem is gondoltam rá, mit mon-
dok, amikor kimondtam:
— Győzelmet, kisfiam...

— — — — —
Furcsa virág a mandulavirág.

Sokszor esztendőig sincs. Lombja, levele hajt a
fának, de virágját nem adja ki.

Azután egyszerre, valamelyik tavaszon csudát
tesz. Annyi a virágja, mint semilyen más fának.
Egyetlen, hatalmas, vidám bokréta az egész fa.

Furcsa virág a mandulavirág. Ha nem hívja
leggharsogóbb kürtjével a tavasz: nem hajt. De ha
kihajt, akkor elsőnek hajt ki, minden virágok között.
S akkor kihajt olyan korán, mikor más fák, más vi-
rágok még csak nem is álmodnak a tavaszról.

S aztán, egy éjszakán lehull csaknem az egész
virágcsoda róla. Egyetlen szélroham leráz róla min-
den virágot, melynek nem volt rendelése, hogy kős-
sön s teremjen. Alig marad rajta.

Ami lehull, virágként hull le, gyönyörűségként
hal meg tavaszi mámorban, fiatal varázsban.

S ami rajt maradt a fán, — néhány árva virág, —
leveti szirmait, kopott, szürke termés léssen s csont-
páncélt ölt ruhája alá. Ha meghámozod: kemény,
mint maga az irgalmatlanság. — Pedig belül édes,
tisztá és jó — mint a kenyér s mint a becsület. Am-
bár van olyan is, amely megkeseredik. Arra se hara-
gudjatok: nehéz sors a mandulasors. Annál inkább
szeressétek azt, amelyik szürkeségben, keménység-
ben s páncélban is megmaradt édesnek!

Budán, 1932 őszén.

(Vége.)

Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R.-T.
kiadásában jelentek meg

írták **SOMOGYVÁRY GYULA**
(Gyula diák)

következő könyvei:

VIRÁGZIK A MANDULA

Regény két kötetben. Ára 4 P, vászonkötésben 6 P

A RAJNA KÖDBEVÉSZ

Regény. Ára 2.40 P, vászonkötésben 3.60 P

ÉS MÉGIS ÉLÜNK

Regény. Ára 5 P, vászonkötésben 7 P

S Z I N M Ű V E K:

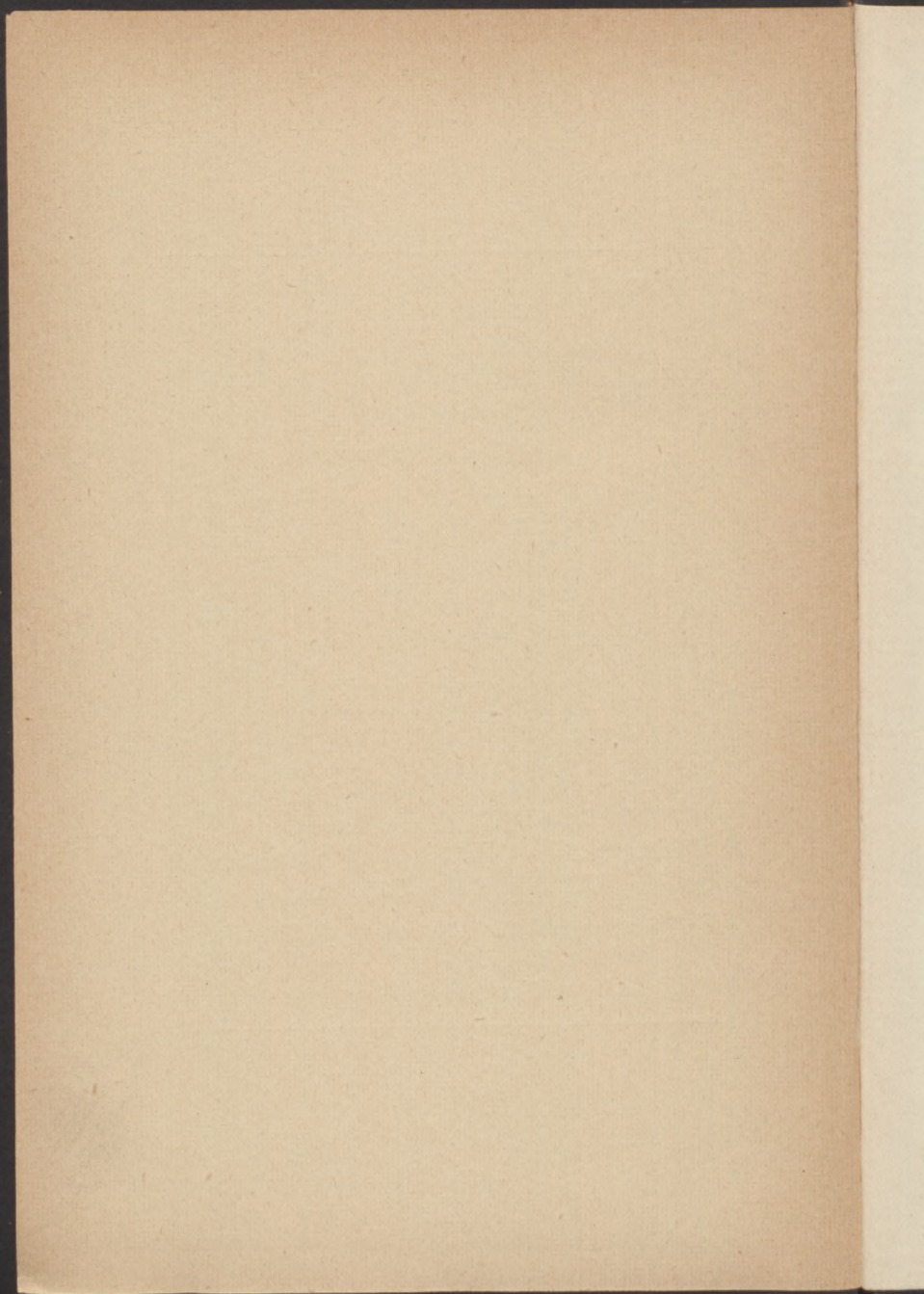
A VIRÁGEMBER (Rákóczi Ferenc)

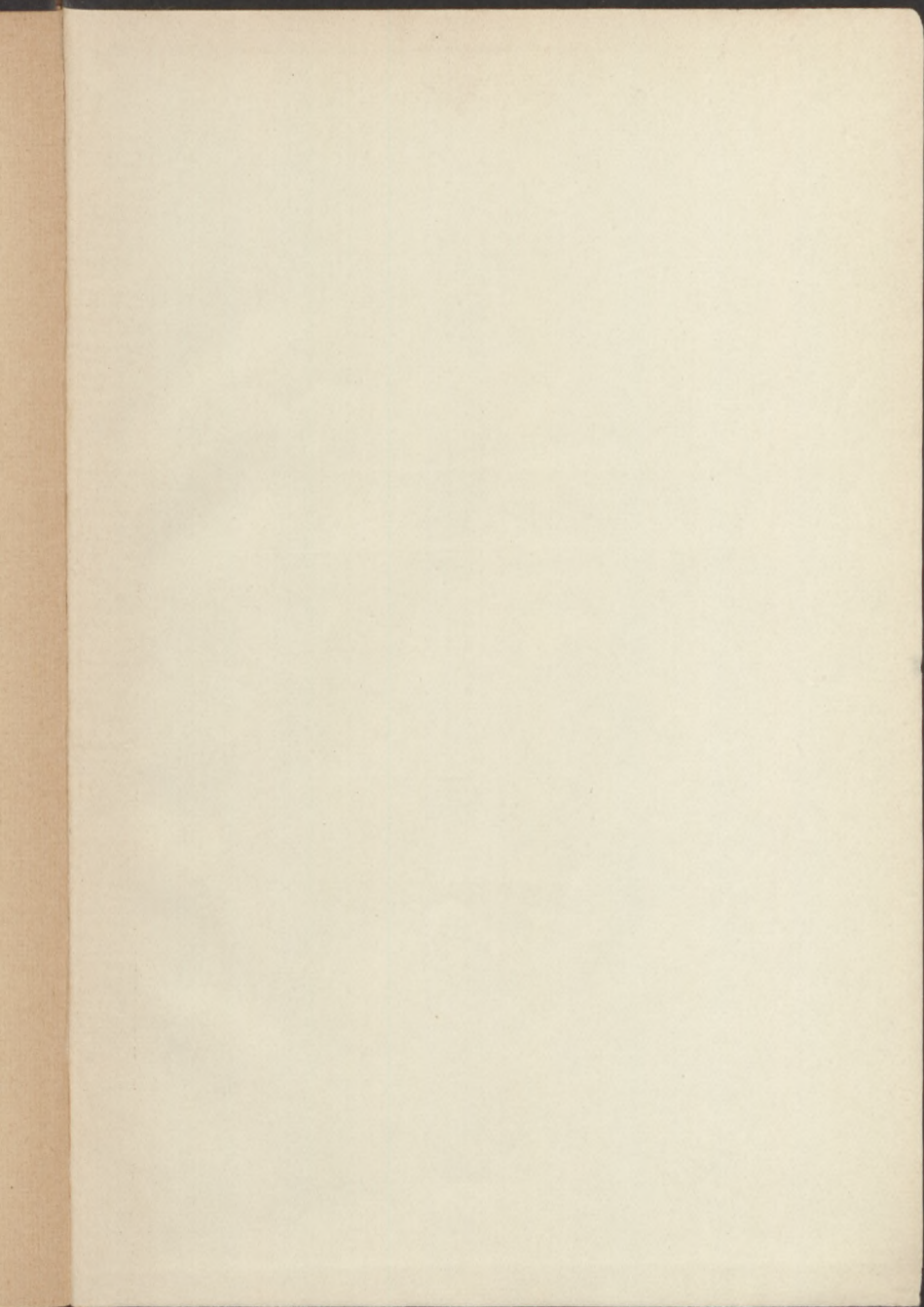
UTOLSÓ SZÁRNYCSAPÁS (Thököly Imre)

A FIÚ NEM ÜTHET VISSZA (Kossuth Lajos)

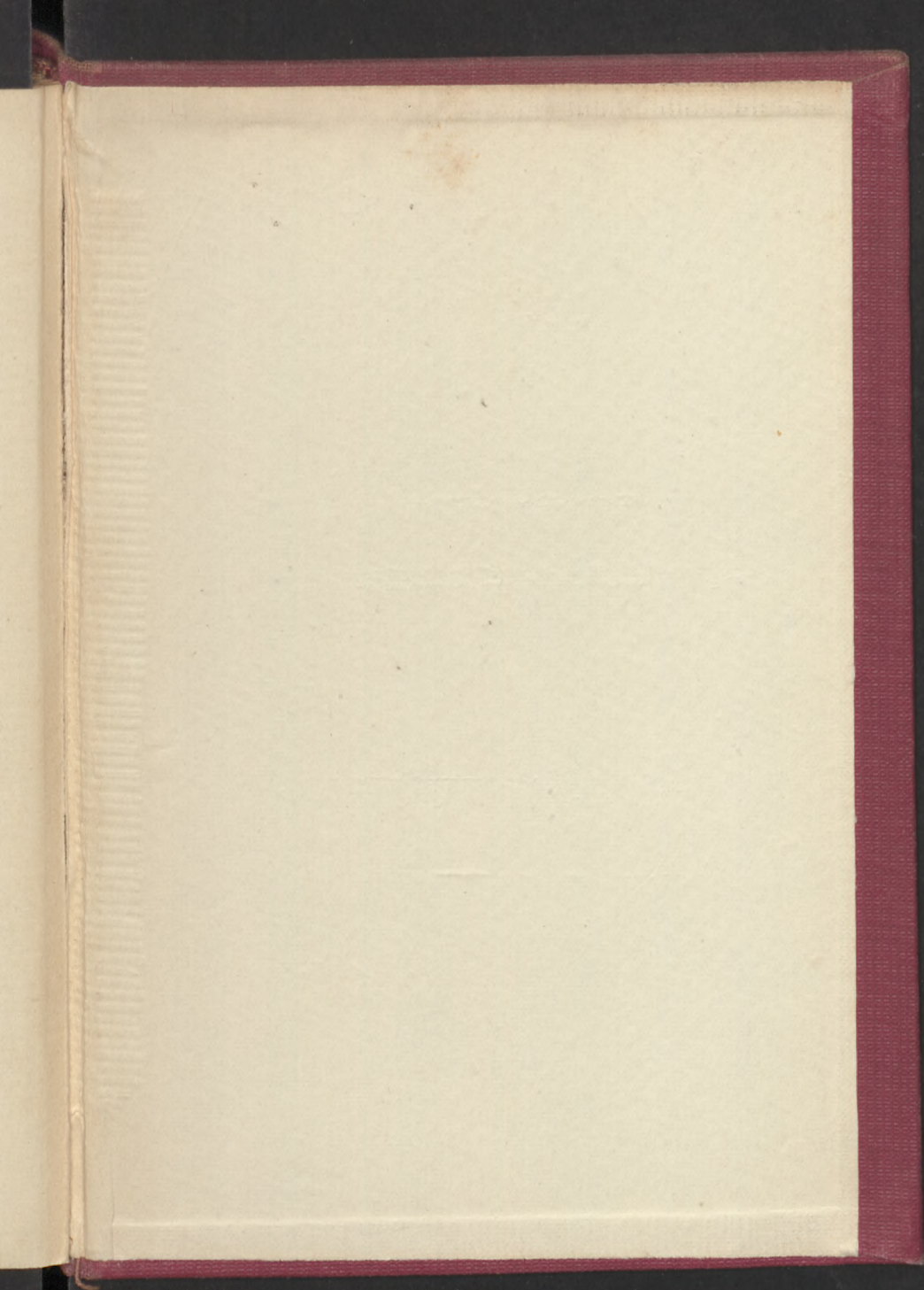
A színművek ára kötetenként 60 fillér

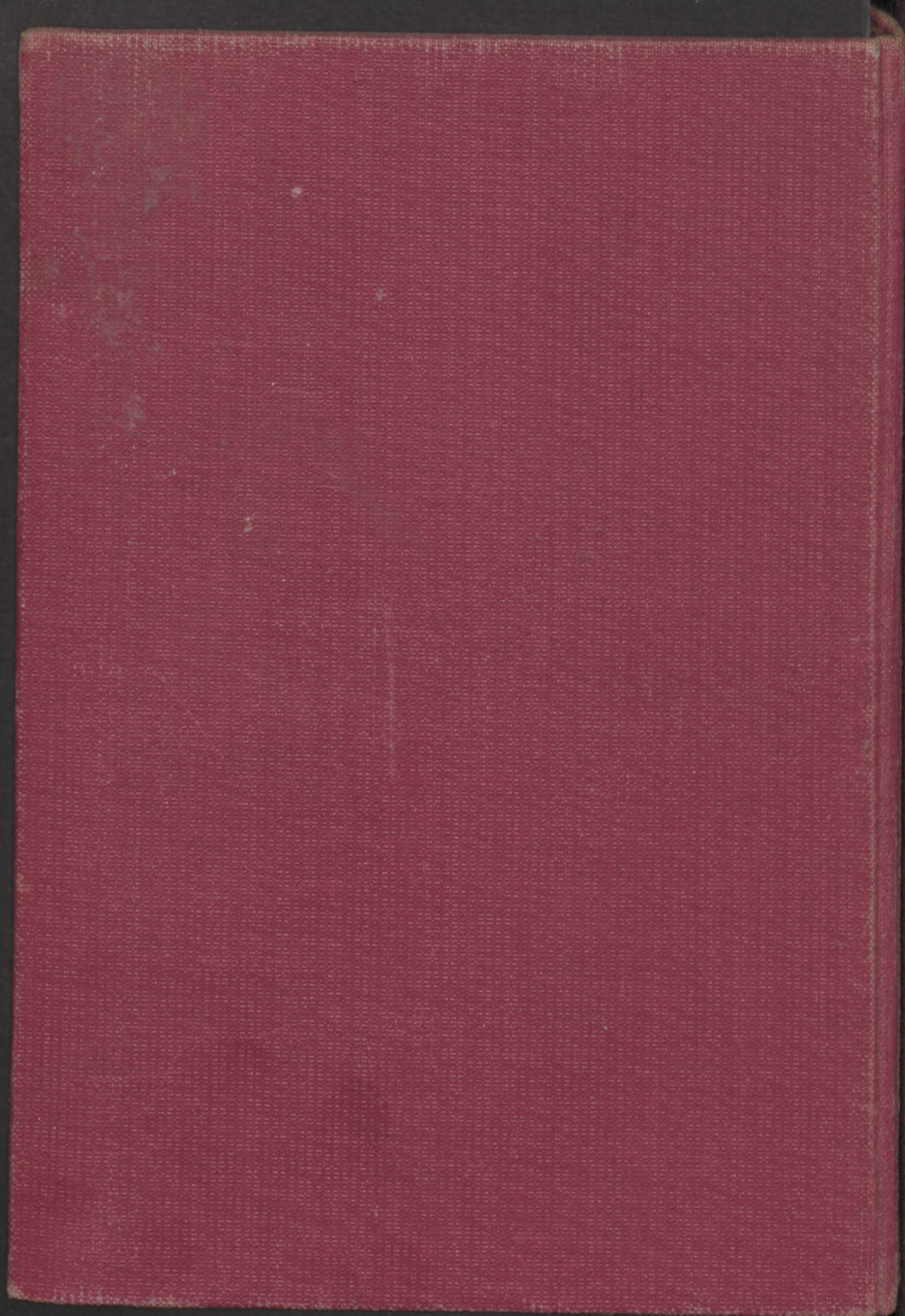
Megtekinthetők minden könyvesboltban

I-II (\$ 11.90)

SERGEYVÁRI
GYULA

VIRÁGZIK
A
MANDULA
II.

